

ГАЛИЦЬКО- ВОЛИНСЬКА ДОБА

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДОБА

I

Редакційна рада

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Віра ГУПАЛО

Юрій ДИБА

Олександр СИТНИК

Ігор СОЛЯР

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть

*На відзначення 80-ліття
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича
НАН України*

УДК 94(477.82/.86)"10/13"

Г15

Галицько-волинська доба Т. І: Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 216 с.

Розглянуто різні аспекти історії західноукраїнських земель XI–XIV ст. Зіставлено й проаналізовано відомості про перших князів з-поміж Ростиславовичів та їх активність у Галицькій землі. Підсумовано розгортання контактів Галицько-Волинської держави з папським Римом за часів Романовичів. Проаналізовано комплекс джерельних переказів про коронацію та функціонування королівського титулу князя Данила Романовича (1201–1264) і їх трактування у дотеперішній історіографії. Запропоновано обґрунтування іменування укладеного у Володимирі перед кінцем XIII ст. зведення найдавнішого київського та західноукраїнського літописання XIII ст. Володимирським літописом.

*Рекомендовано Вченою радою Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України 28 травня 2020 р.*

ISBN 978-966-02-9513-1 (загальний)

ISBN 978-966-02-9514-8 (Т. 1)

ЗМІСТ

Замість передмови (до серії)	7
Замість передмови (до тому).	13
Леонтій ВОЙТОВИЧ ПЕРШІ РОСТИСЛАВОВИЧІ У ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ	17
Іван ПАСЛАВСЬКИЙ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА І ПАПСЬКИЙ РИМ В ЕПОХУ РОМАНОВИЧІВ	77
Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ КОРОНАЦІЯ ТА КОРОЛІВСЬКИЙ ТИТУЛ КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА	117
Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ ВОЛОДИМИРСЬКИЙ ЛІТОПИС – ІСТОРИЧНА НАЗВА ЗІСТАВЛЕННЯ НАЙДАВНІШОГО КИЇВСЬКОГО РАЗОМ ІЗ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМ ЛІТОПИСАННЯМ XIII СТОЛІТТЯ. . .	193

Княжа доба посідає цілком особливе місце в історії західноукраїнських земель. З одного боку, це був період, коли упродовж середини – другої половини X ст. їх історичне ядро та залежні від нього території підпорядковано київським князям й регіональні осередки за умов наступного століття опанували представники династії, або ж створили замість давніших занепалих нові, вже цілком свої, призначені утверджувати їхню присутність на місцевому ґрунті. З іншого, із втратою Києвом значення неподільно домінуючого центру універсального значення саме в західноукраїнському регіоні до середини XIII ст. сформувалося нове ядро та найактивніший осередок наступного етапу розбудови національної державності. Поряд із цим процесом водночас на основі власного досвіду попередньої доби так само визріли й остаточно утвердилися основи широкої самобутньої місцевої традиції. Такий перебіг подій характеризує еволюцію тогочасного історичного поступу на західноукраїнському ґрунті одним із центральних, визначального значення явищ національного досвіду відповідного етапу середньовічної доби.

На жаль, його дотеперішнє осмислення, втім і в науковому вимірі теж, дуже мало спроможне відповідати очевидним об'єктивним потребам, а можливі синтетичні уявлення про ту епоху й далі звично немало засновуються на уже понад столітньої давності викладі Михайла Грушевського та понад шістдесятилітньої – Івана Крип'якевича. Обом авторам не можна не віддати належного – їх заслуги для своїх часів як очевидні, та і безперечні. Проте йдеться про явища, правду кажучи, вже неунікненно достатньо віддаленого історіографічного минулого. Новіших же прикладів шукати марно – результат “радянського винищення” історичної науки та її підміни тотальною апологетикою “капеесесівського культу” цілком очевидний. Як і вже новітніх цілком аналогічних зусиль, хоча й під зовсім іншим прикриттям. При цьому досвід досліджень останніх десятиліть, втім і в Україні, немало (але далеко і далеко не остаточно!) вивільнених від натиску всепоглинаючої “радянської ідеології”, наполегливо вказує на назрілу необхідність нової, актуальної історії галицько-волинської доби як невід’ємної складової частини сучасної української історії загалом. Публікації останніх десятиліть – як

в Україні, так і поза її межами (поза її межами навіть чи не активніші) – немало зробили для уможливлення належних новітніх підходів до потенційного наступного синтезу. А водночас також – не менш наочно показали й чималий обсяг того, що для цього належиться додати. Як уже зараз, так і в найближчій перспективі.

Насамперед, необхідно позбутися все ще надалі переважаючого “пізньолітописного” призвичаєння викладу фактів із яскраво вираженою домінуючою тенденцією усе виразнішого відходу від безпосередньої вимови джерел та їх підміни лавиноподібно нарастаючими “скарбами історіографії”, не завжди з наукового огляду придатними для вміщення в основі нового етапу еволюції дослідницької традиції. Непомірна розбудова історіографічних зусиль разом із надмірною безкритичною прив’язаністю до них – характерна особливість новітньої літератури, якнайочевидніше не завжди, однак, для неї самої не тільки вигідна, а навіть і прийнятна. Тому наступний етап студій над галицько-волинською добою неодмінно повинен реалізуватися через послідовне повернення до джерел, основою яких для західноукраїнських земель є київська літописна спадщина XI–XII ст. разом із власною унікальною літописною традицією XIII ст. у поєднанні з комплексом різнорідних позалітописних відомостей, здебільшого позаукраїнського походження. Пожвавлення різноманітних напрямів студій у досвіді останніх десятиліть увінчалось чималою кількістю яскравих прикладів того, як у загальнодоступному й уже упродовж двох століть на різні способи немало “експлуатованому” західноукраїнському літописанні XIII ст. “зовсім несподівано” віднаходяться усе “нові” відомості, або ж – при зіставленні з його автентичною вимовою – виникає необхідність перегляду усталеної і навіть нібито давно загальноприйнятої системи поглядів на ті чи інші загальновідомі та засвоєні у звичному контексті факти чи явища. Втім, необхідність нового звернення до джерел здатна впливати не тільки з природним способом визрілих власних внутрішніх потреб нинішнього етапу еволюції наукового досвіду. Не менше її диктують також й інші, так само немало істотні за їх вимовою чинники. Адже кожна епоха покликана утверджувати “свою”, суттєво, а то й цілком відмінну від попередньої систему поглядів на минуле. А усвідомлення необхідності актуальної версії звернутого до галицько-волинської доби погляду на неї упродовж позначених глибокими перемінами

ВСТУП

усіх сфер українського життя трьох останніх десятиліть в Україні все ще не мало нагоди навіть об'явитися як таке...

Окрім того, є ще два не менш варті прискіпливішого звернення до них моменти, так само ніколи досі не брані під увагу в контексті західноукраїнської історії княжих часів. Вони виводяться від багатовікового функціонування українських земель зі становищем “завойованої країни” у складі Польщі та Московської держави (від початку XVIII ст. – Росії) та актуальних якнайширших наслідків такого довготривалого існування у чужих і навіть немало чужорідних та ворожих за їх як сприйняттям, так і поведінням державних організаціях. У свідомості завойовників – як і їх нащадків – підпорядковані терени неунікнено і незмінно існували й продовжують існувати насамперед тільки через перспективу “власної законної присутності” накинутих господарів на “облагороджених”, а навіть “порятованих” на такий спосіб землях, де у свідомості прийшлих “господарів-визволителів” нічого, окрім самого “рятівника”-загарбника та його активності існувати не повинно... Новітня історія подала й продовжує подавати усе нові та нові свідчення не тільки колоніального минулого, а й продиктованого та визначеного ним не менше колоніального сьогодення України, втім і в значно скромнішій на широкому загальному тлі окремо взятій науково-історичній сфері. Й одним із дієвих засобів виходу зі статусу продовження у нових формах “життя під ігом” повинно стати утвердження позбавленої присутності відбитку домінуючого чобота завойовника власної поколоніальної історії. Причому, не тільки новішої, на якій незмінно схильна акцентувати безмірно – й безнадійно – “заполітологізована” новітня доба, а й тієї давнішої, здатної вчити назавжди неунікненого в українській дійсності – як давно минулий, так і нинішній – “Чиї сини? яких батьків? Ким? за що закуті?”. І вчити у єдино можливий результативний спосіб – на великих прикладах великої доби – часів з-перед всепроникаючого приниження розтягнутого на багато століть становища національної катастрофи... Коли власне життя вільно й самотньо розвивалося у якнайширше можливу спектрі його доступних виявів та цілком вдавалося без аж надто вже сумнівного за всіма зафіксованими в історії його виявами силоміць нав'язаного “порятунку” іззовні...

З цього огляду нібито “давно пережита й забута” галицько-волинська доба, не дивлячись на немалу віддаленість у часі, здатна

ВСТУП

незмінно виявлятися не лише якнайактуальнішою та якнайсьогоденнішою. Водночас так само і її наближення усе ще перебуває серед нереалізованих, а нерідко навіть і мало усвідомлених, не сприйнятих зовсім найневідкладніших завдань побудови належного сьогодення для одного з великих європейських народів, який надалі всіляко намагаються відсунути на узбіччя історії, присутнього немов винятково на її маргінесі.

Наскільки широкий простір для пошуку у науковому його вимірі виявляється перед зацікавленими засвідчує хоча б чи не найістотніше для сприйняття й осмислення цілісності галицько-волинської доби відкриття останніх двох десятиліть, значення якого здатне немало виходити поза контекст не тільки регіональної, а й навіть національної історії. Завдяки належному повноцінному тлумаченню уже давніше відомих, проте донедавна так і не відкритих у їх власній вимові пам'яток та через нього справді глуха "кімерійська пільма" в уявленнях про мистецьку культуру Галицько-Волинської держави на матеріалі останнього століття її історії замінилася стрункою системою поглядів на еволюцію місцевої малярської культури упродовж знаменного для її розвитку століття у якнайтісніших контактах зі взірцевою візантійською нормою константинопольського аристократичного зразка. Внаслідок цього виробилося й утвердилося сприйняття галицько-волинських теренів як не побаченого давніше найвіддаленішого від Візантії окремого регіону побутування подібної елітарної мистецької культури. Причому, ідентифікована спадщина поряд із запозиченнями засвідчила також яскраві приклади радикального переосмислення вихідного взірцевого досвіду та послідовної розбудови на його основі за всією сукупністю індивідуальних приметних ознак немало відмінної, своєї власної самобутньої оригінальної традиції. Тобто, склалося переконання стосовно як цілковитої самостійності взорованої на вихідному візантійському досвіді окремої української версії високої культури, так і її оригінального місця у колі місцевих мистецьких відгалужень традиції спільного східнохристиянського родоvodu.

Ширше значення цього відкриття здатна окреслити також безперечна унікальність ідентифікованої групи ікон як найстарших зразків станкового малярства не лише для західноукраїнських земель, а й разом з ними водночас також – усього обширного історичного регіону Центрально-Східної Європи. Наступні подібні об'єкти

в найближчих сусідніх країнах європейської культурної зони походять тільки від другої половини XIV ст. Ця обставина забезпечує найдавнішим визначенням іконам Галицько-Волинської держави зовсім виняткове місце серед сукупного культурного доробку західноукраїнського сегменту території якнайтіснішого контакту обох великих європейських цивілізації середньовічної епохи.

Такий винятково яскравий конкретний приклад потенційних можливостей новітніх зусиль із відкриття та осмислення галицько-волинської доби в найменше відомій донедавна мистецькій сфері здатний виступити своєрідним *motto* виразно зарисованого внаслідок активного розвитку актуального зацікавлення галицько-волинською минувшиною наступного етапу студій над історичним досвідом зазначеного періоду української історії у якнайширшому спектрі його конкретних виявів.

Розширенню та поглибленню відповідного напрямку зусиль й покликане, зі свого боку, служити започатковане цим томом видання, призначене оприлюднювати насамперед студії з ширших, узагальнюючих проблем історії і культури західноукраїнських земель княжої доби та їх всебічного контексту. Із пошвавленням галицько-волинських досліджень усе очевиднішою виявляється необхідність у розбудові та належному розширенні їх видавничого забезпечення. З цього огляду пропонований спеціалізований збірник із проблем історії і культури західноукраїнського регіону княжої доби здатний виступити істотним кроком до реалізації як актуальних завдань студій над основами традиції західноукраїнських земель, так і забезпечення перспектив розвитку історичної науки, її розширення й поглиблення. Як і своєчасною реакцією на виразно зарисовану потребу розв'язання назрілого комплексу завдань наступного етапу внутрішньої еволюції відповідного аспекту наукового досвіду.

Активний розвиток упродовж останніх десятиліть студій над галицько-волинською добою, попри відсутність пропозицій узагальнення та підсумування, цілком очевидно зумів вивести сприйняття та осмислення історичного доробку епохи на новий, значно глибший рівень. Водночас так само виявилися й очевидні недоліки актуального стану опанування тодішньої історичної та культурної спадщини. Вони зазначаються насамперед там, де наявна особливо тісна залежність від нерідко надто мало розбірливого фонду історіографії та найчастіше спровокована цією залежністю недостатня

ВСТУП

увага до самих залучених джерел, виразно здомінована не завжди оправданим (буває й ніяк не оправданим) пієтетом перед “скарбами історіографії”. Бракує також майже не практикованих досі узагальнюючих досліджень та осмислення історичної традиції галицько-волинської доби в широкому історичному контексті, студій над долею її традиції як у найближчий наступний період, так і в дальшій історичній перспективі. Не менш відчутною є й відсутність належного заглиблення до багатьох окремих скромніших проблем, нерідко все ще сприйнятих та засвоєних на рівні найпростішого переказу літописного тексту. Обидві зазначені сторони наукових можливостей покликані визначити ті два полюси, між якими повинні розвиватися подальші студії над галицько-волинськими часами. Водночас очевидним є також явно недостатнє опрацювання окремих важливих сторін історичного процесу, з різних причин менше підпалих під увагу, насамперед мистецької культури та її доробку, спадщини рукописної книги разом із її традицією. Новіші видання західноукраїнського літописання XIII ст. переконують у необхідності віднести до таких все ще належно не осмислених, хоч і найважливіших сторін тогочасної дійсності й літописну культуру Галицько-Волинської держави.

Поглиблення досліджень галицько-волинської доби цілком закономірно провокує нові виклики й ставить завдання, покликані формувати комплекс актуальних проблем наступного етапу розвитку відповідного аспекту наукової свідомості. Тому само започаткування подібного періодичного наукового збірника також сприймається виявом відображення назрілої ситуації, покликаной вивести дослідження одного з найважливіших періодів еволюції національної традиції на наступний рівень, суголосний актуальному етапові сприйняття та осмислення історичного досвіду, як і його наукового трактування.

Розвиток зацікавлення до галицько-волинської доби як основи традиції винятково важливого в загальноукраїнському контексті західноукраїнського регіону й водночас так само істотного аспекту історії Центрально-Східної Європи упродовж останніх десятиліть приніс немало вартісних уточнень до опрацьованої стараннями попередників системи уявлень про цей прикметний комплекс фактів і явищ українського Середньовіччя. Водночас завдяки докладним зусиллям стало можливим вийти на якісно новий рівень відбору фактів та подій тогочасної дійсності, як і розуміння відображених у фонді джерел епохи та самих цих переказів. На актуальному етапі сприйняття й осмислення склалася очевидна необхідність, подовжуючи традиційні напрями досліджень, розвивати нові, менше залучені в давніших публікаціях можливості студій над галицько-волинською добою, скеровані на поглиблене опрацювання усієї сукупності доступних різномірних джерельних писемних та автентичних матеріальних свідчень тих часів. Оскільки дотеперішні інтереси зосереджувалися, здебільшого, на залученні галицько-волинської доби до загальних переглядів та докладнішому розгляді окремих конкретних проблем історичного процесу, з підсумуванням проробленого та з огляду на потенціал актуального етапу еволюції історичної науки зрисувалася необхідність, спираючись на набутий досвід та розширюючи можливості самих досліджень, пропонувати поглиблене комплексне вивчення поодиноких сторін тогочасної дійсності. У першому томі збірника “Галицько-волинська доба” це завдання реалізовано на матеріалах, які охоплюють майже весь період за винятком початкового етапу становлення й утвердження, відображеного насамперед археологічними матеріалами й значно скромніше – в старокіївській літописній традиції.

Саме завдяки їй, зокрема, нині доступні досить, як для свого часу, обширні та різномірні відомості стосовно першої перемишльської династії Ростиславовичів – нащадків князя Ярослава Володимировича Мудрого, скромно доповнені окремими фактами позалітописного походження. Появу Ростиславовичів у Перемишлі попередив тривалий і важливий хорватський період, завершений

підпорядкуванням міста та його регіону Києву заходами святого Володимира Великого (981), що визначило подальше незмінне їх функціонування в орбіті київської традиції не дивлячись на безмірно перепрацьовані в польській історіографії зовсім скромні польські епізоди ранньої історії міста. Одним з наслідків київського підпорядкування й стала поява тут представників київської династії, хоча й не зовсім легальна, оскільки їх батько внаслідок запроваджених за князя Ярослава Мудрого династичних обмежень, втратив права до успадкування престолу. Проте, як виявилось, саме їхнє перебування стало тривалішим, помітно записалося в регіоні й ознаменувалося закладенням якнайширшої основи його подальшої історичної еволюції. Саме за їх часів Перемишль утвердився як історичний центр на тлі остаточної консолідації місцевої традиції й формування основ майбутнього історичного перемишльського регіону. А київське літописання, як і синхронні польські та угорські джерела, забезпечують можливість досить докладно простежити активність Ростиславовичів та їх зусилля із закріплення на місцевих престолах у лавіюванні між Києвом, Візантією Польщею та Угорщиною.

Комплексові проблем історії Галицько-Волинської держави XIII ст., визначених її стосунками з папським Римом як одним із виявів всебічного наростання контактів на західному напрямку, присвячене дослідження розгортання таких взаємозв'язків за часів Данила Романовича. Воно охоплює період від початку 1230-х років до коронації Данила Романовича наприкінці 1253 чи на початку 1254 р. й наступного цілковитого припинення взаємовідносин у найближчі роки після цього, пропонуючи огляд "римської політики" короля Данила Романовича. Підсумування показового для другої половини 1240 – першої половини 1250-х років напряму зовнішньополітичної активності показує його виявом різноманітності інтересів обох сторін. Коли папська в руслі своїх звичних зусиль прагнула до насадження католицизму й безумовного підпорядкування Галицько-Волинської держави Римові, то Данило Романович із появою від початку 1240-х років монгольської загрози намагався віднайти підтримку для опору монголам. Позиція папи Інокентія IV цьому ніби сприяла, проте його наступник Олександр IV різко змінив східну політику, вимагаючи безумовного прийняття католицизму, що привело до подальшого цілковитого припинення стосунків.

Чи не головному аспектові цього процесу – коронації князя Данила Романовича – відведено наступне з публікованих досліджень, засноване на прискіпливому критичному аналізі переказів літопису та позалітописних джерел й літературної традиції як щодо самої коронації, так і функціонування королівського титулу князя Данила Романовича. Шлях до неї був викликаний прагненням залучити потенціал папської сторони до організації опору монгольській небезпеці. Однак само папство, як переконує перегляд доступних джерел, не зіткнувшись з азійськими ордами, не усвідомлювало небезпеки й не мало реального уявлення про неї. Тому заходи галицько-волинського володаря сприймалися винятково як шанс підпорядкування його держави. У результаті хоч коронація й відбулася, через діаметральну протилежність інтересів сам процес зближення виявився безрезультатним, а наступне загострення східної політики за папи Олександра IV ознаменувалося цілковитим розривом.

Також вперше привернуто увагу, що йшлося лише про особисту коронацію Данила Романовича, а не започаткування королівської традиції. Хоча в оточенні та в родинному колі він надалі виступає королем, літопис, згідно з власною історичною нормою, нерідко іменує його й далі князем, наголошуючи на такий спосіб на ширшому, універсальному значенні цього титулу як ознаці належності до старокиївського кола володарів. Запропонований огляд дав також нагоду показати немало неоправданих трактувань поодиноких фактів, наголосивши на незмінній актуальності критичного виваженого підходу як до джерел, так і літератури.

На цій же необхідності наголошує й звернення до проблеми іменування головного джерела західноукраїнської історії XIII ст., відомого від другої половини XIX ст. під повсюдно утвердженою назвою Галицько-Волинського літопису (певний час побутувала також назва Галицького літопису). Вона не є автентичною й прийнялася щойно за новіших часів, прийшовши на заміну поширеному в найдавнішій літературі іменуванню Волинського літопису.

Як виявилось, в джерелах уже післякняжої доби існує визначення “Володимирський літопис”, здатне відсилати до його справжнього походження й навіть сприйматися історичною самоназвою. Коли в 1415 р. дійшло до відновлення як окремої Київської митрополії, у середовищі двору великого литовського князя Вітовта та духовних

ВСТУП

еліт стали шукати прецедент поставлення Київського митрополита без згоди Константинопольської Патріархії. Його віднайдено у старокиївському літописанні в обставинах поставлення 1147 р. митрополита Кліма Смолятича, відомості про яке виявлено “въ лѣтописцѣхъ Русскихъ, въ Кієвскомъ и въ Володимирскомъ, и въ иныхъ”. Наведена фраза великокняжої грамоти відсилає, зокрема до наявності Володимирського літопису з відомостями до київської історії з-перед середини XII ст. Тобто, йдеться про літописний збірник з обома старокиївськими літописами, який функціонував на той час під назвою Володимирського. Отже, в ньому належить вбачати список старокиївського літописання, доповнений західноукраїнським літописом XIII ст. Вони разом повинні були функціонувати під назвою Володимирського літопису як збірник, укладений у Володимирі наприкінці XIII ст. Цей переказ зберіг і пропонує автентичну історичну назву такого списку як Володимирського літопису відповідно до місця його виникнення.

Пропоновані різноманітні студії стосуються поодиноких вибраних аспектів історичного та культурного процесу галицько-волинської доби й здатні стати посильним внеском до вивчення важливого усе ще надто мало засвоєного й осмисленого на рівні сучасних можливостей наукового дослідження періоду української історії.

ПЕРШІ РОСТИСЛАВОВИЧІ У ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

Появі Ростиславовичів у Галицькій землі передувало приєднання Прикарпаття та Посаяння до складу Русі. У Прикарпатті на базі розвитку культури карпатських курганів кінця II – початку V ст.¹, у межах якої в складних асиміляційних процесах слов'янські масиви перемогли дакійські (костобоків), германські (пшеворців-астінгів) і сарматські² елементи, сформувався конгломерат хорватських племен³. Ранні пам'ятки культури карпатських курганів заповнили

¹ Szombathy J. Praehistorische Recognoscierungen stour nach der Bukowina im Jahre 1893 *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum*. Bd. 2. Czernowitz, 1894. S. 10–21; Смішко М. Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я *Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР*. Т. 1. Львів, 1953. С. 131–151; Його ж. Карпатські кургани першої половини I тис. н. е. Київ, 1960; Його ж. Східнослов'янські племена на території західно-українських земель у першій половині I тис. н. е. *Торжество історичної справедливості* / Ред. М. Олексюк. Львів, 1968. С. 14–27; Його ж. Племена культури карпатських курганів *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. Київ, 1976. С. 48–63.

² Смішко М. Племена зарубинецької культури *Населення Прикарпаття...* С. 6–15; Його ж. Племена пшеворської культури *Населення Прикарпаття...* С. 28–38; Його ж. Сарматські племена *Населення Прикарпаття...* С. 38–48; Його ж. Племена черняхівської культури *Населення Прикарпаття...* С. 63–83.

³ Брайчевський М. Про етнічну приналежність черняхівської культури *Археологія*. Т. 10. Київ, 1957. С. 122–125; Його ж. Біла джерел слов'янської державності. Київ, 1964. С. 5; Вакуленко Л. Пам'ятники культури карпатських курганів у с. Глибокое *Археологические исследования на Украине в 1967 г.: информационные сообщения*. Вып. 2. Киев, 1968. С. 169–172; Її ж. Поселения культуры карпатських курганів *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ, 1976. С. 73–94; Її ж. Пам'ятки підгір'я

північні і східні схили Карпат, а також простір між Карпатами і верхів'ями Дністра, Пруту, Серету, Тиси. На північному заході вони доходили до р. Стрий у р-ні Добрян (Вижницький, Глибоцький, Кіцманський, Сторожинецький р-ни Чернівецької обл.; Коломийський, Надвірнянський, Косівський і, частково, Тлумацький та Галицький р-ни Івано-Франківської обл.; Стрийський і Старосамбірський р-ни Львівської обл. та Хустський і Виноградівський р-ни Закарпаття). Носії цієї культури взагалі не знали плоских цвинтарів. Вони ховали покійників під невисокими курганами. Кремація тіл відбувалася у трьох основних варіантах: з вміщенням останків до урни, з вміщенням останків до ямки, з насипанням кургану безпосередньо над багаттям. Поселення носіїв культури розміщувалися на перших або других надзаплавах невеликих водоймищ поблизу низинних чорноземів та лук, мешканці жили в наземних будівлях і напівземлянках з вогнищами чи печами посередині. Використовувалася ліплена кераміка різноманітних форм. Виготовлення її було недбалим, глина оброблена погано, слабка, поверхня вирівняна, кольори – синій, червоний, жовтий і коричневий. Орнамент – у вигляді рельєфних валиків на шийці або плечиках, наліплених дужок, пиптів, ямок, зигзагоподібної лінії. Особливості цього посуду – вази на високих ніжках, іноді фігурних підставках, що нагадують аналогічні типи посуду носіїв *липицької* культури.

З верхів'їв Південного Бугу і Збруча слов'янське населення почало заповнювати Буковину та Покуття. За ними рухалися іраномовні сармати: *язиги* і *роксолани*. Слов'яни тіснили місцеве фрако-дакійське населення, а подекуди просочувалися через їхні поселення до передгір'їв Карпат. З іншого боку носіїв *липицької* культури *костобоків* тіснили пшеворці *астінги*. Подальша міграція *готів* і *генідів* у III ст. привела до розвитку *черняхівської* культури, що прискорило відхід носіїв

Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. Київ, 1977; Вакуленко Л., Приходнюк О. Проблема преемственности черняховских и раннеславянских древностей в свете исследований на Среднем Днестре *Slavia Antiqua*. Т. 33. Poznań, 1985, С. 71–136; Рикман Э. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. Москва, 1975. С. 319; Пеняк С. Ранньослов'янське та давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. Київ, 1980. С. 162–165; Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. Київ, 1991. С. 57.

культури карпатських курганів далі до Карпат і долиною р. Тиса та сприяло їх розвитку, відмінному від загального масиву черняхівської культури. У III–V ст. складний карпатський симбіоз даків, слов'ян, германців і сарматів трансформувався на користь слов'ян, зв'язок яких, можливо, очолили, розчинившись пізніше в ньому і давши йому своє ім'я, войовничі іраномовні *хорвати*. До складу сарматського іраномовного конгломерату входили десятки різних великих і малих племен⁴. Їх участь у хорватському етногенезі підтверджують антропологічні матеріали. Поряд із гетським мезодоліхокранним типом черепів тут трапляються черепи сарматського брахікранного типу⁵. Одне з цих сарматських іраномовних племен (іранська етимологія назви “*хорвати*” не викликає жодних заперечень⁶) і могло стати основою військової еліти у цьому слов'янському зв'язку (подібно як пізніше вікінги Рюриковичі зі своїм оточенням), який у V–VI ст. почав заповнювати землі Східної Словащини, басейну Дністра (де вони змішувалися із спорідненим сербським населенням) і Сяну. Далі вздовж Татрів і Судетів він дійшов до витоків Одри і Ельби, басейну Заале і Білої Ельстер. Так утворилася *Велика Хорватія*⁷.

⁴ Войтович Л. Сармати на землях нинішньої України: проблеми локалізації племен *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (далі – ЗНТШ). Т. 260, кн. 2. Львів, 2010. С. 7–23.

⁵ Максимов Е. Юго-Восточная Европа в первой четверти I тыс. н. э. по археологическим данным. *Историография Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / Ред. В. Баран. Киев, 1990. С. 19–20.

⁶ Соболевский А. Русско-скифские этюды *Известия Отделения русского языка и словестности*. Т. 26. Санкт-Петербург, 1921. С. 8; Županić N. Prvobitni Hrvati *Zbornik kralja Tomislawa*. Zagreb, 1925. S. 291, 296; *Idem*. Prvi nosilci etnickih imen Srb, Hrvat, Cech i Ant *Etnolog*. Т. 2. Ljubljana, 1928. S. 74–79; *Idem*. Značenje barvnega atributa v imenu Crvena Hrvatska *Etnolog*. Т. 10/11. Ljubljana, 1937/1938. S. 355–376; Vasmer M. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven *Die Iranier in Sudrussland*. Leipzig, 1926. S. 56; Hauptmann L. Seoba, Hrvata i Srba *Jugoslovenski Istorijски Часопис*. Т. 3. Београд, 1937. С. 30–61; Sakaš S. Iranische Herkunft des Kroatischen Volksnamens *Orientalia Christiana Periodica*. Т. 15. Roma, 1949. С. 330–340.

⁷ Войтович Л. “Білі хорвати” чи “карпатські хорвати” *Миколаївщина. Збірник наукових праць*. Т. 1 / Відп. ред. Л. Войтович. Львів, 1998.

С. 49–79; *Його ж.* Князівства карпатських хорватів *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть*. Львів, 2001. С. 195–210; *Його ж.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Вип. 4. Київ, 2004. С. 105–132; *Його ж.* “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? Продовження дискусії *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 38–45; *Його ж.* Карпатские хорваты *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 2: История. Вип. 1. Санкт-Петербург, 2005. С. 133–146; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности *Rossica Antiqua*. 2006. *Материалы и исследования*. Санкт-Петербург, 2006. С. 6–39; *Його ж.* [рец. на:] Майоров А. В. Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с. *ЗНТШ*. Т. 256. Львів, 2008. С. 705–707; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 45. Львів, 2010. С. 13–54; *Його ж.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности *Русин*. Кишинев, 2010. № 3(21). С. 5–49, 159–169; *Його ж.* Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства *Його ж.* *Галицько-волинські етюди*. Біла Церква, 2011. С. 10–46; *Його ж.* Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного *Нартекс. Byzantina Ucrainensis*. Т. 2. Харьков, 2013. С. 71–101; *Idem*. Chrouati et altera Chrowati *Ukrainjinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija* / Priredio J. Pašcenko. Zagreb, 2014. S. 207–254; *Майоров А.* Константин Багрянородный о происхождении и ранней истории хорватов: Великая Хорватия и белые хорваты *Rossica antiqua*. 2006. *Материалы и исследования*. С. 40–73; *Его же.* Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. Санкт-Петербург, 2006; *Його ж.* Велика Хорватія, яку називають “Білою”: до питання про походження і значення хорватських етнічних назв *Миколаївщина. Збірник наукових статей*. Т. 3 / Відп. ред. Л. Войтович. Львів, 2006. С. 31–66; *Его же.* О происхождении этнонима *хорваты*: историко-этимологические заметки *Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15: *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 55–61; *Его же.* “Великая Хорватия, называемая “Белой”...”: к вопросу о происхождении и значении хорватских этнических названий

Аварське завоювання частини хорватського масиву в середині VI ст. змусило мігрувати значні маси *хорватів* до Паннонії і Далмації. Ця перша міграція на Балкани тривала упродовж 587–614 рр. Між впадінням Морави і Тиси хорвати форсували Дунай, освоїли басейн Драви у 587–593 рр., далі стали просочуватися до межириччя Драви і Сави, звідкіля перейшли на територію нинішньої Боснії. Із Боснії вони форсували прохід до Адріатичного узбережжя через Клісу та Салону у 614 р., поклавши початок завоюванню Далмації.

Скориставшись ослабленням *Великої Хорватії*, значна частина населення якої мігрувала на Балкани, в районі пізнішого Кракова вклинилися лехітські племена *віслян*, відділивши *Велику Хорватію* від *Білої Хорватії*. Друга міграція на Балкани тривала у 626–630 рр. на заклик візантійського василевса Іраклія проти аварів. У ній брали участь хорвати якраз *Білої Хорватії*. Ця міграція завершилася завоюванням Далмації, де виникло 11 хорватських жупаній (князівств).

Література про ранніх хорватів і хорватський етногенез налічує сотні книг і статей кількох десятків авторів. Її огляди за певні періоди можна почерпнути у Любора Нідерле⁸, Тадеуша Модельського⁹, Федро Шішіча¹⁰, Любо Гауптмана¹¹, Йозефа Відаєвича¹², Герарда Лябуди¹³, Богуміли Застерової¹⁴, Генріка Ловмяньського¹⁵ та Леонтія Войтовича¹⁶. Але проблема в тому, що українські історики

Княжа доба: історія і культура. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. С. 13–44; *Idem*. Velika Hrvatska. Etnogeneza i rana povijest Slavena prikarpatskoga područja. Zagreb, 2012.

⁸ Niderle L. Slovanske starožitnosti. D. 2. Sv. 1. Praha, 1906. S. 250–261.

⁹ Modelski T. Z onomastyki i terminologii średniowiecznej *Kwartalnik Historyczny*. T. 34. Lwów, 1920. S. 11–14.

¹⁰ Šišić F. Povijest Hrvata v vrijeme narodnih vladara. Zagreb, 1925. S. 6–8.

¹¹ Hauptmann L. Dolazak Hrvata *Zbornik Kralja Tomislava*. S. 86–88.

¹² Widajewicz J. Państwo Wislan. Kraków, 1947. S. 16–30.

¹³ Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie – państwo Samona. Poznań, 1949. S. 203.

¹⁴ Zástěrová B. Hlavní problémy z počátku dejin slovanských narodů *Vznik a počátky slovanů*. T. 1. Praha, 1956. S. 34–45.

¹⁵ Łowmiański H. Początki Polski. T. 2. Warszawa, 1964. S. 114–130.

¹⁶ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку... С. 105–132.

з цією літературою здебільшого не знайомі зовсім. Тому, користуючись винятково працями деяких істориків ХІХ ст., далі ігноруючи надбання світової науки, *карпатських хорватів*¹⁷ ще й досі нерідко невірно називають *білими хорватами*.

Швейцарський лінгвіст Фердінанд де Соссюр (1867–1913) ще наприкінці ХІХ ст. звернув увагу, що *гуни* у ІV–V ст. принесли до іранської мови китайське означення сторін світу за кольорами (чорний – північ, червоний – південь, синій – схід та білий – захід)¹⁸. Спираючись на його праці, хорватський вчений Стефан Сакаш встановив і переконливо обґрунтував погляд, що назва *білі хорвати* за іранською термінологією, прийнятою у слов'ян, означає *західні хорвати*¹⁹.

Проблема відділення Білої Хорватії від Великої Хорватії та наступна локалізація Білої Хорватії теж досліджується давно²⁰. На підставі аналізу топоніміки та актового матеріалу територію *Білої Хорватії* Л. Гауптман аргументовано локалізував на Верхній Віслі

¹⁷ *Исаевич Я.* Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму *Його ж. Україна давня і нова: народ, релігія, культура*. Львів, 1996. С. 66; *Майоров А.* Великая Хорватия... С. 172, 176.

¹⁸ *de Saussure F.* Mémoire sur le Système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes. Leipsick, 1879. P. 103.

¹⁹ *Sakaš S.* Iranische Herhunft... S. 313–340.

²⁰ *Marquart J.* Ostereuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. S. 129–139; *Hauptmann L.* Dolazak Hrvata. S. 88–120; *Hruby V.* Puvodni Hranice Biskupstvi Prazskeho a hranice Riče Česke v 10 století *Časopis Matice Moravske*. T. 50. 1926. S. 104; *Perich L.* Slezko. Praha, 1945. S. 45; *Dvornik F.* The making of Central and Eastern Europe. London, 1949. P. 292; *Третьяков П.* Восточнославянские племена. Москва; Ленинград, 1953. С. 245; *Королюк В.* К вопросу об отношениях Руси и Польши в X веке *Краткие сообщения Института славяноведения*. № 9. Москва, 1952. С. 43–50; *Блифельд Д.* Утворення Київської Русі *Нариси стародавньої історії Української РСР*. Київ, 1957. С. 357; *Войтович Л.* Слідами білих хорватів *Літопис Червоної калини*. Львів, 1993. № 5–6. С. 2; *Його ж.* Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі *Волино-Подільські археологічні студії*. Т. 1: Пам'яті І. К. Свешнікова (1915–1995). Львів, 1998. С. 286–294.

і Верхній Одрі²¹. Цю локалізацію підтвердили Бого Графенауер²² та Стефан Пантелич, який, зокрема, уточнив її західні та північні кордони на Заале і Білій Ельстер²³, а також Ростислава Вацеба, вивчаючи ранні білохорватські князівства у південному Полаб'ї²⁴. *Білі хорвати* розміщувалися у верхів'ях Вісли та Ельби, на Заале і Білій Ельстер, де користувалися автономією ще у XIV–XV ст., а потім були асимільовані німецькомовним масивом, залишивши навіть при цьому потужні сліди топонімії. Інші західні варіанти не мають надійного джерельного підґрунття²⁵.

Тому спроба розмістити Білу Хорватію на Дністрі, оголосивши її столицею Стільсько, повністю безпідставна і виявляється наслідком незнання джерел та відповідних досліджень²⁶. Найновіші

²¹ Hauptmann L. Dolazak Hrvata. S. 88–120; *Idem*. Seoba Hrvata i Srba. C. 30–61; *Idem*. Das Regensburger Privileg von 1086 für das Bistum Prag *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte*. T. 62. Wien, 1954. S. 147.

²² Grafenauer B. Prilog kritici izvjestoja Konstantina Porfirogeneta o doseljenuju Hrvata *Historijski zbornik*. T. 5. Zagreb, 1952. S. 1–55.

²³ Pantelić S. Najstarija povijest Hrvata. Mainz, 1993.

²⁴ Вацеба Р. До питання про участь білих хорватів в етногенезі верхньолужичан *Україна і Хорватія: історичні паралелі. Ukrajina i Hrvatska: povijesne paralele*. Дрогобич, 2019. С. 127–151. Див. також: *Ejusdem*. Zagadnienie struktury etnicznej i politycznej południowego Połabia w końcu VI – pierwszej ćwierci X wieku *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. T. 14. Katowice, 2018. S. 13–35; *Його ж*. Система влади у сербських князівствах Ельбо-Заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 67. Львів, 2018. С. 81–103; *Його ж*. Етнокультурна структура слов'янського Полаб'я у VII–IX ст. і вплив порубіжжя на державотворчі процеси *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 51. Запоріжжя, 2018. С. 329–341.

²⁵ Одна з найвидатніших хорватських істориків Нада Клаїч (1920–1988), яка підтримувала висновки Л. Гауптмана та Д. Графенауера, під впливом Генріха Кунстмана змінила свої погляди і розмістила Білу Хорватію у Каринтії (*Klaić N. Poganska Stara ili Vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta Croatica Christiana Periodica*. G. 12. B. 21. Zagreb, 1988. S. 49–62), але ця версія не отримала ширшої підтримки.

²⁶ Войтович Л. Велика Хорватія і Біла Хорватія: довгий шлях подолання помилкового стереотипу *Україна і Хорватія...* С. 152–169.

пошуки хорватських та деяких інших істориків також не залишають місця для подібних надто сумнівних побудов²⁷.

²⁷ Хорватські історики, не вдаючись до подробиць, загалом прийняли версію про прабатьківщину за Карпатами. Але під впливом політичних реалій останніх років, зокрема загострення протистояння із сербами, певну підтримку отримала модерна теза Г. Кунстмана, який запропонував повернутися до давньої версії міграції *хорватів* з гирла Дону на Балкани та про їх вихід звідти на північ до Одри (*Kunstmann H. Über den Namen der Kroaten Die Welt der Slaven*. Т. 27/1. 1982. С. 131–136; *Idem*. Kamen die westslavischen Daleminci aus dalmatien? *Die Welt der Slaven*. Т. 28. 1983. С. 370; *Idem*. Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantin Porphyrogenetos *Die Welt der Slaven*. Т. 29/1. N. F. VII. 1984. С. 119). Цю гіпотезу ґрунтовно розкритикував: *Katičić R. Kunstmannovi lingvistički dokazi o seobi Slavena siuga na sjever Starohrvatska Prosvjeta*. Т. 20. 1990(1992). С. 225–328). Інша гіпотеза Івана Мужича, який, здебільшого на підставі антропологічних матеріалів, розвинув тезу про автохтонність *хорватів* у Далмації (*Mužić I. Podrijetlo i pravjera Hrvata*. Split, 1991), не розв'язувала проблему раптової слов'янізації автохтонів-ілірійців, що ними мали би бути хорвати. Однак не без впливу надмірного патріотизму, властивого для всіх титульних відроджених та новонароджених держав, у сучасній хорватській історіографії почав перемагати синтез гіпотез Г. Клінстмана та І. Мужича. Він дав змогу, виходячи з іранської етимології етноніму *хорвати*, сформулювати тезу про елітну групу з іраномовного середовища Аварського каганату, яка запанувала в хорватському масиві: *Kronsteiner O. Gab es unter den Alpenslaven eine kroatische ethnische Gruppe? Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Bd. 24. Wien, 1978. С. 137–157; *Wolfram H. Conversio Bagoariorum et Carantanorum: Das Weissbuch der Salzburger kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien; Köln, 1979; *Pohl W. Das Awarenreich und die "Kroatishen" Ethnogenesen Die Bayern und ihre Nachbarn*. Teil 1 / Hrsg. H. Wolfram und A. Schwarz. Wien, 1985. С. 293–298; *Idem*. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. München, 1988. С. 261–268; *Idem*. Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni *Etnogeneza Hrvata* / Ul. N. Budak. Zagreb, 1995. С. 86–96; *Steindorff L. Povijest Hrvatske od srednjeg vijeka do danas* / Prjevod R. Steindorff-Andrun, S. Lipovčan. Zagreb, 2006). При цьому наголошувалися автохтонність або євроазійськість: *Margetić L. Dolazak Hrvata*.

У період між двома Світовими війнами, коли здоровий прагматизм німецького позитивізму у наукових дослідженнях змінився патріотичним піднесенням і бажанням довести “споконвічні” права Польщі на Галичину, з’явилася проблема *лендзян* і *хорватів*. Тобто спроба доказати, що *хорватів* у Прикарпатті взагалі не було, а жили тут споконвіку *лендзяни*, від яких, як вважають, походять назви поляків у сусідніх народів (русів, угрів та литовців). На диво, після певного періоду забуття ця проблема знову стала актуальною. Навіть доволі помірковані спроби великого польського славіста Г. Ловмянського (1898–1984) розмістити гіпотетичні межі племінного масиву *лендзян* до Бугу і Стиру на Волині²⁸ сьогодишнім дослідникам видаються недостатніми. Простежується чітке намагання пересунути межі *лендзян* якщо не до Києва, то принаймні середньої течії Дністра і верхів’їв Стиру, практично оголосивши всю Західну Україну територією *лендзян*²⁹. Для обґрунтування таких висновків

Split, 2001. S. 185–216; *Heršak E., Nikšić B.* Hrvatska etnogeneza: pregled komponentnih etapa i interpretacija (s naglaskom na euroazijske/nomadske sadržaje) *Migracijske i etničke teme*. Vol. 23. 2007. S. 251–268). Це привело до гіпотези про двояке походження хорватського народу: *Katičić R.* Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju. Split, 1993; *Lončar M.* Dalmatinske etimologie Konstantina Porfirogeneta *Folia Onomastica Croatica*. T. 11. 2002. S. 149–174; *Vedriš T.* Povodom novog tumačenja vijesti Konstantina VII. Porfirogeneta o snazi hrvatske vojske *Historijski Zbornik*. T. 60. Zagreb, 2007. S. 1–33; *Dzino D.* Becoming Slav, becoming Croat: identity transformations in post-Roman and medieval Dalmatia. Leiden; Boston, 2010; *Алимов Д.* Этногенез хорватов: формирование хорватской этнополитической общности в VII–IX вв. Санкт-Петербург, 2016; *Пащенко Є.* Деякі питання етногенезу хорватів у сучасній хорватській науці *Україна і Хорватія...* С. 244–252.

²⁸ *Łowmiański H.* Początki Polski. T. 4. Warszawa, 1970. S. 491–493.

²⁹ *Parczewski M.* Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni. Kraków, 1991; *Idem.* Badania nad kulturą wczesnosłowiańską *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu* / Red. M. Kobusiewicz i S. Kurnatowski. Poznań, 2000. S. 413–421; *Idem.* Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Bd. 1 / Hrsg. M. Parczewski. Kraków, 2001; *Idem.* Problem Lędzian a kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej *Civitas*

переважно оперують ономастичними матеріалами (при цьому такі назви як Белз, Белзець чи Тисмениця однозначно відносять до західнослов'янських, тобто польських³⁰). Водночас не звертається увага на саму умовність поділу тогочасних слов'ян на східних і західних та без застережень опускаються джерельні фрагменти й аргументи, малопридатні для витлумачення у потрібному руслі. Паралельно з цим робляться спроби всіма можливими правдами і неправдами *пересунути* хорватський масив із Прикарпаття кудись подальше на схід за *вятичів* до середовища фінських племен. Причини зрозумілі. Як признався один із гарячих прихильників поширення теренів *лендзян* на всю Західну Україну Кшиштоф Фокт, поки визнається існування хорватського масиву у Прикарпатті, джерельна мотивація стосовно поширення *лендзян* на схід буде виглядати суперечливою³¹.

Лендзян Г. Ловмянський спершу локалізував у Сандомирсько-Люблінській землі³², пізніше спробувавши пересунути гіпотетичні межі цього племінного масиву до Бугу і Стиру на Волині³³. Тадеуш Василевські (1933–2005) запропонував гіпотезу, за якою *лендзяни* – інша назва волинського масиву³⁴. Ця гіпотеза перегукується із гіпотезою

Schinesghe cum pertinentiis / Red. W. Chudziak. Toruń, 2003. S. 151–165; Fokt K. Chorwacja Północna – między rzeczywistością, hipotezą a legendą *Acta Archeologica Carpathica*. T. 38. Kraków, 2003. S. 135–155; *Idem*. Zagadka plemion z nad Bugu, Sanu, Dniestru i Styru *Przegląd Historyczny*. T. 45, nr 4. Warszawa, 2004. S. 441–455; Florek M. Topografia plemienna Międzyrzecza Wieprza i Bugu na przełomie I i II tysiąclecia i zagadnienie “Grodów Czerwiańskich” w świetle źródeł pisanych i archeologicznych *Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszczyźnie / Skarby z przeszłości*. Lublin, 2009. S. 23–34; Войтович Л. Лендзяни: нові варіації на старі мотиви *Вісник Інституту Археології*. Вип. 10. Львів, 2015. С. 126–137.

³⁰ Nalepa J. Prapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Łędzianie *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*. Rzeszów, 1996. S. 47–64.

³¹ Fokt K. Zagadka plemion... S. 450.

³² Łowmiański H. *Łędzianie Slavia Antiqua*. T. 4. Warszawa, 1953. S. 97–114.

³³ *Ejusedem*. *Początki Polski*. T. 4. S. 491–493.

³⁴ Wasilewski T. Dulebowie – Łędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych and Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku *Przegląd Historyczny*. R. 67, nr 2. Warszawa, 1976. S. 181–187.

відомого українського дослідника Ярослава Дашкевича (1926–2010). Відкликаючись до ряду джерел, зокрема єврейського історико-географічного трактату “Йосиппон” (IX – початок X ст.), він доводив тотожність назв *лендзяни* та *лучани*³⁵. Тотожність *лучан* і *лендзян* допускав також відомий радянський лінгвіст Георгій Хабургаєв (1931–1991)³⁶. Російський дослідник Антон Горський вважає *лендзян* східними волинянами³⁷. Олександр Головка з цього приводу писав про певну групу *лендзян*, які жили у верхів’ях західних приток Дніпра (вірогідно на території сучасної Беларусі), але водночас не були яким-небудь значним етнічним формуванням і з часом їх повністю асимілювало східнослов’янське населення³⁸. Існують також версії локалізації *лендзян-лендичів* як східних слов’ян в басейнах Случі, Горині і Стиру³⁹.

³⁵ Дашкевич Я. Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX–XI ст. До проблематики досліджень *Науковий вісник Українського університету. Научный вестник Украинского университета*. Т. 2. Москва, 2002. С. 13–15; Його ж. Українські землі в часах галицько-волинської держави (кінець X – середина XIV ст.) *Пам’ять століть*. № 4. Київ, 2002. С. 3–21; Його ж. Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід. Русь. Схід (кінець X – середина XIV ст.) *Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали* / Ред. В. Гаюк. Львів, 2005. С. 28–29.

³⁶ Хабургаєв Г. Этнонимия “Повести временных лет” в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. Москва, 1979. С. 186–187.

³⁷ Горский А. Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования*. 1997 г. / Ред. Е. Мельникова. Москва, 1997. С. 276–278.

³⁸ Головка А. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой половины XIII в. Киев, 1988. С. 9.

³⁹ Конча С. Левčанив Константи́на Багрянородного в контексті проблеми ляхів-лендзян *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство. Вип. 10. Київ, 2007. С. 4–7; Його ж. “Лендзяни” в контексті Київської Русі *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Т. 15. Київ, 2007. С. 256–270; Його ж. “Лендзяни” та поляни *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство. Вип. 12. Київ, 2008. С. 47–49.

Можна впевнено і переконано стверджувати, що до орбіти давньопольської держави Мешка I лендзяни ще не мали ввійти⁴⁰.

Як справедливо відзначав Я. Дашкевич, локалізацію лендзян польська історіографія активно використовувала для доведення законності претензій Польщі на цю пограничну територію під час

⁴⁰ Згідно з документом *Dagome iudex*, за яким у 990–992 рр. польський князь Мешко I [Дагоме (Дагоберт) – хресне ім'я Мешка I (*Łowmiański H. Imię chrzestne Mieszka I Slavia occidentalis*. T. 19. Poznań, 1948. S. 203–308; *Rospond S. Mileniowe badania onomasty*. I. *Dagome – tajemnicze imię lub imiona pierwszego władcy polskiego Język Polski*. T. 40, nr 1. Warszawa, 1960. S. 17–27; *Щавелева Н. Дагоме юдекс Польские латиноязычные средневековые источники. Тексты, перевод, комментарий*. Москва, 1990. С. 25–27)] разом з дружиною Одою та двома синами передали свої володіння – *Civitas Schinesghe* – з чітко окресленими територіями під покровительство престолу святого Петра, тобто римського папи (документ зберігся у копіях XI–XII ст. і його автентичність не викликає сумнівів), ці землі до складу польської держави не входили. Детальніше про документ і кордони раннього Польського князівства див.: *Fabre P. La Pologne et le Saint Siège Études d'histoire dédiés à Gabriel Monod*. Paris, 1896; *Пташник J. Dagome iudex. Przyczynek krytyczny do genezy świętopietrza w Polsce*. Kraków, 1911; *Zakrzewski S. Najdawniejsza bulla dla Polski. Spostrzeżenia nad dokumentem Dagome iudex*. Lwów, 1921; *Koczy L. Dagome iudex, Schinesge i Ambaba Roczniki Historyczne*. T. 12. Poznań, 1936. S. 1–26; *Kozłowska-Budkowa Z. Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*. Cz. 1, nr 2. Kraków, 1937. S. 2–3; *Labuda G. Znaczenie prawno-polityczne dokumentu Dagome iudex Nasza Przyszłość*. T. 4. Kraków, 1948. S. 33–35; *Idem. Studia nad początkami państwa Polskiego*. T. 2. Poznań, 1988. S. 240–263; *Kętrzyński S. Dagome iudex Przegląd Historyczny*. T. 41. Warszawa, 1950. S. 133–138; *Sułowski Z. Geografia dokumentu Dagome iudex Slavia Antiqua*. T. 4. Warszawa, 1953. S. 232–248; *Kowalenko W. Znowu o Dagome iudex Roczniki Historyczne*. T. 24. Poznań, 1958. S. 233–304; *Bogdanowicz P. Geneza aktu dyplomatycznego zwanego Dagome iudex Roczniki Historyczne*. T. 25. Poznań, 1959. S. 9–324; *Kurbisówna B. Dagome iudex – studium krytyczne Początki państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*. T. 1. Poznań, 1962. S. 363–424; *Buczek K. Zagadnienie wiarygodności regestu Dagome iudex Studia Źródłoznawcze*. T. 10. 1965. S. 117–139; *Łowmiański H. Początki Polski*. T. 5. Warszawa, 1973. S. 595–621.

відомих розмежувань середини 1940-х років, що періодично знову повторюється, незважаючи на те, що подібних претензій уже немає. **Тому відмовитися від стереотипу поширення лендзян на всю територію культури Луки Райковецької потрібно беззастережно.**

Після розпаду Великої Хорватії і міграції частини хорватів на Балкани цей масив, як уже зазначалося, був розділений переміщенням лехітських племен – вони вклинилися у районі пізнішого Кракова. Ряд хорватських суперсоюзів-князівств, що існували у Прикарпатті, в IX ст. потрапили до сфери впливу Великої Моравії, а після її розгрому уграми на межі IX–X ст. стали об'єктом експансії Угорщини, Польщі та Русі. Одним з таких князівств було князівство *присян (засян)* з центром у Перемишлі⁴¹. Невідомо звідки взяв польський хроніст Ян Длугош відомості про започаткування міста Перемишля заходами чеського князя Пшемисла⁴². Засновник династії Пшемислідів Пшемисл Орач був чеським князем бл. 721–

⁴¹ Войтович Л. Слідами білих хорватів... С. 2–10, 57; Його ж. “Білі хорвати” чи “карпатські хорвати”. С. 49–79; Його ж. Князівства карпатських хорватів... С. 195–210; Його ж. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку... С. 105–132; Его же. Карпатские хорваты. С. 133–146; Его же. Восточное Прикарпатье... С. 6–39; Його ж. “Баварський географ”: проблеми локалізації слов'янських племен *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 57. Львів, 2008. С. 42–62; Його ж. “Баварський Географ”: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи в IX столітті *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). Київ, 2009. № 5. С. 12–34; Його ж. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е... С. 13–54; Його ж. “Баварський Географ”: Спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. Т. 2(6). Katowice, 2010. С. 35–66; Його ж. Восточное Прикарпатье... С. 5–49, 159–169; Його ж. Повертаючись до хорватів... С. 71–101; *Idem*. Chrouati... С. 207–254; Його ж. “Баварський Географ”: попитки етнолокалізації населення Центрально-Восточної Європи в IX веке *Studia Historica Europae Orientalis*. Исследования по истории Восточной Европы. Вип. 9. Минск, 2016. С. 16–51.

⁴² Ісаєвич Я. Перемишль та Перемиська земля. Перші сторінки історії *Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року у Перемишлі*. Перемишль; Львів, 1996. С. 11.

760 рр.⁴³ Наступний відомий представник династії з таким іменем – король Пшемисл Оттокар I (бл. 1155–1230) жив пізніше. Можливо, що за часів піднесення Великої Моравії між 822–890 рр. або трохи раніше *засяни* прийняли з дружиною нащадка Пшемисла Орача. Певний час до приходу *угрів* князівство могло знаходитися у сфері впливу Великої Моравії.

У 981 р. “иде Володимиръ к Лахомъ и заа грады их Перемышль, Червень и ины города иже суть и до сего дѣе под Русью”⁴⁴. Напевно, мав рацію Владімір Корольок, який вважав, що похід Володимира Святославовича був спрямований не проти Польщі, а “незалежних східнослов’янських племінних князівств, які знаходилися на великому торговельному шляху, що з’єднував Київ, Краків і Прагу”, тобто *хорватів і дулібів*⁴⁵ (дуліби в розумінні частини волинського масиву – Л. В.).

У 1911 р. Ян Птасьнік (1876–1930) відшукав у Римі згаданий документ, відомий сьогодні як “Dagome iudex”⁴⁶ – буллу папи Іоана XV, надану 984 р. з метою підтвердження права Мешка I на князівський престіл та утворення у Гнезно католицького церковного осередку, підпорядкованого безпосередньо Риму⁴⁷. За цим документом територію Civitas Schignesghe Мешка I⁴⁸ визнаено в таких межах: “з одного боку починається Довге море, межа з Пруссією – до місця

⁴³ Václav Hájek z Libočan. *Pověsti o počatcích českého národu a o českých pohaných knížatech*. Praha, 1917. S. 45–80.

⁴⁴ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей* (далее – ПСРЛ). Т. 2. Москва, 2001. С. 69.

⁴⁵ Корольок В. *Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв.* Москва, 1964. С. 87–88.

⁴⁶ Юрейко П. Ян Птасьнік та його медієвістичні студії *Наукові зошити історичного факультету*. Вип. 10. Львів, 2009. С. 85–96.

⁴⁷ Zakrzewski S. *Najdawniejsza bulla...* S. 23. Інші дослідники, як зазначено, датують документ близько 989–992 рр.: Labuda G. *Studia nad początkami państwa polskiego*. Т. 2. S. 240–263; Щавелева Н. *Польские латиноязычные средневековые источники*. С. 24–26.

⁴⁸ Мешко I мав два імені: *Heinrich Ritter von Zeissberg*. Miseco I (Mieczysław) der erste christliche beherrcher der Polen *Archiv für kunde östreichischer Geschichtetsquellen hesonders abgedruekl*. Т. 38. Wien, 1867. S. 52, 109. Дагоме (Даргоберт) – хресне ім’я Мешка I: Łowmiański H. *Imię chrzestne...* S. 203–308; Rospond S. *Mileniowe badania...* S. 17–27.

за назвою Русь, а кордон з Руссю тягнеться до Кракова, а від цього Кракова – до ріки Одер, прямо до місця за назвою Алемура, а від цієї Алемури – до землі мільчан, а кордон з мільчанами – прямо по ту сторону Одера, а звідти веде вздовж ріки Одера до названого міста Схігнесне”⁴⁹. Значить, до складу держави Мешка I не входили Краківська земля, тобто Малопольща⁵⁰, а також Верхнє і Середнє Побужжя й хорватські землі у Посянні та Верхньому Подністров’ї⁵¹. Намагання обґрунтувати можливість експансії Мешка I на Посяння та верхів’я Західного Бугу з півночі через Мазовше⁵² не витримали критики опонентів, які вказували, окрім відсутності джерельного підтвердження такої гіпотези, також на географічні особливості⁵³.

⁴⁹ Dagome iudex *Materialy źródłowe do historii Polski* / Wyd. G. Labuda. T. 1. Warszawa, 1954. S. 206–209; Щавелева Н. Дагоме юдекс. С. 25–27; Грамота польского князя Мешка I папскому престолу (“Dagome iudex”) (около 990 г.) *Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия* / Под. ред. Т. Джаксон, И. Коноваловой и А. Подосинова. Т. 4: Западно-европейские источники / Сост., перевод и комментарий А. Назаренко. Москва, 2010. С. 50–52.

⁵⁰ Королюк В. Западные славяне... С. 146–147; Łowmiański H. Początki Polski. T. 5. S. 595–621.

⁵¹ Ляска В., Погоральський Я. Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszczyźnie *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 15. Львів, 2011. С. 429–443; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно. Zeriuani/Zuireani “Географа Баварського”: до проблеми етнопотестарних структур на Волині у ранньому середньовіччі *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 8 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2014. С. 9–71; Войтович Л. Повертаючись до хорватів... С. 71–101.

⁵² Potkański K. Przywilej z r. 1086 *Kwartalnik Historyczny*. R. 17. Lwów, 1903. S. 24–25; Szelągowski A. Najstarsze drogi z Polski na Wschód: w okresie bizantyńsko-arabskim. Kraków, 1909. S. 108–123; *Idem*. Kwestya ruska w świetle historyi. Warszawa, 1911. S. 43–44.

⁵³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1904. С. 549–550; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. Bd. 1: Im Mittelalter bis zum Jahr 1401. Köln; Graz, 1955. S. 51–54; Королюк В. Западные славяне... С. 84; Назаренко А. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С. 394.

Зрештою, і спроби довести, що Малопольща тоді належала Болеславу Хроброму й через це не потрапила до тексту *Dagome iudex*⁵⁴, теж доволі дискусійні, хоча сам документ, навколо якого тривають гарячі суперечки, безперечно автентичний⁵⁵.

У 981 р. Володимир Святославович приєднав князівство *присян* (*засян*) з центром у Перемишлі та князівство *черв'ян* до Києва⁵⁶. Західний кордон у цьому регіоні співпав з малозаселеною смугою лісів, яка розмежовувала лехітські і волинські та хорватські племена⁵⁷. Тому переконливою виглядає гіпотеза Віталія Ляски, що у протографі літописної статті 981 р. фігурували не Перемишль і Червен, а *хорвати* та *черв'яни*. Редакторська інтерполяція статті кінця XI – початку XII ст. цілком очевидна (“ины города иже суть и до сего дñе под Русью”), а початок Червена, згідно з дендрохронологічним датуванням, припадає на другу чверть XI ст.⁵⁸

⁵⁴ Zakrzewski S. Najdawniejsza bulla... S. 11–12; Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. T. 2. S. 259–260; *Idem*. Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej w polskiej historiografii *Początki sąsiedztwa*. S. 11.

⁵⁵ Fabre P. La Pologne...; Ptaśnik J. *Dagome iudex*; Koczy L. *Dagome iudex*... S. 1–26; Kozłowska-Budkowa Z. *Repertorium*... Nr 2. S. 2–3; Labuda G. Znaczenie prawno-polityczne... S. 33–35; Kętrzyński S. *Dagome iudex*. S. 133–138; Sułowski Z. *Geografia dokumentu*... S. 232–248; Kowalenko W. *Znowu o Dagome iudex*. S. 233–304; Bogdanowicz P. *Geneza aktu dyplomatycznego*... S. 9–324; Kürbisówna B. *Dagome iudex*... S. 419–422; Buczek K. *Zagadnienie wiarygodności*... S. 117–139; Piskorski J. *Civitas Schinesghe*. Mieszko I i początki państwa polskiego. Poznań, 2004; Urbańczyk P. *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*. Toruń, 2012. S. 369–386; Nowak P. “Dagome iudex” w “Zbiorze kanonów” kardynała Deusdediva *Studia Źródłoznawcze*. T. 51. Warszawa, 2013. S. 73–94.

⁵⁶ Ратич О. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодалної роздробленості. Політичне становище *Торжество історичної справедливості*. С. 44–50; Исаевич Я. “Грады червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между западными и восточными славянами *Исследования по истории славянских и балканских народов*. Москва, 1972. С. 107–124.

⁵⁷ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном *ЗНТШ*. Т. 138–140. Львів, 1925. С. 159–245.

⁵⁸ Ляска В. Між Прагою... С. 9–71; Його ж. Територіальний та адміністративний розвиток Верхнього Побужжя у IX–XIV ст. Автореферат дис.

Коли б ці землі були етнічними територіями *лендзян* як частини лехітського масиву, то за них, безперечно, почалася б довготривала боротьба, в ході якої місцева верхівка підтримувала би польську сторону. Але цього не сталося, бо землі *присян* (*засян*) належали до хорватського масиву, а землі *черв'ян* – до волинського масиву.

Піддаючи сумніву це літописне свідчення⁵⁹, окремі дослідники пробували довести, нібито в джерелі Перемишль сплутаний з Перемилем на Стирі, що спростували розкопки Олексія Ратича у 1963–1964 рр.: Перемиль виник не раніше XI ст.⁶⁰ Похід проти *засян* і *черв'ян* здійснено з волинської території, включеної до складу Русі, напевно, ще до 945 р., коли серед послів князя Ігоря був “*Ютъвагъ Гунаревъ*”⁶¹. Уже з волинської території 983 р. Володимир Святославович здійснив похід на ятвягів, який завершився людськими жертвоприношеннями в Києві з нагоди перемоги (“*Иде Володѣмиръ на Ютъвагы и взѣ землю ихъ и преде къ Киеву и творѣше требу кумиромъ*”⁶²).

Правдоподібно, результати походу 981 р. закріплено угодою, бо серед дружин Володимира Святославовича з'явилася “чехиня другая” Адель, мати Мстислава, Судислава та Станіслава, ймовірно, – донька перемишльського князя⁶³. Александр Назаренко пробував доводити можливість одруження Володимира з чеською княжною наприкінці 970-х років, пов'язуючи такий шлюб

к. і. н. Львів, 2015. С. 8. Автор за верифікованою хронологією відносить події до 979 р., що залишається дискусійним.

⁵⁹ Korduba M. Stosunki polsko-ukraińskie w wieku X–XIII *Sprawy narodowościowe*. R. 7, cz. 6. Warszawa, 1933. S. 755–759; Kuczyński S. Wschodnia granica Państwa Polskiego w X wieku *Początki Państwa Polskiego*. S. 240–254; *Idem*. O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych *Studia z dziejów Europy wschodniej X–XVIII w.* Warszawa, 1965. S. 33–118.

⁶⁰ Ратич А. Исследования городища в с. Перемиль на Волыни в 1963–1964 гг. *Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1963 г. в СССР*. Баку, 1965. С. 140–141.

⁶¹ Ипатьевская летопись. Стб. 35.

⁶² Там же. Стб. 32.

⁶³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 235.

із пошуком протидії Ярополкові, який прагнув союзу з німцями⁶⁴. Йому справедливо заперечив Юрій Карпов, вказуючи на неприродність династичного зв'язку чеського князя-християнина з руським князем-язичником⁶⁵. На думку Ігоря Мицька та Юрія Диби, похід 981 р. був вигаданий при корегуванні літописів заходами Мстислава Володимировича, а цього року Володимир Святославович просто одружився з донькою князя Славніка з бічної гілки чеських Пшемислідів⁶⁶. Дослідники повністю обійшли проблему хорватського князівства з центром у Перемишлі, висловили сумнів у тотожності Червена ПВЛ з Червеном Галицько-Волинського літопису, голосливо покритикували В. Королюка і не попрабували відшукати аргументи для заперечення слушного зауваження Ю. Карпова. Залишається також незрозумілим для чого було потрібно *“фальшування відповідного фрагменту літопису... прошедськи настроєного князя Мстислава-Гаральда Володимировича у 1118 році”*⁶⁷. Цих міркувань авторів явно недостатньо, щоби заперечити літописне свідчення і довести як міг відбутися шлюб князя-язичника Володимира з християнською принцесою, та ще й за ситуації, коли володінням її батька Русь не загрожувала зовсім.

Після приєднання князем Володимиром Святославовичем хорватських земель наприкінці X ст. Прикарпаття включено до новоутвореної провінції, об'єднавши території колишніх волинських і хорватських суперсоюзів-князівств під владою київського князя-намісника, що сидів у Турові, а потім – Володимирі⁶⁸.

⁶⁴ Назаренко А. Древняя Русь... С. 365–367.

⁶⁵ Карпов Ю. Владимир Святой. Москва, 1997. С. 379.

⁶⁶ Мицько І. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI століття П'яті Ольжині читання. Пліснеськ, 7 травня 2010 р. Львів, 2011. С. 63–67; Диба Ю., Мицько І. Про видуманий похід 981 р. князя Володимира на ляхів. Львів, 2014; Інтернетресурс: zbruc.eu/node/28650.

⁶⁷ Диба Ю., Мицько І. Про видуманий похід... С. 15.

⁶⁸ Брайчевський М. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) ЗНТШ. Т. 225. Львів, 1993. С. 147–166; Войтович Л. Волинські князівства у кінці XI–XII ст. Його ж. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 117–119.

За гіпотезою Степана Томашівського⁶⁹, яку підтримав Юрій Диба⁷⁰, Прикарпаттям (територією *Marchia Rutenorum*) у 1018–1031 рр. володів “князь русинів” (*dux Ruisorum*) Імре (Емеріх), син угорського короля Стефана І. Стосовно *руської марки* триває дискусія і локалізація місця її розташування ще не завершена⁷¹. Не виключено, ця назва пов’язана з руським (варязьким) корпусом, який перебував в Угорщині у Х – на початку ХІ ст., як здогадувався Владімір Пашуто⁷². Принц Імре міг командувати окремим корпусом русів (варязьких найманців)⁷³. Звичайно, розміщення корпусу не обмежувалося одним поселенням Оросвар (букв. *Руська фортеця*, пізніше Оросфольво, нині Оросі) біля Вишеграда, а займало значно більшу територію, що колись носила назву *Ruzagarchia*, протягнуту до північно-західних кордонів з Австрією⁷⁴. Можливо, сама назва походить і від купців-русів, які мали тут свої факторії⁷⁵. Хоча твердження про давню належність Прикарпаття до Угорщини не наважувалася підтримати навіть угорська націоналістична історіографія.

⁶⁹ Томашівський С. Дев’ятьсот літ тому (1030–1930). З приводу ювілею міста Белза *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 1(301). С. 10–12; *Його ж*. Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 29(329). С. 9–10; *Його ж*. Св. Емеріх в легенді й історії *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 40(340). С. 6–7.

⁷⁰ Диба Ю. До питання “угорської спадщини” на Прикарпатті (історичні, фольклорні, топонімічні та архітектурні свідчення) *Треті “Ольжині читання” Пліснеськ, 31 травня 2008 року*. Львів, 2009. С. 55–60.

⁷¹ Назаренко А. О “Русской марке” в средневековой Венгрии *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1978. С. 302–306.

⁷² Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 51.

⁷³ Le Calloc’h B. Pourquoi le prince Imre fut-il appelé “dux ruizorum”? *Etudes finno-ougriennes*. Vol. 38. 2006. P. 191–199.

⁷⁴ Диба Ю. Агіографічне джерело повідомлення ал-Масуді про споруди, вшановувані у слов’ян *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20: *Actes testantibus*. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Львів, 2011. С. 275–283.

⁷⁵ Галенко О. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Серія: Політологія і етнологія. Вип. 29. Київ, 2006. С. 6–16.

Не можна виключати, що в період боротьби за спадщину Володимира Святославовича хорватська еліта не здійснила спробу відділитися від Київської Русі і не запросила до Перемишля угорського принца. Загадкою досі залишаються угорські поховання в Перемишлі, які польські археологи датують X ст.⁷⁶

Ю. Диба одним з аргументів навів архітектурні особливості вавельської та перемишльської ротонд, які дають підстави пов'язувати їх з угорськими квадрифіліями того часу. Зокрема, спорудження перемишльської ротонди разом з прилеглим палацовим комплексом він відніс до 1056–1064 рр., коли, на його думку, в Перемишлі сидів князь Ростислав Володимирович⁷⁷, з чим можна погодитися. Правда, це аж ніяк не свідчить про належність цих територій до Угорщини у 1018–1031 рр., але й водночас не дає підстав заперечити таку можливість.

Загалом, навколо ранніх перемишльських кам'яних споруд триває запекла полеміка. Будівництво ротонди, виявленої у 1960 р. на Замковій горі в Перемишлі, її перший дослідник Анжей Жакі відніс до часу перед 981 р. або ж 1018–1031 рр., трактуючи однозначно польською пам'яткою на підставі нібито використання як будівельної міри римської (бенедиктинської) стопи (29,57 см)⁷⁸. Після

⁷⁶ Koperski A. Cmentarzysko "staromadziarskie" w Przemyślu Z *Otchłani Wieków*. 1979. Zesz. 3. S. 201–208; Kunycz A. Przemyśl w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Przemyśl, 1981. S. 72.

⁷⁷ Диба Ю. До питання "угорської спадщини"... С. 58–59.

⁷⁸ Żaki A. Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu Z *otchłani wieków*. R. 26. Wrocław; Poznań, 1960. Zesz. 3. S. 210–215; *Idem*. Najstarsze reliktory architektotoniczne na zamku w Przemyślu (doniesienie tymczasowe) *Sprawozdania z posiedzeń komisji. Styczeń–Czerwiec 1960. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie*. Kraków, 1961. S. 6–10; *Idem*. Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji *Ochrona zabytków*. R. 14, zes. 1–2(52–53). Warszawa, 1961. S. 38–49; *Idem*. Wstępne badania archeologiczne w Przemyślu (Prace w latach 1956–1957) *Rocznik Przemyski*. T. 9, zes. 2. Przemyśl, 1962. S. 345–351; *Idem*. Preromańskie palatium i rotunda w Przemyślu Z *Otchłani Wieków*. R. 28. Zesz. 2. Wrocław; Poznań, 1962. S. 128–131; *Idem*. Najstarsza architektura monumentalna Małopolski w świetle ostatnich badań archeologicznych *Sprawozdania z posiedzeń komisji. Lipiec–Grudzień 1961. Polska Akademia Nauk. Oddział*

розкопок Еви Сосновскої у 1982–1986 рр. уточнено тільки прийняте гадане датування пам'ятки – після 1018 р.⁷⁹

На підставі детальних обмірів ротонди Іван Могитич виправив помилку А. Жакі, встановивши кратність будівельної міри грецькому ліктю (46,24 см) – внутрішній діаметр ротонди дорівнює 16,5 ліктя, а товщина муру – 4 лікті⁸⁰. Цілий ряд українських дослідників, зокрема Вітольд Ауліх⁸¹, Юрій Лукомський і Василь Петрик⁸², Михайло Рожко⁸³, Юрій Диба⁸⁴ висловили обґрунтовані зауваження до попередніх висновків польських колег. Але польські дослідники і далі, не враховуючи цих їхніх міркувань, однозначно, без будь-яких застережень відносячи ротонду і прилеглу палацову споруду до 1018–1031 рр. та вважаючи їх одними з найдавніших пам'яток польської кам'яної архітектури передроманського періоду⁸⁵ й при

w Krakowie. Kraków, 1962. S. 515–518; *Idem*. Przemysł w czasach Bolesława Chrobrego i Mieszka Roczник Przemyski. T. 41, zesz. 2. Przemysł, 2005. S. 145–256.

⁷⁹ Sosnowska E. Rotunda i palatium na Wzgórzu zamkowym w Przemyśle w świetle badań z lat 1982–1985 *Kwartalnik architektury i urbanistyki. Teoria i historia*. T. 37, zesz. 1. Warszawa, 1992. S. 55–61.

⁸⁰ Могитич І. З історії міжслов'янських зв'язків у сфері ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та західні слов'яни Х–ХІІІ ст.) *З історії міжслов'янських зв'язків*. Київ, 1983. С. 22–25; *Його ж*. Нариси архітектури українських церков. Львів, 1995. С. 8.

⁸¹ Ауліх В. До історії давньої галицької архітектури *Нові матеріали з археології Прикарпаття та Волині: Тези виступів на конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Маркіяна Юліановича Смішка*. Вип. 2. Львів, 1992. С. 82–83.

⁸² Лукомський Ю, Петрик В. Княжий замок у Перемишлі *Перемиські дзвони*. 1992. № 10–12. С. 2–6; *Їх же*. Перемиський замок за княжої доби *Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 1995. № 3. С. 120–124.

⁸³ Рожко М. Центричні храми в історії розвитку галицької архітектурної школи Х–ХІІІ ст. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Івано-Франківськ; Галич, 1998. С. 135–138.

⁸⁴ Диба Ю. Українські храми-ротонди Х – першої половини ХІV століть. Львів, 2005. С. 75–78.

⁸⁵ Pianowski Z. “Sedes Regni Principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim. Kraków, 1994; *Idem*. Królewska

цьому зараховуючи до них також іншу перемишльську ротонду – святого Миколая⁸⁶, збудовану, за їх твердженнями,десь на межі XI–XII ст.⁸⁷). Виразне плутання із послідовним намаганням неодмінно подати ротонду костьолом засвідчив огляд заселення території мі-

kaplica pałacowa na Wzgórzu przemyskim w świetle najnowszych badań *Rocznik Przemyski*. T. 38, zes. 2. Przemyśl, 2002. S. 91–99; *Idem*. “Który Bolesław?”. Problem początku architektury monumentalnej w Małopolsce *Początki architektury monumentalnej w Polsce* / Red. T. Janiak, D. Stryniak. Gniezno, 2004. S. 257–281; *Idem*. Przemyśl jako “sedes regni” monarchii pierwszych Piastów *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich* / Red. J. Gancarski. Krosno, 2006. S. 355–372; *Idem*. Aula palatium przedromańskiego w Przemyślu po badaniach w roku 2006 *Rocznik Przemyski*. T. 42, zes. 2. Przemyśl, 2007. S. 129–132; *Idem*. Rzedromański zespół sakralno-pałacowy na grodzie przemyskim w świetle badań z lat 2000–2006 *Architektura rzymska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje* / Red. T. Janiak. Gniezno, 2009. S. 419–431; *Pianowski Z., Proksa M.* Przedromańskie palatium i rotunda na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu. Przemyśl, 2003; *Rodzińska-Chorąży T.* Wczesnopiastowski zespół pałacowy na Wzgórzu Zamkowym oraz rotunda prosta pod katedrą w Przemyślu w świetle ostatnich badań *Początki sąsiedztwa*. S. 133–149; *Koperski A.* Początki osadnictwa słowiańskiego i rozwój wczesnośredniowiecznego Przemyśla *Dzieje Przemyśla*. T. 1: Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne, cz. 2: Analiza źródeł i syntez / Pod red. A. Koperskiego. Przemyśl, 2004. S. 77, 127–129, 163–165; *Kubica-Kubacińska E.* Problemy genezy i chronologii wczesnośredniowiecznych budowli przemyskich *Przemyśl wczesnośredniowieczny* / Red. naukowa E. Sosnowska (Origines Polonorum. T. 3). Warszawa, 2010. S. 302–308; *Rodzińska-Chorąży T.* Rekonstrukcja palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu w kontekście form piastowskich zespołów rezydencjonalnych do połowy XII w. *Przemyśl wczesnośredniowieczny*. S. 321–329.

⁸⁶ *Pianowski Z., Proksa M.* Rotunda św. Mikołaja w Przemyślu. Stan badań i interpretacji do roku 2000 *Dzieje Podkarpacia*. T. 5: Początki chrześcijaństwa w Małopolsce / Red. J. Gancarski. Krosno, 2001. S. 63–79.

⁸⁷ *Rodzińska-Chorąży T.* Wczesnopiastowski zespół pałacowy... S. 133–149; *Fenczak A.* Kwestia chronologizacji budowy rotundy Św. Mikołaja w Przemyślu *Rocznik Przemyski*. T. 33, zes. 3. Przemyśl, 1997. S. 121–138; *Koperski A.* Początki osadnictwa... S. 133–134, 167–169; *Kubica-Kubacińska E.* Problemy genezy... S. 308–314; *Pianowski Z., Proksa M.* Rotunda św. Mikołaja pod

ста в новішому польському синтезі його ранньосередньовічної історії⁸⁸ – аж до визнання, нібито вона “pełniła rolę kościoła parafialnego, a także biskupiego”⁸⁹. Водночас запропоновано також огляд літератури про ротонду без наголошення на її костьольному характері⁹⁰. Натомість підсумування спеціального огляду ротонди⁹¹ однозначно трактує її костьолом⁹².

Винятком на тлі польської історіографії можна вважати хіба давнішу думку Єжи Гаврота, який датував будівництво замкової ротонди ще нібито IX–X ст., вказуючи при цьому на моравські паралелі⁹³. Російський історик архітектури Олег Іоаннісян теж вважав, що обидві ротонди не пов’язані з руськими князями; зведення старшої він датує X ст., а молодшої – XI ст.⁹⁴ А Антоні Куниш був готовий віднести спорудження старшої ротонди навіть до XIV ст., але тільки пов’язавши її з польською архітектурою часів Казимира III⁹⁵.

prezbiterium katedry przemyskiej. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 1961 i 1996–2001 *Przemysł wczesnośredniowieczny*. S. 331–347.

⁸⁸ Koperski A. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenie Przemysła *Przemysł wczesnośredniowieczny* / Red. naukowa E. Sosnowska (Origines Polonorum. T. 3). Warszawa, 2010. S. 158, 167, 168, 170, 172, 173.

⁸⁹ Ibidem. S. 167.

⁹⁰ Kubica-Kubacińska E. Problemy genezy... S. 308–313.

⁹¹ Pianowski Z., Proksa M. Rotunda św. Mikołaja pod prezbiterium katedry przemyskiej. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 1961 i 1996–2001 *Przemysł wczesnośredniowieczny*. S. 331–347.

⁹² Ibidem. S. 347.

⁹³ Hawrot J. Problematyka przedromańskich i romańskich rotund bałkańskich, czeskich i polskich *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 24, zesz. 3–4. Warszawa, 1962. S. 255–283.

⁹⁴ Иоаннисян О. К вопросу об интерпретации перемышльских ротонд *Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР*. Киев, 1981. С. 112–125; *Его же*. Зодчество Древнего Галича и архитектура Малопольши *Acta Archaeologica Carpatica*. Т. 27. Cracoviae, 1988. С. 210–216; *Его же*. Храмы-ротонды в Древней Руси *Иерусалим в русской культуре* / Сост. А. Баталов, А. Лидов. Москва, 1994. С. 101–115.

⁹⁵ Kunysz A. Przemysł w starożytności i wczesnym średniowieczu *Kunysz A., Persowski F. Przemysł w starożytności i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340)*. Rzeszów, 1966. S. 7–70.

Ю. Диба, докладніше проаналізувавши архітектуру ротонди святого Миколая, показав її спорудження у візантійській системі мір і послідовно потрактував храмом київської традиції⁹⁶. Цю версію у критичних зауваженнях до польського синтезу найдавнішої історії Перемишля підтримав Володимир Александрович⁹⁷, розвинувши водночас думку Ігоря Мицка про невідповідність реаліям княжого Перемишля продажу війтівства разом із міським соборним храмом⁹⁸ як доказ сфальшування документу на продаж війтівства через дописаний у тексті обляти продаж ще й також ротонди⁹⁹.

Тенденційність поглядів польських істориків цілком очевидна. Архітектурно-будівельні особливості старшої ротонди і палацової споруди, на угорські аналогії яких вказав Ю. Диба, дають підстави відносити їх зведення до межі XI–XII ст. Вважати, що вони могли бути споруджені у 1018–1031 рр. не дозволяють жодні джерела, хіба винятково надмірно патріотичний запал поодиноких дослідників. Перемишль залишався прикордонним центром в умовах конфронтації Польщі і Русі, коли остання, завершуючи боротьбу за владу, переживала період піднесення, а перша, навпаки, період гострої кризи¹⁰⁰. Постійні війни Болеслава Хороброго (992–1025) практично розорили країну. Незважаючи на Бауценський мир з германським імператором (30 січня 1018 р.), за яким князь утримав за собою Лужицьку

⁹⁶ Диба Ю. Архітектура ротонди св. Миколая в Перемишлі *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 6. Дрогобич. 2002. С. 69–70.

⁹⁷ Александрович В. “Przemyśl wczesnośredniowieczny”: “труднощі” польської історії та археології на тлі “успіхів” у “zacieraniu ukraińskich śladów” [рец. на кн.:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny* / Redakcja naukowa Ewa Sosnowska (Origines Polonorum. – Т. 3). – Warszawa, 2010. 482 s., il. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 6 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2012. С. 330–332.

⁹⁸ Мицько І. Рецензія на книгу: Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2003. 1283 с. Здано до друку 5 жовтня 2004 року *Старосамбірщина*. Т. 4. Старий Самбір, 2008. С. 171–172.

⁹⁹ Александрович В. “Przemyśl wczesnośredniowieczny”... С. 331–332.

¹⁰⁰ Kętrzyński S. Polska X–XI wieku. Warszawa, 1961; Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. Warszawa, 1964; Strzelczyk J. Bolesław Chrobry. Poznań, 2003.

марку і Моравію (втрачену знову в 1021 р.), його походи до Чехії та на Русь практично не принесли жодних політичних вигод, а через грабіжницьку політику були втрачені захоплені території, а також частина поморських земель, звідки мусив втікати єпископ Рейборн. Християнство ще остаточно не утвердилося навіть у корінних польських землях, Болеслав нещадно карав тих, хто чинив йому опір, а спорудження храмів навіть у головних містах не було завершено¹⁰¹.

Де тут можна було знайти ресурси для будівництва резиденції у на короткий час захопленому прикордонні? Про те, щоб подібну резиденцію міг зводити намісник взагалі не випадає говорити. Про такого намісника мусили б збратися документальні чи матеріальні свідчення, як вціліли свідчення про діяльність палатина Сеце-ха. Навіть часу на будівництво нових укріплень у Перемишлі залишалося надто мало (фактично 1019–1025). Імперія, Русь, Чехія і Угорщина були ворогами Болеслава Хробрго. А його наступник Мешко II майже відразу ж зіткнувся із суперництвом з боку братів Беспріма і Оттона, а від 1029 р. – новою війною із потужним німецьким сусідом. Чи можна було за таких умов будувати якісь резиденції на далекому руському кордоні, звідки незабаром вторглися війська Ярослава та Мстислава Володимировичів?

Деталі появи Ростиславовичів на теренах Прикарпатті джерела не висвітлюють. У міру розростання чисельності династії Рюриковичів, великий князь Ярослав Володимирович вніс обмеження до практики успадкування престолів, за яким син втрачав право на престіл, якщо його батько помер за життя діда¹⁰². Першою “жертвою” цих змін став його найстарший внук – Ростислав Володимирович. Він випав з княжого стану, перетворившись на *ізгоя*, подібно до сина священика, який не навчився грамоти і через те не міг отримати сану. Йому залишалася звичайна боярська служба у щасливіших родичів. Історики *a priori* припускали, що Ростиславу Володимировичу надано уділ у Володимирській землі*, територію

¹⁰¹ Zientara Z. Bolesław I Chrobry *Poczet krolów i księżąt polskich*. Warszawa, 1980. S. 33–34.

¹⁰² Войтович Л. Княжа доба... С. 27–30.

* За реформою великого князя Володимира Святославовича кінця X ст. території наступних Волинської (тобто Володимирської) та Галицької земель були об’єднані в одну провінцію з центром у Володимирі на Лузі.

майбутньої Галицької землі чи її частини з центром у Перемишлі¹⁰³. Правда, під 1081 р. Васілій Татіщев назвав перемишльським князем його сина Володаря Ростиславовича¹⁰⁴, але це явне відображення пізнішого статусу зазначеного князя.

Одруження ізгоя Ростислава Володимировича з Ілоною-Ленке, донькою угорського принца-ізгоя Бели¹⁰⁵ між 1057–1060 рр., коли Бела перебував на еміграції у Польщі, підтверджує версію, що у руського князя могли бути на той час якісь бенефіції на польсько-руському кордоні, зокрема в Перемишлі¹⁰⁶. Принц Бела шукав у Польщі союзників проти короля Ендре I, одруженого з тіткою Ростислава Володимировича, сестрою Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославовичів¹⁰⁷, які свого часу домоглися позбавлення свого старшого племінника прав на успадкування. Тому цей шлюб був, радше, укріпленням союзу ізгоїв, згуртованих боротися за свої права, й укладений поза згодою Києва, що й привело до позбавлення Ростислава волинських чи галицьких бенефіцій.

Якась надія засвітилася, коли 6 грудня 1060 р. після смерті короля Ендре I, якого він двічі розгромив на р. Тиси і при Мошонмодьоварі, Бела I нарешті став королем Угорщини¹⁰⁸. Але король Бела I, відстоюючи свій престіл у боротьбі з племінником, 11 вересня 1063 р. помер внаслідок нещасливого випадку, або ж підготованого замаху (під ним завалився трон і король отримав смертельну травму)¹⁰⁹. Спираючись на підтримку Германської імперії, престіл захопив син

¹⁰³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 408; Котляр М. Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі УІЖ. Київ, 2011. № 3. С. 7.

¹⁰⁴ Татищев В. История Российская. Т. 2. Москва, 1963. С. 124.

¹⁰⁵ *Chronici Hungarici composition saeculi XIV (–1334)* / Ed. A. Domanovszky *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. E. Szentpétery. T. 1. Budapestini, 1937. P. 423.

¹⁰⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. С. 408; Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 59; Котляр М. Князі-ізгої... С. 7.

¹⁰⁷ Sroka S. *Historia Węgier do 1526 roku*. Bydgoszcz, 2000. S. 68.

¹⁰⁸ Kristó G. *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 2006. 122–123 old.

¹⁰⁹ Kosztolnyik Z. *Five Eleventh Century Hungarian kings: Their Policies and their Relations with Rome*. Boulder, 1981. P. 81; Manteuffel T. *The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rule, 963–1194* / Transl. by

Ендре І Шоломон, племінник великого князя Ізяслава Ярославовича. Правдоподібно, якраз тоді Ростислава Володимировича позбавили бенефіцію чи намісництва поблизу кордону і відправили кудись на схід, подалі від Угорщини, звідки він у 1064 р. перебрався до Тмутаракані, де утвердився, прогнавши князя Гліба Святославовича. Але у Києві не могли змиритися із самовільним захопленням княжого престолу. Вірогідно, пригодився союз із Візантією. 3 лютого 1067 р. на бенкеті в Тмутаракані Ростислава отруїв візантійський намісник (катепан) Херсонесу¹¹⁰, який прибув туди на переговори.

За повідомленням В. Татищева, княгиня, яку він називав Анною, після загибелі чоловіка хотіла разом із дітьми виїхати на батьківщину до Угорщини, але Ізяслав Ярославович відпустив тільки її саму без дітей¹¹¹. Помилку В. Татищева виправив Леонід Махновець. Дружину Ростислава Володимировича звали Ланка, тобто *Ленке* угорське пестливе від *Ілона* (*Олена*)¹¹². У 1099 р. вона перебувала в Перемишлі при синові Володареві Ростиславовичу й вела перемовини з угорським королем Калманом¹¹³. Угорські історики не згадують про Ленку, бо про неї немає переказів в угорських джерелах. Тому Мартін Дімнік, не знаючи про тотожність імен Ілона і Ленке (*Ланка* – спотворення від *Ленке*), вирішив, що у короля Бели І були дві доньки Ілона і Ланка¹¹⁴. І ця помилка кочує досі по генеалогічних довідниках і працях дослідників.

Ще одна помилка, пов'язана з принцесою Ілоною, стосується датування її шлюбу з баном Славонії Дмитром Звоніміром, пізнішим королем Хорватії (1076–1089), 1063 р. У Хорватії королеву називали Оленою Прекрасною (*Jelena Lijera*). Її народження відносять до 1050 р., а після 1091 р. звістки про неї зникають із джерел¹¹⁵.

A. Gorski. Detroit, 1982. S. 92; Kristó G., Makk F. *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1988. S. 85.

¹¹⁰ Котляр М. Князі-ізгої... С. 8.

¹¹¹ Татищев В. История Российская. С. 126.

¹¹² Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 103.

¹¹³ Густынская летопись ПСРЛ. Т. 40. Санкт-Петербург, 2003. С. 68.

¹¹⁴ Dimnik M. *The Dynasty of Chernigov, 1054–1146*. Toronto, 1994. P. 58–60.

¹¹⁵ Krčelić B. *De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoriae notitiae praelimiales. Zagrebiae, 1770*. P. 101–192; *Codex Diplomaticus Croatiae, Slavoniae et*

Літописець Никон (†1088), який був на той час ігуменом монастиря Богородиці у Тмутаракані, зафіксував докладну дату смерті Ростислава Володимировича – 3 лютого 1067 р.¹¹⁶ Отже, Ілона (Ленка) не могла одружитися у 1063 р. із Дмитром Звоніміром. Зрештою, у 1063 р. обставини не сприяли жодному політичному альянсу короля Бели I зі словенським баном, а після його смерті банові було небезпечно одружуватися із його донькою не уникаючи конфронтації із сильним сусідом – угорським королем Шоломаном. Тому має рацію Нада Клаїч, датуючи цей шлюб часом близько 1070 р.¹¹⁷ Тобто, Ленке (Ілона) після смерті чоловіка повернулася до Угорщини, або, радше, була відіслана до Шоломана, який невдовзі видав її за славонського бана. Враховуючи, що вона була вдовою і її тодішнє становище загалом, подібний шлюб відповідав її рівню та інтересам угорської корони, а для бана він тим більше був престижним. Після 1091 р. Ілона повернулася на Русь до синів. У 1099 р., коли Перемишль обложив угорський король Калман Книжник, вона перебувала в місті і, як зазначалося, брала участь у переговорах¹¹⁸.

Малолітні сироти-ізгої Ростиславовичі після відіслання їхньої матері опинилися під опікою двоюрідного діда – Ізяслава Ярославовича. І перші достовірні звістки про них пов'язують їх із Волинню – уділом спадкоємця Ізяслава, Ярополка Ізяславовича. Їх раптова поява близько 1084 р. в Перемишлі, Звенигороді та Тербовлі, можливо, була наслідком бажання великого князя Всеволода Ярославовича досягнути компромісу, водночас залаго-

Dalmatiae / Ed. I. Kukuljević-Saksinski. Vol. 1. Zagreb, 1874. S. 177; Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Vol. 7. Zagreb, 1877. S. 146; *Babić A. Zgodovina narodov Jugoslavije*. Ljubljana, 1953. S. 201–202; *Šišić F. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1980. S. 527; *Goldstein I. Hrvatski rani srednje vijek*. Zagreb, 1995. S. 401.

¹¹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 155.

¹¹⁷ *Klaić N. Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb, 1990. S. 116–117.

¹¹⁸ Густынская летопись. С. 68; *Щапов Я., Лимонов Ю. История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в. Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1975 г.* Москва, 1976. С. 207; *Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. Український альманах. 1999 рік* / Відп. ред. С. Заброварний. Варшава, 1999. С. 105–110.

дивши проблему ізгоїв і ослабивши волинського князя Ярополка Ізяславовича, коронованого в Римі королем Русі згідно папської булли від 17 квітня 1075 р.¹¹⁹ Але утриматися на своїх престолах Ростиславовичі змогли винятково завдяки двом чинникам: істотній підтримці місцевої еліти, яка ще не забула традиції хорватських князівств-суперсоюзів, та не менш значній – Угорського й Хорватського королівств. В Угорщині правив рідний брат Ілони Ласло I (1077–1095), а в Хорватії – її чоловік. Тому не випадково старшим серед престолів Ростиславовичів виявився Перемишль. Близько 1032 р. цю територію повернув до Київської держави великий князь Ярослав Мудрий¹²⁰. З цими подіями пов'язують звістку юдейського вченого рабина першої половини XI ст. Єхуда бен Меїр ха-Кохен у збірнику рецепцій юдейського права і ритуалів (1040) про продаж на рабському ринку в Празі єврейського хлопчика з Перемишля (Premisz)¹²¹. На підставі цього переказу складно стверджувати наявність у Перемишлі початку XI ст. їхньої громади. Юдейський історик відносив започаткування юдейської громади в Перемишлі до першої половини XIV ст.¹²² Але наприкінці XI ст. Перемишль вже був важливим пунктом на міжнародному торговельному шляху Булгар–Київ–Перемишль–Краків–Прага–Регенсбург¹²³. Місцева еліта, невдоволена віддаленим правлінням намісників з Турова, а потім Володимира на Лузі, на тлі боротьби

¹¹⁹ Рапов О., Таценко Н. Документы о взаимоотношениях папской курии с великим князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. *Вестник МГУ. Серия 9. Москва*, 1975. С. 84–87.

¹²⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 137.

¹²¹ Lewicki T. Źródła hebrajskie do dziejów Śródkowej i Wschodniej Europy w okresie średniowiecza (IX–XIII w.) *Przegląd Orientalistyczny*. 1955. Nr 3(15). S. 292–293; *Idem*. Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla *Rocznik Przemyski*. T. 11. Przemyśl, 1967. S. 49–64; Kupfer E., Lewicki T. Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Śródkowej i Wschodniej Europy. Wrocław; Warszawa, 1956. S. 32–62.

¹²² Schorr M. Żydzi w Przemyśle do końca XVIII wieku: opracowanie i wydawnictwo materiłu archiwalnego. Lwów, 1903.

¹²³ Васильевский В. Древняя торговля Киева с Регенсбургом *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. 257. Санкт-Петербург, 1888. С. 122–150.

за спадщину Володимира Святославовича у 1015–1018 рр. цілком могла запросити на престол принца з династії угорських Арпадів, який протримався тут до своєї загибелі у 1031 р. це питання залишається відкритим.

Але природно, що коли тут близько 1082 р. з'явився Рюрик Ростиславович, родич Арпадів, місцева еліта повністю схилилася на його сторону. До нього відразу приєдналися також брати Володар та Василько. Ізгої здобули підтримку давньої хорватської верхівки, яка ще не забула про існування хорватських князівств, та сусідньої Угорщини, де правив король Ласло I, дядько братів вигнанців. Так утворилися Перемишльське, Звенигородське і Тербовельське князівства.

До 1088 р. становище Ростиславовичів значно укріпилося. Після загибелі Ярополка Ізяславовича волинські землі відійшли до їх союзника Давида Ігоревича. У Києві мовчки погодилися із пануванням колишніх ізгоїв на галицьких та волинських землях. Василько Ростиславович почав освоювати Пониззя і через цей напрям його інтересів на Ростиславовичів звернула увагу Візантія.

Попри те, угорський вектор зовнішньої політики для перемишльського князя мусив залишатися головним. У 1088 р. сюзерен Польщі Владислав Герман одружився з Юдітою-Софією, донькою імператора Генріха III, вдовою угорського короля Шоломана. І хоча королева від 1074 р. проживала в Регенсбурзі, польський хроніст Ян Длугош зазначив, що ініціатором шлюбу виступив якраз угорський король Ласло I¹²⁴. Союзник Владислава Германа, туровський князь Святополк Ізяславович і легітимний спадкоємець київського престолу теж домігся союзу з угорським королем, скріпивши його у 1091 р. шлюбом свого сина Ярослава з донькою Ласло I¹²⁵. Це вже було небезпечно, бо Святополк Ізяславович прагнув “повернути” князівства Ростиславовичів, які раніше належали до земель Ізяславовичів. Ростиславовичі стали шукати підтримки Візантії. Тербовельська дружина Василька Ростиславовича взяла участь на стороні імперії у битві на р. Маріці (29 квітня 1091 р.). Ласло I, тим часом, втрутившись до боротьби за хорватську спадщину, спробував

¹²⁴ *Jana Długosza kanonika krakowskiego* Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1, ks. 4. Kraków, 1867. S. 401.

¹²⁵ *Wertner M. Az Árpádok czaládi története.* Nagybeczkerek, 1892. S. 205–210.

силою приєднати більшу частину цієї країни, що зачепило інтереси Візантії¹²⁶. У відповідь Візантія організувала вторгнення половців до Трансильванії взимку 1091/1092 р.¹²⁷ Угорський хроніст, автор “*Gesta Ladislai regis*” (“Діянь короля Ласло”), зазначив, що половців привели руські¹²⁸. Очевидно, як союзник Візантії теребовельський князь Василько Ростиславович домовився із половцями і пропустив їх до Трансильванії¹²⁹. Ласло I розгромив половців на р. Темеші. Далі у відповідь в 1092 р. Ласло I вторгся до земель Ростиславовичів¹³⁰. Причому, він виступив не проти Василька Ростиславовича, а, правдоподібно, підійшов до Перемишля. Угорський хроніст засвідчив руське посольство, яке визнало зверхність короля Ласло I¹³¹.

Це повідомлення, звично, історики пропускають як панегіричний уступ угорського хроніста. А між тим ситуація не була такою простою. У 1088 р. племінник Владислава Германа, син його старшого брата Болеслава Щодрого, князь Мешко одружився з руською княжною¹³². Галл Анонім не знав імені і походження княгині¹³³. Польські річники повідомляють лише про шлюб князя Мешка з

¹²⁶ Deér J. A magyar-horvát államközösség kesdetei *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, 1931. S. 97–107; Györffy G. László király emlékezete. Budapest, 1977. S. 791.

¹²⁷ Bárány A. The Expansion of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490) *Berend N. The Expansion of Central Europe in the Middle Age*. Ashgate Variorum, 2012. P. 339.

¹²⁸ *Gesta Ladislai regis Scriptorem Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. 1 / Ed. I. Szentpétery. Budapest, 1937. P. 417.

¹²⁹ Kristó G., Makk F. Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1996. S. 120–122.

¹³⁰ Шушарин В. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII в.) *История Венгрии*. Т. 1. Москва, 1971. С. 142.

¹³¹ *Gesta Ladislai regis*. P. 417–418.

¹³² *Rocznik dawny* / Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski*. Series nova. T. 5. Warszawa, 1978. P. 11; *Rocznik kapituly krakowskiej* / Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa *Monumenta Poloniae Historica*. P. 53.

¹³³ Galli Anonimi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum *Monumenta Poloniae Historica*. T. 1 / Ed. A. Bielowski. Lwów, 1864. P. 423; Галл Аноним. Хроника. Москва, 1961. С. 60.

руською княжною¹³⁴. За Я. Длугошем, її звали Євдокією і вона була сестрою Святополка Ізяславовича¹³⁵. Ще Іван Вагилевич звернув увагу, що Євдокія Ізяславівна не могла бути дружиною Мешка, бо її мати була рідною сестрою її батька¹³⁶. Цей аргумент підтримали сучасні польські генеалоги Казімеж Ясіньскі¹³⁷ та Ян Тенговскі¹³⁸. Іван Вагилевич¹³⁹ та Август Бельовскі¹⁴⁰ вважали, що у 1088 р. племінник сюзерена Польщі Владислава Германа, син його старшого брата Болеслава Щодрого, князь Мешко одружився із сестрою Ростиславовичів. Сумніви виникли й у Освальда Бальцера¹⁴¹. Правда, польський генеалог помилково вважав, що Ніколай Карамзін назвав її Євпраксією, донькою Всеволода Ярославовича. Але російський історик насправді невірно відчитав ім'я княгині у польських авторів, проте він не сумнівався, що Євпраксія (Пракседа) Всеволодівна була дружиною імператора Генріха IV¹⁴². Отже, можна стверджувати, що Ніколай Баумгартен¹⁴³ та дослідники, які пішли за ним (в тім і Ваш покірний слуга)¹⁴⁴, не перевірили інформацію Я. Длугоша, помилялися. Найпевніше, Євдокія [?], якщо ім'я княжни Я. Длугош передав вірно, доводилася донькою Ростиславу Володимировичу. Для Ростиславовичів привабливість шлюбу полягала в тому, що Мешко був легітимним спадкоємцем краківського престолу і вони досягли на такий спосіб підтримки усіх зовнішніх сусідів.

¹³⁴ Rocznik dawny. P. 11; Rocznik kapituły krakowskiej. P. 53.

¹³⁵ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. S. 401.

¹³⁶ *Wagilewicz J. Genealogia chiążąt i królów polskich od roku 880–1195*. Lwów, 1866. S. 44–45.

¹³⁷ *Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa; Wrocław, 1992. S. 181.

¹³⁸ *Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie* / Pod red. prof. T. Chynchewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. Lublin, 2000. S. 13.

¹³⁹ *Wagilewicz J. Genealogia...* S. 44–45.

¹⁴⁰ Див.: Galli Anonimi Cronicae... S. 424, uw. 2.

¹⁴¹ *Balzer O. Genealogia Piastów*. Kraków, 2005. S. 205.

¹⁴² *Карамзин Н. История государства Российского*. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 64, 212, 249–250, 652.

¹⁴³ *de Baumgarten N. Gènealogies...* P. 11–12.

¹⁴⁴ *Войтович Л. Княжа доба...* С. 354.

Опікуном князя Мешка виступав угорський король Ласло I. Він гарантував йому безпечне повернення до Польщі, де той став спадкоємцем Владислава Германа. Але Ласло I виступив ініціатором ще одного шлюбу: у 1088 р. Владислав Герман одружився з Юдітою-Софією, донькою імператора Генріха III, вдовою угорського короля Шоломана¹⁴⁵. Королева Юдіта-Софія дуже швидко освоїлася при польському дворі, встановивши тісні контакти із всесильним палатином Сецієхом¹⁴⁶. Піднесений на вершину влади, палатин навіть карбував власні монети¹⁴⁷. Поява у Польщі законного спадкоємця краківського трону не влаштовувала ні нову королеву, ні її коханця. Князь Мешко (можливо разом із дружиною Євдокією) був отруєний у 1089 р.¹⁴⁸ Відразу ж розгорнулася польсько-перемишльська війна, у якій відзначився Василько Ростиславович¹⁴⁹. Причиною цієї війни, напевно, стала помста за загибель сестри Ростиславовичів та її чоловіка¹⁵⁰. Знайти інші доволі складно. Волинський князь Давид Ігорович теж був одружений з іншою сестрою Ростиславовичів і після розділу земель Ярополка Ізяславовича обмежився тільки вноормуванням стосунків з туровським князем Святополком Ізяславовичем. Про війну 1089 р. в Іпатіївському літописі зафіксовано тільки коротке повідомлення: “в се же лѣ воеваша Половцѣ, Лахи с Васильемъ Ростиславличемъ”¹⁵¹. Але війна була жорстокою, бо сам Василько, вже осліплений у полоні в Давида Ігоровича, не виключав його видачі полякам на розправу: “азъ бо Лахомъ много зла створи хъ и еще есмь хотѣлъ створити и мѣстити Русьскую землю”¹⁵². У свою чергу, Я. Длугош подав плани Владислава Германа

¹⁴⁵ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. S. 401.

¹⁴⁶ *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej*. T. 1. Kraków, 1995. S. 128.

¹⁴⁷ *Kędzierski A. Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa Wiadomości Numizmatyczne*. T. 42, zes. 1–2. Warszawa, 1998. S. 30.

¹⁴⁸ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. S. 401.

¹⁴⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 206.

¹⁵⁰ *Wagilewicz J. Genealogia...* S. 45; *Galli Anonimi Cronicae...* P. 424, uw. 2.

¹⁵¹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 206.

¹⁵² Там же. Стб. 240.

відновити завоювання Болеслава Хроброго, тобто захопити щонайменше Перемишльське князівство. Частково якісь території польське військо зайняло¹⁵³. Бо під 1090 р. Я. Длугош подав відомість про повстання русинів і вигнання польських гарнізонів з побузьких міст¹⁵⁴ (можливо, йшлося про прикордонні волинсько-галицькі терени десь в районі північніше Звенигорода). Ростиславовичі не мали сил самі справитися із польським військом й організували потужні вторгнення до польської землі половців¹⁵⁵.

Зрозуміло, за таких обставин Ростиславовичі не могли воювати ще й з Ласло I. Крім того, у їх землях вибухнула ще й епідемія ("оу си же веремеи мнози члвци оумираху различными недиги"¹⁵⁶), від якої, можливо, помер і князь Рюрик Ростиславович¹⁵⁷. За таких умов Ростиславовичі здатні були погодитися навіть на васальну залежність від дядька. А угорський король, уклавши угоду з племенниками, поставив для контролю над ними королеву Ілону, їхню матір. Прибувши до Перемишля, вона відразу ж взяла сторону синів і це відобразилося у підтримці Ласло I претензій Збігнева, бастарда Владислава Германа, який у 1092 р. силою захопив престіл у Познані. Скориставшись тим, що сили Владислава Германа були сковані у Помор'ї, Ласло I у 1094 р. вторгся до Польщі й три місяці тримав Краків в облозі¹⁵⁸. Тому можна припускати, що королева Ілона допомогла синам достойно вистояти у складних перипетіях та вийти з них переможцями, наслідком чого стало не тільки повернення територій, зайнятих зусиллями Владислава Германа, а й затвердження за ними їх земель на Любецькому снємі 1097 р.

Але Давид Ігорович зі Святополком Ізяславовичем, який вже став київським князем, захопилися планом оволодіння землями Ростиславовичів. Плани ці мали давнє підґрунтя. У 1082 р. тодішні

¹⁵³ Шайтан М. Германия и Киев в XI в. *Летопись занятий постоянной историко-географической комиссии*. Т. 24 (1). 1927. С. 19; Паушто В. Т. Внешняя политика... С. 44.

¹⁵⁴ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. S. 402.

¹⁵⁵ Головки А. Древняя Русь и Польша... С. 61–62.

¹⁵⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 206.

¹⁵⁷ Там же.

¹⁵⁸ *Manteuffel T. The Formation...* S. 101–102.

князі-ізгої Давид Ігоревич (старший син волинського князя Ігоря Ярославовича) та Володар Ростиславович (середній син Ростислава Володимировича), втративши остаточно надію отримати якусь територію, зі своїми дружинниками захопили Тмутаракань і ув'язнили посадника київського князя – Ратибора¹⁵⁹. Тоді великий князь Всеволод Ярославович звернувся до візантійського імператора, у війську якого перебував інший ізгой – Олег Святославович (свого часу князь-намісник у Володимирі на Лузі). У Візантії він зумів увійти до кола столичних аристократів, одружившись із Феофано Музалон¹⁶⁰. При візантійській допомозі у 1083 р. він легко здобув тмутараканський престіл і захопив невдах-ізгоїв. Прийнявши претензійний титул “архонта Матрахи, Зіхії і всієї Хозарії”¹⁶¹ і почавши карбувати власні монети, Олег спершу тримав Давида та Володаря в ув'язненні. Пізніше, можливо, згадавши власну долю, він їх випустив.

Енергійний Давид Ігоревич відразу ж зібрав рештки своєї дружини і став грабувати купців на дніпровському шляху. Врешті, йому вдалося зайняти Олешня (київську базу в гирлі Дніпра) і перерізати всю русько-візантійську торгівлю. Саме в цей час Ростиславовичі захопили Перемишль, Звенигород на Білці та Теребовлю.

Заскочений зненацька такою активністю князів-ізгоїв, Всеволод Ярославович погодився із появою Перемишльського, Звенигородського та Теребовельського князівств і запропонував Давидові Ігоревичу погоринську волость із центром у Дорогобужі. Крім того, у Києві були зацікавлені у послабленні Ярополка Ізяславовича, який мав успадкувати київський престіл після смерті Всеволода, знаючи про його коронацію у Римі королівською короною¹⁶². Водночас Всеволод Ярославович розглядав такий крок тимчасовим компромісом. Не випадково у Києві прийняли противника Ласло I – колишнього короля Шоломана, сина Анастасії Ярославівни, і не випадково саме

¹⁵⁹ Лаврентьевская летопись *ПСРЛ*. Т. 1. Москва, 2001. Стб. 196; Ипатьевская летопись. Стб. 204.

¹⁶⁰ Янин В. Печать Феофано Музалон *Нумизматика и сфрагистика*. Т. 2. Москва, 1965. С. 76–90.

¹⁶¹ Молчанов А. Знаки княжеской собственности в политико-административной и хозяйственной жизни Древней Руси. Автореф. канд. дисс. Москва, 1976. С. 26–29.

¹⁶² Рапов О., Ткаченко Н. Документы... С. 84–87.

у 1085 р. Шоломан при допомозі половців через руські землі здійснив напад на Угорщину.

Погоринські землі Петро Толочко відносив до корінних київських¹⁶³. Однозначно погодитися з цим неможливо ніяк. По-перше, для цього відсутня етнотериторіальна підоснова. Від полянських земель Погориння відділене древлянським ареалом, який довгий час боровся проти київської зверхності. По-друге, докази щодо такої належності Погориння за часів Рюриковичів теж не безперечні. У 1149 р. київський князь Ізяслав Мстиславович, який залишався сюзереном Волині, утворив у Погоринні Пересопницький уділ для свого дядька Вячеслава Володимировича. Цей уділ включав і Дорогобуж, що від часів Давида Ігоровича належав до волинських земель. 2 серпня 1149 р. Київ зайняли війська Юрія Долгорукого. Ізяслав Мстиславович мусив відступати на Волинь. Взимку 1150 р. успішна оборона Луцька і Шумська привела до компромісу. За визнання його київським князем Юрій Долгорукий відмовлявся від новгородської данини (тобто погоджувався залишити Новгород за сином Ізяслава) і визнавав кордон Волині по Горині¹⁶⁴. Однак незабаром Юрій порушив ці умови, посадивши у Пересопниці свого сина Гліба, а брата Вячеслава перевівши до Звенигороду-Київського. Тому навесні 1150 р., захопивши зненацька Гліба у Пересопниці, Ізяслав сказав йому: “поѣди же, брате, к отцу своему, а то волость моего и моя по Горину”¹⁶⁵. На цій підставі Михайло Грушевський зробив слушний висновок про Погориння як волость волинську. Заперечуючи йому, П. Толочко висловив припущення, що Ізяслав Мстиславович продовжував вважати себе не так волинським, як київським князем¹⁶⁶. Але як київський князь Ізяслав Мстиславович взагалі не міг вести мову про якісь межі по Горині. А як волинський князь, визнавши під Луцьком Юрія Долгорукого своїм сюзереном, він міг захищати кордони своєї землі від свавілля власного сеньйора. Здогад П. Толочка аж ніяк не може бути вирішальним аргументом на користь належності Погориння до Києва. Щобільш-

¹⁶³ Толочко П. Киевская земля Древнерусские княжества X–XIII вв. Москва, 1975. С. 9–13; *Его же*. Древняя Русь. Киев, 1987. С. 113, карта.

¹⁶⁴ Лаврентьевская летопись. Стб. 325–326.

¹⁶⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 396.

¹⁶⁶ Толочко П. Киевская земля... С. 11.

ше, в окремі періоди кордони сягали і за Горинь. У 1155 р. Юрій Долгорукий підписав мир з Мстиславом Ізяславовичем. За цим миром волинський князь втратив Корчеськ на р. Корчику, притоці Случі. У 1156 р. Дорогобузьку волость отримав Володимир Андрійович. Використовуючи родинні зв'язки з Ольговичами та союз із галицьким князем, він зумів утриматися в Дорогобужі до самої смерті 1170 р., проводячи політику, ворожу сюзеренам Волині. Але назвати його київським ленником на зразок князя вишгородського не випадає. 1174 р., ліквідувавши дорогобузький престіл, Ярослав Мстиславович повернув Волині погоринські землі. Погориння і Корецька волость від того часу остаточно збереглися у складі Волині¹⁶⁷. Судячи зі взаємин Давида Ігоревича з Ярополком Ізяславовичем, і наприкінці XI ст. Дорогобузька волость була волинською.

Іван Крип'якевич відносив до Дорогобузької землі волинську територію між Луцьким та Київським князівствами з містами Дорогобуж, Пересопниця, Шумськ, Тихомль, Корчеськ, Ізяславль, Чемерин, Зарічеськ, Сапогинь, Мильськ, Торчевськ і Кам'янець¹⁶⁸. Напевне, ці території й утворили князівство Давида Ігоревича.

Того ж 1086 р. Давид Ігоревич у порозумінні з Ростиславовичами прогнав Ярополка Ізяславовича з його столиці. Втручання київського князя змусило їх відступити. Ярополк Ізяславович, володіння якого скоротилися майже на дві третини, вважав, що цього замало. Аби позбутися сусідства ізгоїв, він вступив до союзу з польським королем Владиславом Германом. У Києві це розцінили за свідчення зради. Всеволод Ярославович вислав на Волинь київську рать на чолі з Володимиром Мономахом. Не приймаючи бою, волинський князь втік до Польщі. Внаслідок зазначених подій волинською землею оволодів Давид Ігоревич.

У Києві, однак, виявилися готовими до компромісу. Тому, коли Ярополк через Володимира Мономаха звернувся до великого князя, йому повернено волинські землі. Але Ярополк не відмовився від наміру прогнати ізгоїв зі своїх колишніх володінь. Волинські війська обложили Звенигород. Версія, ніби князь їздив туди на переговори менш вірогідна. Ярополка везли лежачим на

¹⁶⁷ Войтович Л. Волинська земля князівських часів (X–XII ст.) *Проблеми історичної географії України*. Київ, 1991. С. 10–22.

¹⁶⁸ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 35–37.

возі – правдоподібно, він отримав рану при невдалій облозі Звенигороду. Князі звикли їздити верхи, крім того Ярополкові було тільки 36 років. Обоз князя повертався до Володимира. Один з дружинників, які їхали біля воза, що на ньому лежав Ярополк, раптово вихопив шаблю і ввігнав її в незахищені груди князя. “Ох, цей ворог мене докінчив!” – скрикнув Ярополк, витягуючи з тіла залізо. Вбивця, якого звали Нерадцем, скористався із замішання і втік. Рана виявилася смертельною. Ярополк Ізяславович помер 22 листопада 1086 р. Літописець зафіксував, що вбивця втік до перемишльського князя. Пізніше, Давид Ігоревич звинувачував Ростиславовичів у підступному вбивстві волинського князя¹⁶⁹. Звинувачували в цьому водночас також і самого Давида Ігоревича.

Смерть Ярополка Ізяславовича була вигідна не тільки Ростиславовичам і Давидові Ігоревичу, а також київському князю та його синам. Тіло волинського князя привезено до Києва і 5 грудня 1086 р. поховано у патрональній церкві святого Петра в монастирі святого Дмитрія Солунського, який заклав його батько. На похороні були присутні Всеволод Ярославович зі синами та митрополит Іоан II Продром (1080–1089)¹⁷⁰.

Усю Волинь тепер отримав Давид Ігоревич. За В. Татищевим, Ярополк Ізяславович у 1079 р. виділив Луцьке князівство синові Ярославу¹⁷¹. Князівство охоплювало землі племінного князівства *лучан* у басейні р. Стир з містами Луцьк, Жидичин, Шепол, Полонне, Муравиця, Перемиль, Дубен, Кременець і Чорторийськ¹⁷². Якійсь володіння отримав на Волині і Вячеслав Ярополкович¹⁷³ та їх двоюрідний брат Ростислав Мстиславович. Ці князі, напевно, мусили визнати себе тоді васалами Давида Ігоревича. Ростислав Мстиславович помер 1 жовтня 1093 р.¹⁷⁴ До 1097 р. Давид Ігоревич зумів витіснити з Волині також і Ярополковичів.

Проти Рюрика Ростиславовича організовано каральний похід

¹⁶⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 251.

¹⁷⁰ Там же. Стб. 198.

¹⁷¹ *Татищев В. История Российская...* С. 249, прим. 292.

¹⁷² Там же. С. 140.

¹⁷³ *Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство.* С. 33–35.

¹⁷⁴ *Рапов О. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.* Москва, 1977. С. 87.

чи, радше, найперше демонстрацію сили, за докладених зусиль закінчену компромісним миром 1087 р.¹⁷⁵

Межі річчя Дністра та Серету, Нижнє Подунав'я були своєрідними воротами між морем і Карпатами. Через землі Ростиславовичів проходив давній знаменитий *буриштиновий шлях* (Вісла–Сян–Дністер та Німан–Західний Буг–Дністер), з'єднуючи Балтійське й Чорне моря¹⁷⁶. Дністром пролягала також найкоротша дорога до Візантії. Суходолом через Нижнє Подунав'я можна було безпечніше вийти до візантійських міст коли старий дніпровський шлях контролювали половці, відносини з якими постійно змінювалися. Південний відтинок *буриштинового шляху* активно функціонував і в докиївський період¹⁷⁷. Археологічні дослідження давніх білоруських

¹⁷⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 231.

¹⁷⁶ Колоссовская Ю. Коллегия почитателей Исида из Паннонии *История и культура античного мира* / Ред. М. Кобылина. Москва, 1977. С. 163–164; Гуцуляк О., Драгомирецький П., Томенчук Б. Королівство священних вершин (Scando-Slavica у верхньому Подністров'ї) *Галичина. Науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис*. Вип. 12–13. Івано-Франківськ, 2006–2007. С. 8–33; Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи *Карпати: люди, етнос, цивілізація*. Вип. 1. Івано-Франківськ, 2009. С. 54–67; Войтович Л. Галицька земля і Візантія у XI–XIV століттях *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 14–15. Дрогобич, 2011. С. 37.

¹⁷⁷ Дослідники звернули увагу, що верхньодністровське походження мають скарби арабських дирхемів кінця IX – початку X ст., знайдені у Молдові (Редукемень у Румунській Молдові, Екімауци, Алчедар): Рабинович Р. Дирхеми на території Молдовы: культурно-исторический контекст *Stratum plus*. № 6: *Время денег*. Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса, 1999. С. 262–274. Вони надходили до цього регіону, яким оволоділи зайшли тиверці (Там же. С. 271–272), дністровським шляхом (Новикова Е. О серьгах “екимауцкого типа” *Труды Государственного исторического музея*. Вип. 74: Проблемы археологии Евразии (по материалам ГИМ). Москва, 1990. С. 107–117) не як платіжний засіб, а сировина для виробництва срібних прикрас разом із болотною рудою з верхньодністровських покладів: Рафалович И. Славяне VI–IX веков в Молдавии. Кишинев, 1972. С. 178. Одне з найбільших родовищ болотної руди знаходиться у верхній течії Дністра і тягнеться уздовж нього,

міст¹⁷⁸ дають змогу зробити висновок, що потоки візантійського імпорту у Гродненське князівство та Полоцьку землю йшли, головню, через Волинь, тобто давнім *буриштиновим шляхом*. Така ситуація підштовхувала прикарпатських князів до встановлення контролю над зазначеним шляхом аж до самого моря.

Але через ці території в XI–XII ст. кочовики проникали на Балкани. Після жакливої поразки під Манцикертом (1071) Візантійська імперія була змушена концентрувати свої сили на сході і не могла тримати тут достатні контингенти. Дунайські володіння Візантії опинилися під загрозою. Виникла необхідність знайти на місці засоби, здатні гарантувати безпеку володінь без залучення власних військових сил. Напевно, саме такі фактори стали визначальними, що Тербовельське (пізніше Галицьке) князівство взяло на себе завдання обороняти від кочовиків проходи до причорноморських та болгарських областей, які перебували під візантійським контролем. А Візантія не була проти опанування цієї території сильним галицьким князем, виділяючи відносини з ним окремо від відносин з Києвом¹⁷⁹. Тому наприкінці XI та впродовж першої половини XII ст. Те-

займаючи територію у кілька сотень квадратних кілометрів. У X ст. там розташовувався гігантський металургійний комплекс, який під час походу князя Володимира Святославовича 992 р. зруйновано. Залишки забрали озера Рудниківського рибкомбінату (с. Рудники, тепер Миколаївського р-ну Львівської обл.). Поклади болотної руди у цьому регіоні розроблялися упродовж VIII–X ст., а технологія плавлення заліза тут випереджала київську: Цигилик В. Раскопки в с. Рудники *Археологические открытия*. 1980 г. Москва, 1981. С. 318–319; Його ж. Залізодобувний центр в с. Рудники на Прикарпатті на рубежі I та II тисячоліть нашої ери *Миколаївщина*. Збірник наукових праць. Т. 1. С. 39–48; Войтович Л. Замість вступу: Найдавніший промисловий комплекс на території України *Ковтало Б., Сколосдра Р., Яцишин С.* Рудники. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2005. С. 3–5.

¹⁷⁸ Лавыш К. Художественные традиции восточной и византийской культуры в искусстве средневековых городов Беларуси (X–XIV вв.). Минск, 2008.

¹⁷⁹ Литаврин Г. Русь и Византия в XII веке *Его же. Византия и славяне*. Санкт-Петербург, 1999. С. 505–506.

ребовельське князівство змогло утвердитися на Нижньому Дунаї¹⁸⁰. Освоювати Пониззя Дністра почав князь Василько Ростиславович¹⁸¹.

У цьому процесі відбувалося і зближення з Візантією. 29 квітня 1091 р. на березі р. Маріци біля фортеці Хіріни імператор Олексій I Комнін з допомогою половецьких ханів Тугоркана і Боняка розгромив печенізьке військо. Донька імператора Анна Комніна так писала про цю битву: “У той день відбулося дещо незвичайне: згинув цілий народ разом з жінками і дітьми, чисельність якого складала не 10 тисяч чоловік, а виражалась у величезних цифрах”. Серед учасників битви Анна називала 5 тисяч гірських жителів, які прибули на допомогу імператору¹⁸². Відомий візантист Васілій Васильєвський вважав, що це була дружина теребовельського князя Василька Ростиславовича¹⁸³. Його військо йшло на з’єднання з василевсом вздовж Серету й мусило переходити гори, внаслідок чого потрапило поміж “горян”.

Союз Олексія I Комніна з Васильком Ростиславовичем підтверджують наступні події. Коли угорський король Ласло I втрутився до боротьби за хорватську спадщину і спробував силою приєднати більшу частину цієї країни, зачепивши інтереси Візантії, вона, як зазначалося, відразу організувала вторгнення половців до Трансильванії взимку 1091/1092 р.¹⁸⁴ За свідченням угорського хроніста, половців привели руські¹⁸⁵. Очевидно, теребовельський князь Василько Ростиславович як союзник Візантії домовився із половцями і пропустив їхнє військо до Трансильванії¹⁸⁶ (пор. вище).

¹⁸⁰ Мавродин В. Русские на Дунае *Ученые записки ЛГУ. Серия гуманитарных наук.* № 87. Ленинград, 1943. С. 12; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 55; Войтович Л. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї *Галич і Галицька земля...* С. 3–18.

¹⁸¹ Войтович Л. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї. С. 3–18.

¹⁸² Анна Комніна. *Алексиада* / Пер. Я. Любарского; ред. А. Каждан. Москва, 1965. С. 237.

¹⁸³ Васильевский В. Византия и печенеги *Его же. Труды.* Т. 1. Санкт-Петербург, 1908. С. 101.

¹⁸⁴ Bárány A. *The Expansion...* P. 339.

¹⁸⁵ *Gesta Ladislai regis.* P. 417.

¹⁸⁶ Kristó D., Makk F. *Az Árpád-ház uralkodói.* 120–122 old.

Смерть Всеволода Ярославовича і перехід київського престолу до Святополка Ізяславовича спершу ніяк не відобразилися на статусі Ростиславовичів. Новий київський князь, укріплюючи своє становище, пробував протиставити Всеволодовичам Святославовичів. Врешті, це привело до великої міжусобної війни 1095–1096 рр., завершеної компромісним Любецьким сном. На ньому за Давидом Ігоревичем та його нащадками закріплена Волинська земля. Щобільше, Святополк Ізяславович навіть залишив без волості свого племінника, колишнього луцького князя Ярослава Ярополковича. І водночас за Ростиславовичами були утверджені їхні князівства¹⁸⁷.

“Повість про осліплення теребовельського князя Василька” – один з найкращих літературних творів княжої доби, включений до ПВЛ, створив очевидець подій – волинянський священик Василь, який тоді знаходився на службі у Давида Ігоревича¹⁸⁸.

Зустрівшись із київським князем, з яким його пов’язував давній союз, Давид Ігоревич звинуватив теребовельського князя Василька Ростиславовича (він репрезентував Ростиславовичів на снемі) у співучасті в убивстві Ярополка Ізяславовича та змові з Володимиром Мономахом проти київського і волинського князів. Свято-

¹⁸⁷ “Їселѣ имѣмьса по единому срѣце и съблюдемъ Рускую землю. Каждо держитъ вѣчину свою. Сѣополку Киевѣ Изаславѣ. Володимерѣ Всеволожь. Двѣи и Шлегѣ. Ярославѣ. Сѣославѣ. имѣже раздаялъ Всеволодь. города. Двѣи Володимерѣ. Ростиславичема Перемышль Володареви. Теребовль и Василкови. и на томѣ цѣловаша хрестѣ. да аще ѡселѣ кто на кого встанетѣ то на того будемъ вси и честныи крѣтъ. и рекоша вси да будетѣ на нѣ хрестѣ чѣтныи и вса зємьла Руская”: Ипатьевская летопись. Стб. 231. Див.: Любецький з’їзд в історичній долі Київської Русі. Зб. мат. / За ред. П. Толочка. Чернівці, 1997.

¹⁸⁸ Хрущев И. Древние русские сказания в летописях: Сказание о Васильке Ростиславиче *Журнал Министерства народного просвещения*. 1874. Август. С. 176–193; Шахматов А. Нестор летописец ЗНТШ. Т. 117–118. Львів, 1914. С. 35–41; Лихачев Д. Русские летописи и их культурно-историческое значение. Москва; Ленинград, 1947. С. 217–219; Рыбаков Б. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. Москва, 1963. С. 275–279; Алешковский М. Повесть временных лет. Судьба литературного произведения в Древней Руси. Москва, 1971. С. 32–52.

полк спершу не повірив, але підозра почала наростати, коли Василько відмовився від запрошення київського князя залишитися на його іменини. Давид негайно зустрівся зі Святополком і розповів про плани теребовельського князя оволодіти Турівською землею. На Любецькому снемі ця земля була залишена за Ізяславовичами. Святополк Ізяславович вагався. Він ще раз запросив до себе Василька Ростиславовича. Приготування до злочину велися, бо один зі слуг теребовельського князя попередив свого пана, але той знехтував небезпекою. Київський князь зустрів Василька Ростиславовича і запросив до столу, де вже сидів Давид Ігоревич. За столом він ще раз запропонував гостеві залишитися. Василько відмовив, повідомивши, що його обоз уже виступив на Теребовлю. Тоді, відкликавшись на необхідності дати якісь розпорядження, київський князь встав з-за столу і покинув трапезу. Вслід за ним також вийшов Давид. Це був умовний знак. Дружинники накинулися на теребовельського князя і ув'язнили його. Після довгого вагання, не отримавши підтримки у своїх радників, Святополк видав теребовельського князя Давидові Ігоревичу. Зв'язаного Василька Ростиславовича вночі привезли до Білгорода. Тут у домі якогось містича теребовельському князеві викололи очі. Конюх київського князя Сновид Ізечевич і конюх Давида Дмитро не змогли вдвох справитися із зв'язаним князем. З допомогою інших дружинників вони звалили його на підлогу. На груди князеві поклали дошку на яку сіли обидва конюхи. Потім поклали ще одну дошку й на неї сіли інші дружинники. Вівчар Давида торчин Беренді хотів відразу ж вдарили ножом в око лежачого князя, але Василько сіпнув головою і удар прийшовся у лице. Лише після цього торчину вдалося виколоти очі теребовельському князеві. Втомленого боротьбою, в закривавленій сорочці, сліпого Василька привезли у Вздвигень. Тут попадає, у домі якої зупинилася охорона з князем, випала йому сорочку. Сліпий Василько Ростиславович був доставлений до Володимира, де Давид приставив до нього 30 охоронців. Серед них перебував і автор "Повісті". Очолювали охорону дружинники Улан та Ключко.

Тим часом чутки про страшний злочин обурили князів, насамперед противників великого князя київського. Володимир Мономах зумів знайти спільну мову з чернігівськими князями. Їх підтримав і митрополит Миколай. Святополк Ізяславович мусив дати обіцянку виступити проти порушника рішень Любецького снему. За цих

умов Давид спішив домовитися зі своїм полоненим. Посередником виступив автор “Повісті”. Сліпому Василькові було запропоновано Всеволож, Щеполь або Перемиль. Князь відмовився, але погодився послати від свого імені до Володимира Мономаха володимирського боярина Кульмея. Однак Давид і не подумав довірити подібні переговори бояринові, якого назвав теребовельський князь¹⁸⁹.

Замість переговорів з Володимиром Мономахом, Давид Ігоревич вступив у переговори з половецьким ханом Боняком. Той покликав хана Алтунапу. Навесні 1098 р. половці вторглися до Теребовельського князівства. Волинські війська, в свою чергу, зайняли ряд прикордонних територій¹⁹⁰. Але під Бужеськом їх чекала несподіванка. Об’єднані перемишльсько-теребовельські полки привів Володар Ростиславович. Не встоявши у польовій битві, Давид зачинився у місті. Тільки ціною видачі сліпого Василька волинські війська здобули право виходу.

Рать Ростиславовичів обложила Всеволож. Місто було запалене, а коли жителі почали втікати – теребовельські дружинники перебили їх всіх. Володар Ростиславович приступив до волинської столиці. Посли перемишльського князя вимагали видачі бояр Туряка, Лазаря і Василя, які нібито намовили Давида осліпити теребовельського князя. Віче Володимира змусило свого князя виконати ці умови. Ще до того Давид відіслав всіх трьох до Луцька, звідки Туряк утік до Києва, а Лазар з Василем сховалися у Турійську. Давид Ігоревич мусив двох останніх видати. Теребовельські дружинники повісили їх на виду у міста і розстріляли з луків. Тільки після цього Ростиславовичі зняли облогу з Володимира.

Нарешті виступив і Святополк Ізяславович. З київським військом йшли переяславські та чернігівські полки. Польський король Владислав Герман прийняв на себе вигідну роль арбітра. Він пообіцяв обом свою допомогу, а з Давида взяв ще й 50 гривень золота. Київська рать здобула Дорогобуж і обложила Володимир. Сім тижнів обороняв Давид Ігоревич столицю. Тоді київський князь запропонував йому вільний вихід і маленьке Червенське князівство. Альтернативи не було й Давид Ігоревич прийняв умови¹⁹¹.

¹⁸⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 239–240.

¹⁹⁰ *Татищев В.* История... С. 186.

¹⁹¹ Там же. С. 188.

Волинське князівство отримав син київського князя Мстислав, а Луцьке передано старшому синові чернігівського князя Святославу Давидовичу. Такою ціною київський князь купив лояльність чернігівських князів. І відразу ж Святополк Ізяславович не втримався і кинув усі сили проти Ростиславовичів, з якими щойно уклав мир й заради яких нібито організовано цей каральний похід. Він сподівався реалізувати те, що не вдалося їм разом з Давидом Ігоревичем. Ця авантюра закінчилася розгомом київського війська у битві на Рожному полі навесні 1099 р.

Цю місцевість Миколай Арцибашев локалізував поблизу Володимира¹⁹², а Іван Крип'якевич – на захід від пізнішого міста Золочева¹⁹³. Обґрунтованішою виглядає локалізація місця битви на кордоні між Галицькою і Волинською землями: від лівих допливів річки Белзець до лівих допливів річки Гологірки (нинішні Золочівський і Буський райони)¹⁹⁴. За В. Татіщевим, битві передували перемовини, де Ростиславовичі нібито мали заявити: “Дід наш Володимир був старший брат батькові твоєму, а батько наш старійший тобі, і по смерті діда нашого Володимира батько твій з братією – Святославом і Всеволодом дали батькові нашому Володимир зі всією Червенською землею, а собі взяли інші уділи, більші, ніж батькові нашому дали, і підтвердили ротою, як ми маємо батька твого грамоти. Після смерті батька нашого ми хоч малі zostались, але батько твій і Святослав, пам’ятаючи до батька нашого роту, Володимира у нас не віднімали: але як батько твій помер, то брат твій Ярополк, порушивши батькову клятвенну обіцянку і стрія свого Всеволода нагадування,

¹⁹² Арцибашев Н. Повествование о России. Т. 1, кн. 2. Москва, 1828. С. 53, прим. 313.

¹⁹³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 93.

¹⁹⁴ Купчинський О. Літописні географічні назви “Микулин” і “Рожне поле” та їх історична територія у XI–XIII століттях *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15: *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 82–89; Ляска В. Лиса гора на Голих горах (Причинок до топонімичного ландшафту галицько-волинського пограниччя в добу Романовичів) *Княжа доба: історія і культура*. Вип 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 222.

нас Володимира позбавив, і ми вже задоволені були тим, що нам тоді дали і брат твій клятвенно підтвердив. Ми більше того від тебе не вимагаємо, і коли ти своїм не задоволений і хочеш нас батьківського володіння позбавити, то залишаємо на суд Божий кому він захоче, тому дасть, а ми тобі не дамо ні села, але просимо покірно, пам'ятаючи клятвенну обіцянку батька свого і свою, на з'їзді дану, роту, залишити нас у спокої, а ми як тебе нічим не образили, а завжди тебе шануємо, як старішого, то назавжди обіцяємо зберегти”¹⁹⁵.

Це свідчення у передачі В. Татищева, не викликає більшої довіри, хоча і не виключено, що воно могло бути взятє з гаданого перемишльського літопису, сліди якого свого часу шукав Євген Перфецький у складі хроніки Я. Длугоша¹⁹⁶.

На початку битви Ростиславовичі винесли хрест, який перед цим цілував великий князь. Сліпий Василько виїхав наперед війська і закричав до Святополка Ізяславовича: “чего еси цѣловаль се ѡко взаль еси зракъ у мѣ шчѣю моею, а се ннѣ ѡѣти хочещи дѣю мою”¹⁹⁷. Не треба говорити як подіяла ця агітація на галицьких дружинників. Військо великого князя потерпіло поразку і його рештки втекли до Володимира. Ростиславовичі не стали їх переслідувати (“доволѣет нама на межи своеи стати”), напевно через значні втрати в цій битві (“брани же велицѣ бывши и многымъ падающимъ ѡ шбою полку”)¹⁹⁸.

Покидаючи Волинь, Святополк Ізяславович послав сина Ярослава в Угорщину до короля Калмана, чия двоюрідна сестра була його дружиною. Калман Книжник використав запрошення союзника та сприятливу ситуацію у сусідній землі і вторгся туди з чималим військом. Присутність у ньому єпископів Купана й Лаврентія дає підстави припустити, що король намагався нада-

¹⁹⁵ *Татищев В. История... Т. 2. С. 189.*

¹⁹⁶ *Перфецький Є. Перемишльський літописний кодекс першої редакції у складі хроніки Яна Длугоша ЗНТШ. Т. 147. Львів, 1927. С. 1–54; Там само. Т. 151. Львів, 1931. С. 19–56.*

¹⁹⁷ “Ось що ти цілував, спочатку ти забрав у мене очі, а тепер хочеш взяти і душу: так хай буде між нами цей хрест”: *Ипатьевская летопись. Стб. 244.*

¹⁹⁸ *Ипатьевская летопись. Стб. 244–245.*

ти походу видимість хрестового. Європа кінця XI ст. була охоплена гарячкою хрестових походів. Основна маса хрестоносців у 1096 р. пройшла через угорські землі. Кульгавий, невпевнений у собі і недовірливий до близьких (пізніше він відішле вагітну дружину Євфимію за підозрою у невірності до її батька Володимира Мономаха, осліпить брата Алмоша та його сина Белу), король Калман водночас виявився далекоглядним політиком і законодавцем, що дало йому можливість провести унію з Хорватією та Далмацією¹⁹⁹. Як знавець церковної літератури, король прихилився до ідей хрестоносців. Стосовно Перемишльського князівства у нього були свої плани²⁰⁰.

Згідно з Густинським літописом і західноукраїнським Хронографом кінця XVI ст., автор якого міг використати перемишльські літописи, сліди яких віднаходив у Я. Длугоша Є. Перфецький²⁰¹, княгиня Ленка, мати Ростиславичів і тітка Калмана, перебувала у Перемишлі, але племінник відкинув можливість переговорів через тітку²⁰². Брутальна поведінка Калмана на цих переговорах (він відштовхнув ногою тітку), можливо, викликана тим, що Ласло I свого часу посадив його брата Алмоша на хорватський трон (1091–1093), а потім призначив своїм наступником. Калман, який був старшим, але мав фізичні вади (кульгав), міг запідозрити Ілону у підтримці Алмоша, який у 1097 р. після проголошення Калмана королем Хорватії відверто повстав проти брата. У 1098 р. війська братів зустрілися на Тисі поблизу Тисаварконь (Tiszavárkony), але барони не допустили до битви²⁰³. Військо Калмана стояло на р. Вягрі (тепер В'яр), правій притоці Сяну. Літописи називають зовсім фантастичну чисельність угорців – 100 тисяч. Ян Длугош, а за ним Мацей Стрийковські та

¹⁹⁹ Deér J. A magyar-horvát állomközösség kezdetei *Janscö Benedek Emlékkönyv*. Budapest, 1931. S. 97–107.

²⁰⁰ Паушто В. Внешняя политика... С. 53–54.

²⁰¹ Перфецький Є. Перемишльський літописний кодекс... С. 31–83; Там само. Т. 151. Львів, 1931. С. 19–56.

²⁰² Щанов Я., Лимонов Ю. История Руси... С. 207.

²⁰³ Kristó G., Makk F. Az Árpád-házi uralkodók. S. 137–138; Font M. Koloman the Leamed, King of Hungary. Pécz, 2001. P. 22.

Марцін Бельські подають реальнішу цифру – 8 тисяч²⁰⁴. Битва відбулася у перших днях червня 1099 р.²⁰⁵

Ростиславовичі не мали союзників. Сили їх були ослаблені недавніми втратами у битві на Рожнім полі. У Червені перебував Давид Ігоревич, який не так давно був найлютішим ворогом. Але тепер обидві сторони прекрасно розуміли, що після вигнання Ростиславовичів настане черга Давида. Крім того, здається, він доводився родичем Володаря і Василька. За згодою Л. Махновця, Давид був одружений із сестрою Ростиславовичів²⁰⁶. Давидові, зрозуміло, не довіряли. Тому він залишив сім'ю у Перемишлі, радше, як заручників, ніж родичів. Власної дружини у нього залишилася тільки сотня. Він звернувся до старого союзника хана Боняка, який привів також тільки 300 вершників, розділивши їх на 3 полки.

З цими силами Давид Ігоревич та Боняк зважилися напасти на угорське військо. Боняк послав Алтунопу з 50 вершниками, які імітували атаку за звичною для кочовиків тактикою: пустили хмару стріл і кинулися втікати. Угорці піддалися на таку хитрість, взялися переслідувати Алтунопу, були відрізані від основних сил Боняком та Давидом Ігоревичем і перебиті. Поразка частини війська викликала в угорському таборі паніку. За В. Татіщевим, водночас Володар зробив вилазку з обложеного Перемишля²⁰⁷. Багато угорців втопилося у В'ягрі та Сяні. Половці переслідували їх упродовж двох днів. У битві загинули єпископ Купан та багато угорських нобілів.

Давид Ігоревич відразу зайняв Червен і Сутейськ, зібрав ополчення і виступив до Володимира. 12 червня 1099 р. він вже стояв під стінами волинської столиці. Ярослав Святополкович після поразки угорського війська втік до Польщі, а Мстислав Святополкович зачинився у Володимирі. До Давида підійшла підмога з Берестя, Пінська та Вигошева. Частими приступами він намагався злама-

²⁰⁴ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Ks. 3–4. Warszawa, 1969. S. 289; *Maciej Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Zmudska i wszyskiej Rusi etc.* T. 1. Warszawa, 1846. S. 178; *Kronika Polska Martina Bielskiego*. T. 1. Warszawa, 1828. S. 206.

²⁰⁵ *Войтович Л.* Битва під Перемишлем... С. 106–111.

²⁰⁶ *Літопис Руський*. С. 153.

²⁰⁷ *Татищев В.* История... С. 192.

ти волю володимирців до опору. Під час одного з приступів стріла пройшла через бійницю у заборолі і ударила князя Мстислава під пазуху, від чого він тієї ж ночі помер. Вірні бояри три дні тримали смерть князя у таємниці. Давид також нічого не знав про це і розпочав переговори з луцьким князем. Святослав Давидович спершу прикинувся, що готовий до прийняття умов Давида, але, коли до Луцька стала підходити київська рать на чолі з тисяцьким Путятюю Вишатичем, видав Давидових послів і приєднався до киян. Давид Ігоревич не сподівався на такий перебіг подій. Він чекав на повернення своїх послів і ледь не став легкою здобиччю киян.

Втративши майже все під Володимиром, Давид Ігоревич знову звернувся до половців. Після відходу київського війська він разом із Боняком обложив Луцьк. Святослав Давидович, який невдовзі обере чернечий клобук замість княжого хутра, капітулював. Чернігівська дружина отримала право вільного виходу. Вслід за Луцьком, посадник Василь здав Володимир. На весну 1100 р. Давид Ігоревич повернув собі всю Волинь²⁰⁸.

Волинські події змусили великого князя Святополка Ізяславовича зібрати новий снем у Витичеві. 10 серпня 1100 р. Витичівський снем підтвердив рішення Любецького снему. Давид Ігоревич мусив з'явитися у Витичів і прийняти рішення інших князів. За порушення умов Любецького снему його позбавляли Волині, переданої Ярославові Святополковичу. Давидові спершу запропоновано Бужеск і Острог, до чого київський князь додав Чорторийськ, а Володимир Мономах і чернігівські князі – по 200 гривень компенсації. Проти цього активно виступили Ростиславовичі, яким вдалося схилити на свою сторону Володимира Мономаха. Врешті, Давидові залишено уділ у складі Дорогобужа, Дубна і Чорторийська²⁰⁹.

На Витичівському снемі 1100 р. Ростиславовичі домагалися, аби нові володіння Давида Ігоревича знаходились подалі від їхніх кордонів. Хоча Святополк Ізяславович і претендував на Теревовельське князівство, пропонуючи Володарю взяти Василька до себе, а потім навіть беручи на своє утримання сліпого теревовельського князя, ніхто не підтримував цих домагань. Тверда позиція Володаря зберегла за Ростиславовичами всі галицькі землі.

²⁰⁸ Лаврентьевская летопись. Стб. 240.

²⁰⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 249.

Невдовзі нова угода Святополка Ізяславовича з Угорщиною 1104 р. ще більше ускладнила становище Володаря, але він і в цій ситуації зберіг свої позиції. Шлюб доньки князя Володаря Ростиславовича Ірини з сином візантійського імператора Олексія Комнена Ісааком 20 липня 1104 р. скріпив союз із Візантією²¹⁰, незважаючи на який Угорщина не могла. Це був перший випадок прямих контактів Візантії з окремим князівством, що можна розцінювати як великий успіх зовнішньої політики перемишльських князів. Очевидно, що Візантія оцінила роль прикарпатських князів у забезпеченні дунайського кордону і вирішила зробити своїм союзником старшого з-поміж них²¹¹. А в 1106 р. проти Калмана Книжника повстав зять Святополка Ізяславовича герцог Алмош і, хоч у Києві його не підтримали, в Перемишлі могли перевести дух. У Святополка Ізяславовича було багато проблем з половцями і він уже більше не чіпав Ростиславовичів.

Із приходом до влади Володимира Мономаха ситуація змінилася. Союз Ростиславовичів з великим князем 1 вересня 1114 р. скріплено шлюбом Романа Володимировича з донькою Володаря Ростиславовича²¹². У 1117 р. перемишльська дружина взяла участь в облозі Володимира. Наступного року зять Володаря утвердився на Волині. Правда, у 1119 р. Роман помер, але закріплення Мономаховичів на Волині позбавило Володаря Ростиславовича небезпечного сусіда.

1122 р. перемишльський князь Володар Ростиславович несподівано потрапив у полон до поляків²¹³, причому він був взятий підступом: “Володаря яша Лаховъ льстиемъ, Василкова брата”²¹⁴. Я. Длугош подав обширнішу інформацію, за якою краківський князь Болеслав Кривоусти після безрезультатних закликів до Володаря Ростиславовича припинити напади на польські землі розбив пере-

²¹⁰ Joannes Kinnamos, 115.18-19. *Acta et diplomata graeca medis sevis sacra et profana collecta* / ed. F. Miklosich, J. Muller. T. 5. Vindobonae, 1886. P. 375; Баумгартен Н. Родословные отрывки *Летопись историко-родословного общества в Москве*. Вып. 5(17). Москва, 1909. С. 11.

²¹¹ Войтович Л. Галицкая земля и Византия в XI–XIV вв. *Кондаковские чтения*. Т. 3. Белгород, 2010. С. 255–280.

²¹² Ипатьевская летопись. Стб. 276.

²¹³ Лаврентьевская летопись. Стб. 292.

²¹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 286.

мишльського князя під містом Високим, взяв у полон і в кайданах привіз до Кракова. Князь Василько Ростиславович, який переїхав до Перемишля, вислав посольство. Поляки зажадали 80 тис. гривень викупу, розмір якого після перемовин зменшили до 20 тис. Внісши 12 тис. гривень, руські князі прислали заложником сина Володаря Ростислава (у Я. Длугоша помилково Ярослава – Л. В.), а потім віддали на погашення боргу 50 срібних чаш і кубків візантійської роботи. Після чого, уклавши союзну угоду з Болеславом Кривоустим, Володар Ростиславович повернувся до Перемишля 22 липня 1122 р.²¹⁵

Подробиці полону Володаря Ростиславовича Я. Длугош розмістив під 1134 р.²¹⁶, подавши їх як полон великого князя Ярополка Володимировича²¹⁷. Близький до краківського князя Болеслава Кривоустого нобіль Петро Властович розіграв сварку зі своїм сюзереном і перебіг до перемишльського князя. Заслуживши довір'я Володаря Ростиславовича, він влаштував пастку і, захопивши князя, переправив його до Кракова.

Інформацію про Петра Властовича подав польський хроніст Вінцентій Кадлубек, виправдовуючи його вчинок великою небезпекою Ростиславовичів для Польщі²¹⁸. Вірогідно, саме цю інформацію використав Я. Длугош у статті 1122 р.²¹⁹, опустивши деталі, пов'язані з Петром Властовичем. Але цілий ряд подробиць, зокрема докладна дата повернення Володаря до Перемишля, дають змогу

²¹⁵ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. T. 1, ks. 4. S. 525–526.

²¹⁶ *Ibidem*. S. 548.

²¹⁷ Детальну аргументацію з приводу цієї помилки див.: Лимонов Ю. Ян Длугош и русские летописи Лимонов Ю. А. *Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв.* Ленинград, 1973. С. 43–44; Головко О. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану д. і. н. проф. Валерія Степанкова*. Київ, 2007. С. 362–364.

²¹⁸ *Mistra Wincentego Kronika Polska* / Wyd. K. Abgarowicz i B. Kürbis. Warszawa, 1974. S. 158–164.

²¹⁹ *Щавелева Н.* Польские латиноязычные средневековые источники. С. 88–89, 100–102.

припускати, що у розпорядженні хроніста, досить вірогідно, було якесь втрачене руське джерело²²⁰.

Німецький хроніст Ортліб Цвіфальтенський, розповідаючи про цю подію, навпаки, наголосив на порушенні з боку польського nobility лицарського кодексу честі і васальної присяги²²¹.

Інший німецький хроніст Герборд, який подав цей випадок під 1158 р., зазначив, що князя схоплено на полюванні²²². Герборда вразила величина викупу: “стільки золота і срібла, і різних дорогоцінностей у вазах і одязі, та різного роду багатств було привезено на колісницях і верблюдах у Польщу, що вся горда Русь змізерніла від незвичної бідності”²²³.

Ця загадкова історія потроху обростає літературою²²⁴. Петро Властович був одружений з княжною із роду Рюриковичів. За княжну Марію Рюриківну був посватаний палатин Скарбимир. Але цей вельможа, який підтримував тісні контакти з Володимиром Мономахом, його сином, волинським князем Романом Володимировичем²²⁵, і перемишльським князем Володарем Ростиславовичем²²⁶, у 1117 р. повстав проти свого сюзерена. Тому Болеслав Кривоусти послав на Русь нового палатина Петра Властовича, який і отримав

²²⁰ Semkowicz A. Krytyczny rozbiór dziejów Jana Długosza. Kraków, 1887. S. 161–162.

²²¹ Ortlibi Zwifaltensis Chronicon *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*. Bd. 10. Hannoverae, 1852. P. 91.

²²² Herbordi dialogus de Vita Ottonis episcopi babenbergensis / Ed. R. Köpke *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*. Bd. 33. Hannoverae, 1868. P. 54.

²²³ “aurum et argentum et quequae preciosa in vasis et vestibus et variis opum speciebus, quadrigis et camelis in Poloniam apportantibus, otaut Ruthenia tota insolita paupertate contabesceret”: Herbordi dialogus... P. 55.

²²⁴ Стефанович П. Володарь Перемышльський в плену у поляков (1122 г.): источник, факт, легенда, вымысл *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*. Москва, 2003. № 3(25). С. 56–74.

²²⁵ Zakrzewski S. Okres do schyłku XII wieku *Historia polityczna Polski*. Cz. 1: Wiekі średnie. Kraków, 1920. S. 89.

²²⁶ Kijas A. Wołodar *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 6, cz. 2. Wrocław; Warszawa, 1980. S. 573.

руку Рюриківни²²⁷. Н. Баумартен вважав, що Марія була донькою Святополка Ізяславовича²²⁸, тоді як В. Пашуто бачив її донькою сіверського князя Олега Святославовича²²⁹. Якщо питання одруження Петра Властовича з Марією із династії Рюриковичів сумнівів не викликає, то її конкретне походження далі сприймається дискусійним.

Ще дискусійнішим залишається походження самого Петра Властовича. Данська²³⁰, чеська²³¹, сілезька (від нащадків князів слендзян)²³² та руська (як сина Святослава-Петра Давидовича, відомого пізніше печерського ченця Миколи Святоші, народжений до 1107 р. коли батько пішов у монастир)²³³ версії однаково непереконливі, але й однаково ймовірні.

Причиною загострення стосунків Болеслава Кривоустого з Володарем Ростиславовичем могли стати зв'язки із поморськими князями, війну проти яких вів краківський князь. Правдоподібно, Володар був одружений із поморською княжною²³⁴. Заперечення

²²⁷ Chronica Polonorum (Kronika Polska) / Opr. L. Ćwikliński *Monumenta Poloniae Historica*. T. 3. Lwów, 1878. P. 629.

²²⁸ de Baumgarten N. *Gènealogies...* P. 11.

²²⁹ Пашуто В. Внешняя политика... С. 152.

²³⁰ Friedberg M. Rod Labędziów w wiekach średnich *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie*. T. 8. Lwów, 1927. S. 7–8.

²³¹ Stadnicki K. Przyczynek do heraldyki polskiej w średnich wiekach. Lwów, 1870. S. 174–175.

²³² Plezia M. Palatyn Piotr Włostowic. Sylwietka z dziejów Śląska. Łódź, 1947. S. 3–4; Bieniek S. Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska. Wrocław, 1965. S. 31–38.

²³³ Reiche F. Die Herkunft des Peter Wlast. Breslau, 1939. S. 127–132; Sawicki W. Studia nad wpływem praw obcych w dawnej Polsce. Warszawa, 1971. S. 171, 189; Cetwiński M. Piotr Włostowic czy Piotr Rusin? *Sobótka*. T. 29. 1974. S. 429–443.

²³⁴ Herbord. Dialog o życiu sw. Ottona, biskupa bamberskiego *Monumenta Poloniae Historica*. Nowa seria. T. 7, cz. 3. Warszawa, 1974. S. 67; Баумгартен Н. Первая галицкая династия *Летопись историко-родословного общества*. T. 3. Москва, 1907. С. 6; Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krywoustego *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika. Nauki humanistyczno-społeczne. Zesz.* 20. Toruń, 1966. S. 481; Liman K. Dialog Hierborda. Ze studiów historycko-literackich nad biografią łacinską

можливостей такого шлюбу Людвіга Косцеляка непереконливі²³⁵. Зменшення суми викупу було пов'язане з угодою, на яку змушені були піти Ростиславовичі. Крім інших умов, там було закладено також зобов'язання підтримки князя Ярослава Святополковича, що означало розрив із Володимиром Мономахом та його кланом²³⁶. Загибель цього князя на початку походу позбавила Ростиславовичів необхідності воювати проти своїх союзників.

У 1124 р., скориставшись з походу Болеслава Кривоустого до Данії, Володар Ростиславович із племінниками вторгся до польських земель. Василько Ростиславович помер 28 лютого 1124 р.²³⁷ і Теревовельське князівство розділено між його синами: Ігорем-Іваном, який отримав Галицьке князівство з Пониззям, та Ростиславом-Григорієм, якому відійшла північна частина з центром у Теревовлі²³⁸. Військо Володаря Ростиславовича та Васильковичів дійшло аж до міста Беч. Це була помста за полон. Перемишльський князь збирав данину і брав полонених, аби повернути виплачені за нього гроші. Краківський князь повернувся назад і рушив йому назустріч. Під Велихувом Володар був розбитий²³⁹. У цій битві загинули галицькі богатири Навротник і Защитник. Володар виїхав до Галича збирати нове військо (напевно Я. Длугош замість Перемишля випадково назвав Галич), а поляки спалили кілька сіл на кордоні. Похід до Польщі був останнім у житті Володаря. Він помер у

XII wieku. Poznań, 1975. S. 57, 125–126; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. *Dzieje Polski...* S. 121.

²³⁵ Kościelak L. Związki dynastyczne pomorskie-ruskie w XII wieku *Zapiski Historyczne*. T. 48, zesz. 1–2. Warszawa, 1983. S. 196–198.

²³⁶ Włodarski B. Ruś w planach... S. 451.

²³⁷ Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288.

²³⁸ Дискусійним питанням залишається старшинство братів, але позаяк Ігор-Іван Василькович одружився із донькою чернігівського і майбутнього великого київського князя Всеволода Ольговича, виглядає, що саме він був старшим, а перехід старшого престолу до Галича зумовлено піднесенням цього центру, у якому пересікалися дві важливі міжнародні артерії *via regia* і *буриштиновий шлях*: Войтович Л. Княжа доба... С. 335.

²³⁹ Лимонов Ю. Ян Длугош и русские летописи... С. 48–50; Головки А. Древняя Русь и Польша... С. 68–69.

Перемишлі 19 березня 1124 р. і був похований у збудованій його заходами церкві Різдва святого Іоана Предтечі²⁴⁰ (пізнішому соборі), а війну з польським князем завершили вже сини Володаря, прогнавши польську рать за Вислок і підписавши мир²⁴¹.

Стрімка кар'єра палатина Петра Властовича обірвалася у 1146 р. Він був звинувачений у державній зраді. Його осліпили, вирвали язик і відібрали всі маєтки²⁴². Під вартою колишнього палатина вислали до родини його дружини на Русь²⁴³, де він і помер 16 березня 1153 р. Літописець відзначив справедливість кари, яка наздогнала Петра Властовича²⁴⁴.

Поява Ростиславовичів у Прикарпатті консолідувала колишні хорватські князівства в цілісну політичну та економічну спільноту, яка виступила однією з домінант українського етногенезу²⁴⁵. Хоча після смерті Володаря та Василька Ростиславовичів їх князівства розділилися на дві половини, всі чотири частини невдовзі об'єднали в одну потужну Галицьку землю князь Володимирко Володаревич²⁴⁶. При Ростиславовичах сформувалися основні економічні підвалини, які дали змогу Галицькій землі стати однією з наймогутніших земель Русі і значимим політичним суб'єктом Центрально-Східної Європи²⁴⁷. Знані поклади солі (головного консерванта харчових продуктів у тих часах), організація солеваріння і княжа

²⁴⁰ Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288–289.

²⁴¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. С. 69–73, 95–100, 112–115, 122, 395, 409–418.

²⁴² Snoch B. Tragedia Piotra Włostowycza. Katowice, 1987.

²⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 321.

²⁴⁴ Там же. Стб. 319.

²⁴⁵ Ісаєвич Я. Територія та етнічний склад населення *Торжество історичної справедливості*. С. 65–74.

²⁴⁶ Головка О. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства *Миколаївщина*. Збірник наукових праць. Т. 3. С. 79–94; Його ж. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15. С. 90–97.

²⁴⁷ Ісаєвич Я. Соціально-економічний розвиток *Торжество історичної справедливості*. С. 81–91; Головка О. Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи (IX–XIII ст.) *Україна в*

монополія на соляну торгівлю²⁴⁸, а також використання міжнародних артерій *via regia* (Булгар–Київ–Галич–Перемишль–Краків–Прага–Регенсбург)²⁴⁹ та *буриштинового шляху* з Балтійського до Чорного морів Віслою, Сяном (пізніше Західним Бугом) і Дністром спричинилися до тісної інтеграції до європейської торгівлі. Ростиславовичі заклали підвалини традиційної зовнішньої політики, заснованої на тісному союзі з Візантією та Угорщиною і використанні цих зв'язків як при стримуванні надмірної активності угорського союзника, так і протидії експансії з боку польських князів. Прикривши дунайський кордон Візантії від кочовиків, Ростиславовичі не тільки отримали вихід до моря і безпечний торговий шлях до Візантії, який став головним після занепаду *шляху з варяг у греки*, коли половці взяли під контроль причорноморські степи, а й заклали певні традиції співжиття і спілкування із правобережними половцями, що дозволяло їм та їх наступникам використовувати половецьку допомогу у князівських усобицях. Ростиславовичі визначили також особливості політики наступних галицьких князів, заснованої на збереженні балансу між Мономаховичами та Ольговичами в боротьбі за Київ, а також домінанті зовнішніх стосунків, які часто розвивалися без корегування із позицією Києва. Можна стверджувати, що поява Ростиславовичів у Галицькій землі сприяла утвердженню її як однієї з провідних і найпотужніших з-поміж земель Русі.

Із Ростиславичами пов'язані також становлення та розвиток галицьких міст, насамперед центрів князівств – Перемишля, Звенигорода на Білці та Теревовлі. Як виглядали самі міста за перших із цих князів, що в них тоді споруджено і якою мірою поява Ростиславовичів сприяла їхньому розвитку? Проблеми ці потребують окремих пошуків, найперше в царині археології.

Ще донедавна московські та київські дослідники визнавали за Звенигородом на Білці, у кращому разі, значення локального центру

Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 87–131.

²⁴⁸ Ісаєвич Я. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму *Нариси з історії техніки*. Вип. 7. Київ, 1961. С. 99–112.

²⁴⁹ Васильевский В. Древняя торговля... С. 121–150; Войтович Л. Історичний коридор *Bia Regia (Via Regia)* в Україні *Туризм сільський зелений*. № 11. Київ, 2011. С. 4–9.

невеликої економічної округи²⁵⁰. І це сприймалося як певний прогрес, оскільки для більшості давніших авторів Звенигород залишався винятково другорядним містечком, яке випадково стало центром невеликого князівства²⁵¹. Після завершення суперечок щодо локалізації міста²⁵² завдяки невинній систематичній роботі археологів упродовж останніх 50 років²⁵³, активна учасниця цих

²⁵⁰ Тихомиров М. Н. Древнерусские города. Москва, 1956. С. 334–337; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев, 1985. С. 77–84; Його ж. Княжий двір Галича Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. Київ, 2008. С. 208.

²⁵¹ Див.: Карамзин Н. М. История государства Российского. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 62, 98, 106, 124, 247, 304, 305; Зубрицький Д. История Древняго Галичско-Русского княжества. Ч. 2. Львов, 1853; Ильницький В. Стародавні галицькі міста. Стародавній Звенигородъ. Ч. 1. Львовъ, 1861; Шараневич И. История Галицко-Владимирской Руси от найдавніших времен до року 1453. Львов, 1863; Дідицький Б. Народная історія Руси от начала до новейших временъ: У 3 ч. Ч. 1. Львов, 1868; Костомаров Н. Князь Мстислав Удалой Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ея главнейших деятелей. Первый отдел: Господство дома св. Владимира. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1873. С. 120; Соловьев С. М. История России с древнейших времен: В 15 кн. Кн. 1, т. 1–2. Москва, 1988. С. 354–355, 420–421, 451–453, 483, 564, 567, 605–606; Єфименко О. Я. Історія України та її народу Київ, 1992. С. 78; Ключевский В. О. Курс русской истории Его же. Сочинения в девяти томах. Т. 1. Москва, 1987. С. 291–292; Покровский М. Н. Русская история с древнейших времен. Т. 1. Москва, 1933; Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 84; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 143–206; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 510.

²⁵² Schnejder A. Dźwinoigród pod Lwowem i jego dawne historyczne znaczenie *Dodatek miesięczny do "Gazety Lwowskiej"*. Lwów, 1872. Т. 3. S. 151–166, 225–237; Грушевський М. Звенигород Галицький ЗНТШ. Т. 31. Львів, 1899. С. 1–28.

²⁵³ Могитич И. Р., Ратич А. А. Остатки большого каменного сооружения в Звенигороде на Белке *Археологические открытия 1971 года*. Москва, 1972. С. 389; Ратич О. О. Літописний Звенигород *Археологія*.

досліджень Віра Гупало²⁵⁴ підвела підсумки проведених пошуків, які забезпечили можливість подати Звенигород на Білці одним зі значніших міст загальною площею майже 140 га (дитинець 1 га, околний град 12 га) з княжим палацом, розвиненим ремеслом і слідами

№ 12. Київ, 1973. С. 87–94; Терский-Шеломенцев В. С. Исследования детинца Звенигорода Галицкого Советская археология. 1978. № 1. С. 206–215; Його ж. Дослідження посаду літописного Звенигорода Археологія. № 27. Київ, 1978. С. 86–93; Свешинов І. К. Дослідження давньоруського Звенигорода в 1982–1983 рр. Археологія. № 57. Київ, 1987. С. 94–101; Його ж. Звенигород. Львів, 1987; Его же. Звенигород Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття. Раннеславянский и древнерусский периоды. Киев, 1990. С. 107–110; Його ж. Звенигородські грамоти на Бересті Дзвін (Львів). 1990. № 6. С. 127–131; Его же. Древнерусский город Звенигород и его торговые связи с Востоком VI Международны́й Конгресс славянской археологии. Прилеп, Югославия. 1990. Москва, 1990. С. 185–197; Його ж. Історія Звенигорода у світлі літописів XI–XIII ст. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 101–103; Його ж. Давньоруське скло із Звенигорода на Білці Скло в Україні: історія і сучасність. Львів, 1994. С. 20–31; Могитич І. Церкви Звенигорода Вісник інституту Укразхідпроектреставрація. Ч. 3. Львів, 1995. С. 18–21; Овчинников О. Г. Звенигород як феодальна столиця Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Івано-Франківськ; Галич, 1998. С. 41–44; Могитич Р., Конопля В. Планувальна структура літописного Звенигорода Галицько-Волинська держава (матеріали і дослідження). Львів, 1999. С. 16–23.

²⁵⁴ Гупало В. Звенигородські сакралії *Dzieje Podkarpacia. Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*. Т. 5. Krosno, 2001. S. 407–421; Її ж. Питання про “особливі печі” у давньому Звенигороді на Білці *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 13. Львів, 2009. С. 127–153; Її ж. До питання про планувальну структуру та забудову східної частини околного міста Звенигорода на Білці *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 14. Львів, 2010. С. 172–203; Її ж. Ранньосередньовічні могильники Звенигорода: проблема періодизації і хронології *Археологічні дослідження Львівського університету*. Вип. 13. Львів, 2010. С. 205–218.

європейської торгівлі²⁵⁵. Вивчення міста продовжується під керівництвом В. Гупало і їх результати дають змогу розширити навіть найсміливіші припущення щодо величини та значення Звенигорода, а також пов'язати будівництво дитинця та його укріплень із часами князя Володаря Ростиславовича й прослідкувати етапи розширення первісної забудови, а й спорудження нових укріплень за часів його спадкоємця – князя Володимирка Володаревича.

Тривають дискусії навколо початків Перемишля й особи володаря, який заклав фортифікації перемишльського дитинця, а також ранньої архітектури міста²⁵⁶. Але, якщо керуватися винятково джерелами, то складно шукати процеси становлення міста, спорудження ансамблю його дитинця та ротонд поза діяльністю та особистостями князів Рюрика і Володаря Ростиславовичів²⁵⁷.

²⁵⁵ Йі ж. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (Соціоісторична реконструкція). Львів, 2014.

²⁵⁶ Hauser L. Monografia miasta Przemyśla. Przemyśl, 1883; Томашівський С. До історії Перемишля і його єпископської катедри *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. Т. 3, fasc. 1–2. 1928. S. 179–190; Żaki A. Topografia wczesnośredniowiecznego Przemyśla *Acta Archaeologica Carpathica*. Т. 1. 1959. S. 23–48; *Idem*. Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu *Z otchłani wieków*. Nr 26. Poznań, 1960. S. 213–215; *Ejusdem*. Przemyska cerkiew księcia Wołodara w świetle źródeł pisanych i archeologicznych *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie*. Styczeń–czerwiec 1968. Kraków, 1969. S. 47–50; Kunysz A., Persowski F. Przemyśl... Rzeszów, 1966; Kotlarczyk J., Żaki A. Nieznane grodzisko wczesnośredniowieczne w Aksmanicach pod Przemyślem *Acta Archaeologica Carpathica*. Т. 11, zes. 1. 1969. S. 51–62.

²⁵⁷ Пастернак Я. Княжий город Перемишль *Перемишль – західний бастион України*. Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. С. 11–12; Андрусак М. Перемишль в історії України до 1918 р. *Перемишль – західний бастион України*. С. 25–26; Рудницький Я. Походження і значення назви “Перемишль”. *Перемишль – західний бастион України*. С. 106–109; Лукомський Ю., Петрик В. Перемиський замок за княжої доби *Пам’ятки України: історія і культура*. Київ, 1995. № 3. С. 120–124; Петрик В. Церковна архітектура Перемишля Х–XVI ст. *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku* / Pod red. J. Gienzy, A. Stepana. Łańcut, 1999. S. 233–242; Його ж. Архітектура та

Продовжуються також дослідження Теробовля²⁵⁸, які спростовують давніший висновок, нібито “Теробовль так і не став значним феодалним містом і незабаром захирів”²⁵⁹. Із Ростиславичами так само пов’язане становлення раннього Галича, Звенигорода на Дністрі та інших міст, які ще чекають ґрунтовніших археологічних досліджень та належного осмислення їх результатів.

Таке підсумування вказує на період перших Ростиславовичів як важливий етап розвитку Галицького князівства й ранньої Галицько-Волинської держави загалом. Досить скромно засвідчений в джерелах, він досі не привертав докладнішої уваги й щойно новіший синтез літописних та археологічних відомостей вселяє надію на подальше належне розкриття його справжнього місця в історії.

планувальний уклад княжого двору на Перемишльському дитинці у Х–XIV ст. *Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці*. Вип. 8. Київ, 2001. С. 187–199.

²⁵⁸ Миська Р. Г. Княжа Теробовля (історіографічний огляд) *Археологія*. 2005. № 1. С. 92–95; *Його ж*. Теробовельська земля XI–XII ст. (історичний огляд) *Археологія*. 2006. № 3. С. 52–64; *Його ж*. Долітописний Теробовль *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 12. Львів, 2008. С. 292–303; Миська Р. Г., Погоральський Я. В. Археологічні дослідження у Теробовлі *Археологічні дослідження у Львівському університеті*. Вип. 9. Львів, 2006. С. 264–268.

²⁵⁹ Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С. 118.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА І ПАПСЬКИЙ РИМ В ЕПОХУ РОМАНОВИЧІВ

І. Політика Римської курії щодо Галицько-Волинської держави в першій третині XIII ст.

З об'єднанням Галицького і Волинського князівств, яке здійснив володимирський князь Роман Мстиславович 1199 р., на сході Європи виникла нова політична реальність – Галицько-Волинська держава. Цей політичний феномен відразу привернув увагу як найближчих сусідів – Польщі й Угорщини, так і дальніх європейських потуг – Імперії Гогенштауфенів, і, особливо, Римської курії. Власне політиці останньої стосовно нової держави, що виникла на південно-західних землях колишньої Київської Русі, присвячена дана розвідка.

І.1. Держава Романовичів у східній політиці Інокентія III (1198–1216)

Виникнення Галицько-Волинської держави припало на початок понтифікату Інокентія III (1198–1216) – одного з найвидатніших пап класичного Середньовіччя. Він не тільки активно займався церковними справами, а й вів дієву міжнародну політику. Найважливішою церковною подією понтифікату Інокентія III став IV Латеранський Собор (XII Вселенський), що відбувався 11–30. XI. 1215 р. З ініціативи папи Собор прийняв важливий декрет “Про різні обряди в єдності віри”, чи інакше “Про два обряди під одним пастирем”, яким визнав рівносвятість та рівноправність двох основних церковних обрядів – латинського та греко-візантійського. Актуальність цього декрету зумовлювали ті глобальні зміни, що настали в Європі на зламі XII–XIII ст. внаслідок падіння Візантії та зростання західних впливів на Сході¹.

¹ Нагаєвський І. Історія римських вселенських архієреїв. Ч. 1. Мюнхен, 1964. С. 288–289.

У практичній політиці Інокентій III успішно протистояв Імперії, намагався спрямувати хрестоносців, які саме в цей час здобули і сплюндрували Константинополь, у похід за визволення Єрусалиму від сарацинів. На загальну думку авторитетних західних істориків, Інокентій III енергійно протистояв намірам ватажків IV хрестоносного походу розвалити Візантійську імперію².

Окрема сторінка діяльності Інокентія III – його активна участь у політичних справах південних і східних слов'ян. Він рішуче підтримував незалежницькі змагання болгар і сербів, коронувавши на короля болгарського князя Калояна (1207) та підтримавши королівські амбіції сербського володаря Стефана, коронація якого 1217 р. відбулася вже за його наступника, папи Гонорія III.

Поява нової держави русинів на чолі з амбітним і сильним володарем, яким був князь Роман Мстиславович, не могла пройти повз увагу Інокентія III. Історіографічна традиція, яку започаткував російський історик і джерелознавець XVIII ст. Василій Татищев, передає, що 1204 р. папа через послів пропонував Романові Мстиславовичу королівську корону, але той, мовляв, у грубій формі відмовився від неї³. Михайло Грушевський, хоч і бачив на наведеному повідомленні значний легендарний наліт, все ж не відкинув його цілковито. При цьому він виходив з реальної політичної ситуації, яка склалася в часи понтифікату Інокентія III, коли після взяття хрестоносцями Константинополя (1204) перед Римською курією відкрилися широкі можливості для зовнішньополітичної і місіонерської діяльності на просторах Південно-Східної Європи. “Треба признати, – писав М. Грушевський – що панування сучасного Романови папи Інокентія III, взагалі дуже рухливого та в роздаванні королівських титулів щедрого, досить відповідає сій звістці про посольство”⁴.

² *Острогорський Г.* Історія Візантії / Пер. з нім. Львів, 2002. С. 374–375.

³ *Татищев В. Н.* История Российская с самых древнейших времен. Кн. 3. Москва, 1774. С. 344–345; *Майоров А. В.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат: У 2 т. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 179–208; *Его же.* Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. Т. 1). Санкт-Петербург, 2011. С. 163–179.

⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Т. 3. Львів, 1905. С. 12.

Правда, деякі сучасні автори, зокрема київський дослідник Олексій Толочко, сумніваються в об'єктивності повідомлення В. Татищева на тій підставі, що воно не має прямих підтверджень у тогочасних джерелах⁵. З особливим несприйняттям він трактує підхід до цієї проблеми М. Грушевського, який, мовляв, не знав “дійсного джерела” звістки В. Татищева і не бажав “дошукувати-ся істини”⁶. Однак, нам здається, що саме прагненням дошукати-ся істини пояснюється загалом виражена позиція М. Грушевського. Не знайшовши в тогочасних джерелах прямих свідчень про папське посольство до князя Романа, він допустив його можливість, виходячи з логіки та реалій нової східної політики Інокентія III, яку той став проводити після падіння Візантійської імперії. До речі, ще раніше подібну позицію у цьому питанні займав Ніколай Карамзін⁷.

Александр Майоров спростував більшість тез О. Толочка і дійшов висновку про об'єктивну реальність папського посольства до галицько-волинського князя⁸. Опираючись на історичний досвід Н. Карамзіна та М. Грушевського, він наголосив: “основним критерієм звістки про невдалу спробу навернення в католицизм Романа Мстиславовича і надалі залишається відповідність історичним реаліям свого часу і, перш за все, характеру й масштабам зовнішньополітичної та місіонерської діяльності Інокентія III”⁹. Погоджуючись з таким висновком, ми, однак, вважаємо невдалою спробу пояснити відмову князя Романа від корони та союзу з папою наслідками Четвертого хрестоносного походу, коли латиняни захопили й сплюндрували Константинополь. А. Майоров без будь-яких застережень прийняв версію офіційної російської історіографії XIX ст., за якою відмова галицько-волинського князя від пропозицій папи і його примарний “ворожий настрій щодо Римської Церкви” були пов'язані із “загальним роздратуванням проти латинян”, яке тоді,

⁵ Толочко А. П. “История Российская” Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. С. 469–477.

⁶ Там же. С. 471; 473, прим. 178.

⁷ Карамзин Н. М. История государства Российского. Изд. 5-е. В 3 кн., 12 т. Кн. 1, т. 1/4. Санкт-Петербург, 1842. С. 67–68, прим. 112.

⁸ Див.: Майоров О. В. Галицько-волинський князь... Т. 1. С. 179–208.

⁹ Там само. С. 199.

мовляв, відчували “всі православні греки і руські за злочинне спустошення Константинополя”¹⁰.

На наш погляд, А. Майоров перебільшив роль релігійно-церковного чинника у політиці Романа Мстиславовича щодо папства. Галицько-волинський князь у принципі не міг бути ворогом католицтва, що однозначно підтверджують історичні факти й документи. Наводимо тут найпромовистіші. По-перше, князь Роман був сином католички Агнешки, доньки краківського князя Болеслава Кривоустого, і, як свідчить польський хроніст Вінцентій Кадлубек, сучасник Романа, він “майже з колиски” виховувався при дворі мазовецького князя Казімежа Справедливого, рідного брата Агнешки. По-друге, Роман Мстиславович пожертвував на католицький монастир у німецькому місті Ерфурті значну суму грошей. Зрозуміло, що якби він справді був “ворогом Римської Церкви”, то навряд чи вчинив би щось подібне. І по-третє, в “Слові о полку Ігоревім” знаходимо прямі свідчення про тісний зв’язок князя Романа з католицьким світом та про його чіткі західні орієнтири¹¹.

Що стосується твердження А. Майорова, ніби “всі православні греки і руські” оплакували падіння Константинополя, то, можливо, й справді так було, однак чи всі русини сумували з цього приводу – можна сумніватися. Принаймні їхній володар Роман не мав підстав для смутку, адже сумерк Візантії, його політичного сюзерена і духовного зверхника, відкривав перед ним широкі перспективи. Але про це докладніше скажемо нижче.

Ми також вважаємо, що посольство папи Інокентія III до князя Романа справді було, але виконувало більше політичну місію, ніж

¹⁰ Див.: Майоров О. В. Галицько-волинський князь... Т. 1. С. 208.

¹¹ Про ці та інші факти прихильного ставлення Романа Мстиславовича до католицтва докладніше див.: Петрушевич А. С. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. Львов, 1881. С. 47; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 98; Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні (до року 1353). Т. 1. Рим; НьюЙорк, 1965. С. 551–552; Рыбаков Б. А. “Слово о полку Игореве” и его современники. Москва, 1971. С. 96; Кралюк П. Західні орієнтири Романа Мстиславовича Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 31–37; Майоров О. В. Галицько-волинський князь... Т. 1. С. 207–208.

церковну. Інокентієві III насамперед йшлося, щоб у зтяжньому протистоянні Риму з Імперією залучити на свій бік такого авторитетного європейського володаря, яким на зламі XII–XIII ст. був Роман Мстиславович¹². У понад столітньому протистоянні папського Риму і Священної Римської імперії князь став на бік останньої. Продовжуючи політичну лінію своїх попередників – галицьких князів Володимирка, Ярослава Осмомисла та Володимира Ярославовича, князь Роман став союзником Гогенштауфенів у їхній боротьбі з папством за гегемонію у Західній та Центральній Європі. Можливо, виступити на боці тодішнього претендента на імператорську корону німецького короля Філіпа IV Швабського, окрім вірності галицькій політичній традиції, Романа спонукало ще й почуття родинності, бо, дуже правдоподібно, обидва вони мали за дружин двоюрідних сестер – візантійських принцес¹³. Принаймні існує французьке джерело першої половини XIII ст., так звана Хроніка Альберика, де повідомляється про загибель “короля русинів” у червні 1205 р. поблизу Завихоста, коли він спішив із військовою допомогою Філіпові до Саксонії, яка збунтувалася проти нього і підтримувала противника Гогенштауфенів – Оттона IV Брауншвайзького (Вельфа)¹⁴. Згадана хроніка Альберика називає Романа ледь не “лжехристиянином” (*sicut falsus Christianus*) і твердить про його наміри “нищити церкви” (*ecclesias destruere*) в Німеччині. Показово, що в тогочасних документах Римської курії союзники Романа Мстиславовича – Гогенштауфи часто фігурують як “руйнівники Церкви”. Позаяк Альберик був виразником пропагандистської партії¹⁵, то характеристика Романа, як ворога Західної Церкви, є, без сумніву, відлунням якогось непорозуміння між ним і Римською курією.

Ми вважаємо, що цим “непорозумінням” могла бути відмова князя вступити до політичного союзу з Римом і неприйняття корони з рук папи.

¹² Див.: Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів, 2003. С. 26–28.

¹³ Див.: Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець XI – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. С. 224.

¹⁴ Alberici monachi Trium fontium Chronicon / Ed. P. Scheffer-Boichorst *Monumenta Germaniae Historica*. SS. T. 23. Hannoverae, 1874. P. 885.

¹⁵ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 555.

Однак, саму ідею Інокентія III коронуватися на короля Роман Мстиславович не відкинув. Візія королівської корони відтепер стає лейтмотивом його державної політики. До цього його спонукували причини як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Особливу роль відігравав той факт, що Галицьке князівство, яке він конче прагнув закріпити за собою, у політичній свідомості сусідів було королівством. Невипадково угорські королі, вважаючи землі на схід від Карпат сферою своїх державних інтересів, ще в другій половині XII ст. присвоїли собі титул “король Галичини” (rex Galiciae)¹⁶. Щобільше, галицька політична еліта воліла визнавати над собою сюзеренітет угорських володарів із королівським титулом, а не владу волинського князя¹⁷. Отож, ця ситуація, без сумніву, підказувала Романові Мстиславовичу думку, що для послаблення неприхильного ставлення до нього галицьких бояр та нейтралізації їх проугорських настроїв потрібно підвищити свій правно-державний статус і коронуватися на короля.

Важливим геополітичним чинником підсилення коронаційних амбіцій Романа було падіння Константинополя 1204 р., яке відкривало перед галицько-волинським князем широкі можливості розбудувати свою державу так, щоб вона змогла зайняти гідне місце конаючої Візантії, принаймні, на східноєвропейському геополітичному просторі. Відлунням таких амбіцій можуть бути титули, якими наділяє його літописець: “самодержець всея Руси”, “цар” тощо¹⁸.

Але чому ж тоді князь не скористався з пропозиції Риму? Відповідь може бути тільки одна: Роман розраховував отримати королівську корону з рук римського імператора, а ним тоді, як зазначалося, був його швагер Філіп IV Гогенштауфен, ворог Інокентія III. Як відомо, в середні віки право коронації на королів мали тільки три особи: папа римський, імператор Священної Римської імперії та візантійський імператор. Із падінням Візантії залишалися перші два достойники, здатні увінчати голову Романа королівською короною. Зрозуміло, князь зробив ставку не на папу, а імператора, з

¹⁶ Див.: Грушевський М. Історія... Т. 2. Львів, 1905. С. 449.

¹⁷ Про боярську фронду проти Романа див.: Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 12–14.

¹⁸ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 715, 808.

яким перебував у родинних зв'язках і якого підтримував політично. Тим більше, що це не вимагало якихось особливих політичних жертв, тоді як коронація з Риму передбачала неминучі поступки в церковних справах. Адже при всій повазі до західного християнства, Роман Мстиславович залишався вірним сином Київської Церкви, ієрархічно та обрядово пов'язаною з Константинополем.

Несподівана смерть Романа Мстиславовича 19 червня 1205 р. перекреслила амбітні плани енергійного та далекоглядного політика. Однак почин у піднесенні Галицько-Волинської держави до рангу королівства не пропав марно. Його підхопив і довів до успішного кінця Романів син Данило, який 1253 р. став королем.

Невдача Інокентія III при спробі залучити на свій бік Романа Мстиславовича не знеохотила його і він не втрачав надії включити Галицько-Волинську державу до європейської політичної системи через навернення її до західних церковних вартостей. Уже через два роки після смерті Романа Мстиславовича, 7 жовтня 1207 року, папа вислав листа до церковної ієрархії, духовенства і всього руського народу, в якому закликав повернутися до церковної єдності з Апостольським престолом святого Петра в Римі¹⁹. Впадає у вічі адресування листа не королеві чи князеві Русі, як традиційно велось в папській канцелярії, а “Архиєпископам, єпископам і всім особам духовного та світського стану, на Русі сущим”. Це можна пояснити тим, що папі було відомо про загибель князя Романа. З іншого боку, зміст і форма цього документу підтверджує давнішу спробу навести міст між Римом і Галичем: зазнавши невдачі за життя князя Романа, папа вирішив реалізувати свій задум після його смерті.

Лист папи Інокентія III виразно говорить, чого він прагнув від русинів. Уже Микола Чубатий звернув увагу: папа не вважав їх схизматиками, як візантійців, а лише *віддаленими* (*elongati fueritis*) від Вселенської Церкви²⁰. Скажемо більше, в листі папи немає жодного слова про “грецькі помилки”, “блуди” чи “безвір'я” русинів, як це пізніше стане звичним у документах його деяких наступників, про що докладніше скажемо далі. З листа виразно видно: Інокентієві III йшлося не про те, аби русини змінили свій грецький обряд на

¹⁹ Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953). Ed. A.-G.Welykyj. Vol. 1 (далі – DPR). Romae, 1953. P. 11–12.

²⁰ Чубатий М. Історія християнства... С. 571.

латинський, а щоб лише знову возз'єдналися із Вселенською Католицькою Церквою на чолі з наступниками святого Петра – папами. “Було б добре – писав папа – якби ви знову повернулись під зверхність того, кого Спаситель наш призначив главою Вселенської Церкви й учителем”, тобто святого Петра²¹. Із листа також випливає, що Інокентій III розумів Церкву русинів як окрему частину єдиного церковного тіла, як *дочірню Церкву Матері-Церкви*²². Це дає підставу зробити висновок про готовність папи взамін на визнання його верховенства погодитися на помісний статус Київської Церкви зі збереженням традиційної східної обрядовості.

Усе сказане вище свідчить про відсутність в Інокентія III наміру “окатолицити” русинів, тобто перевести їх на латинський обряд, а прагнення лише включити їхню Церкву до структури Католицької Церкви на правах помісності. Тобто, папа діяв у дусі декрету “Про два обряди під одним пастирем”, затвердженого, нагадаємо, на IV Латеранському соборі з його ініціативи. Інакше кажучи, Інокентій III на початку XIII ст. намагався втілити в життя ту модель єдності між Західною та Східними Церквами, яку наприкінці XVI ст. реалізовано у Берестейській церковній унії.

На початку XIII ст. склалися сприятливі умови для перепідпорядкування Київської митрополії Римському Апостольському престолові. 1204 року впав Константинополь і на його уламках постала так звана Латинська імперія західного зразка. Патріархи перенесли свою резиденцію в Малу Азію, до Нікеї. Авторитет Візантії як у політичному так і церковному відношеннях утратив колишнє значення у Європі. Цього не міг не розуміти такий вдумливий і далекоглядний політик, як Інокентій III, що видно з його листа. Нагадуючи русинам недавні події, пов'язані з падінням Константинополя, він твердив, ніби візантійці “були піддані пограбуванню і насильству” (*dati fuerint in direptionem et praedam*) за їхнє “відступництво й непослух” (*propter suam rebellionem et inoboedientiam*) престолові святого

²¹ DPR. P. 11.

²² Ibidem. P. 12. Інокентій III повідомляє русинам, що він посилає до них свого уповноваженого представника із завданням “привести доньку до матері, а частину тіла – до голови” (“*ut filiam reducat ad matrem, et membrum ad caput*”).

Петра²³. Папа закликав русинів брати приклад з теперішніх греків, Церква яких, за його словами, “майже вся перейшла до послуху Апостольському престолові і смиренно сприймає його настанови” (“pene tota ad devotionem Apostolicae sedis redierit, et eius humiliter mandata suscipiat”)²⁴.

Для налагодження тісніших зв'язків між Церквою русинів і Римом із подальшим укладенням церковної унії між ними Інокентій III вислав до Галича повноважного представника. У своєму листі папа інформував про нього: “Г[ригорій] – титулярний пресвітер-кардинал св. Віталія” (“G[regorius] tituli sancti Vitalis presbyterum Cardinalem”). Водночас висловлено впевненість щодо здатності цього його “возлюбленого сина” успішно впоратися з покладеною на нього місією, позаяк він людина шляхетна, освічена, чесна й кмітлива²⁵.

Однак місія кардинала Григорія зазнала невдачі. Невідомо навіть, чи він взагалі побував на Русі і чи послання Інокентія III дійшло до руських церковних достойників і народу. Це був час, коли після загибелі князя Романа Мстиславовича на Галичо-Волині запанував хаос. Романова дружина, залишившись з малолітніми синами Данилом і Васильком, стала регенткою держави. Антикнязівська фронда галицького боярства змусила її шукати підтримки за кордоном, зокрема при краківському дворі князя Лешка Бялого та дворі угорського короля Ендре II. Однак король мав свої плани стосовно Галицького князівства. Він вирішив зайняти Галич і поставити на престол свого сина Коломана, коронувавши його королем “Галичини і Володимирії”. Але для цього потрібна була згода Апостольського престолу, тому Ендре II звернувся до Інокентія III з листом, у якому, зокрема, твердив, що галицькі бояри і народ згодні прийняти зверхність папи, якщо він погодиться визнати їхнє королівство з угорським королевичем на престолі²⁶.

Ця інформація угорського короля відродила в Інокентія III інтерес до “Королівства Галичини” і він вислав туди легата, аби запросити місцевих руських єпископів на планований на листопад

²³ DPR. P. 12.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Докладніше про це див.: Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 510–513; Чубатий М. Історія християнства... С. 578–579.

1215 р. Вселенський собор (IV Латеранський). Цей собор, як вже зазначалося, мав зайнятися долею Східних Церков, що осиротіли після падіння Візантії 1204 р., тому присутність на ньому представників Руської Церкви була для Риму вкрай важливою. Та при переїзді через Угорщину папський легат був затриманий за наказом короля Ендре. У листі до папи король виправдувався, що представникові папи небезпечно їхати до Галича, бо там саме розпочалися заворушення проти угорської залоги, і що організацією і відправленням на собор руських єпископів він займеться сам²⁷. Насправді король для цього нічого не зробив; принаймні руська присутність на соборі 1215 р. документально не засвідчена²⁸. Можливо, Ендре побоювся домовленості руських владик з Римом стосовно церковної унії без посередництва угорської сторони. Можна, звичайно, припустити також відмову самих руських єпископів їхати на собор. Але в такому разі король у наступних листах до Риму напевне не приховав би від папи такого факту. Натомість у своїй подальшій кореспонденції король Ендре обходить цю тему.

Невдача із запрошенням галицьких єпископів на IV Латеранський собор не перешкодила, однак, Інокентієві III дати згоду на заснування руського королівства зі столицею в Галичі і благословити Коломана на галицького короля. Коронація відбулася на зламі 1215/1216 р. Вона, наскільки відомо, стала останнім актом руської політики Інокентія III. Незабаром після цього, 16 червня 1216 р. він відійшов у вічність. Коронований на галицького короля нащадок угорських Арпадів не довго сидів на престолі. Один із найактивніших тогочасних Рюриковичів Мстислав Мстиславович при підтримці інших руських князів та з допомогою поляків вигнав угорців з Галичини і засів на княжому престолі (1217)²⁹.

Однак, незважаючи на невдачу короля Коломана в Галичі, коронаційна акція Інокентія III, все ж, не втратила свого історичного значення. Адже вона закріпила в правно-політичній системі Заходу поняття “королівство Галичини” (*Regnum Galiciae*), що на цілий

²⁷ Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. T. 6 / Ed. G. Wenzel *Monumenta Hungariae diplomataria*. T. 11. Pest, 1867. Nr 227. P. 374.

²⁸ Abraham W. Powstanie organizacji... S. 101–102; Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 33.

²⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 731–732.

порядок, порівняно зі статусом князівства, піднімало її престиж не тільки в Європі, а й на посткиївському геополітичному просторі. Можливо, саме тому коронним краєм Галичиною так настирливо намагалися оволодіти ті з Рюриковичів, які найбільше прагнули увінчати свою голову королівською короною, як наприклад, чернігівський князь Ростислав Михайлович, чи волинські Романовичі.

1.2. Руська політика Риму за понтифікатів Гонорія III (1216–1227) і Григорія IX (1227–1241)

Понтифікати пап Гонорія III і Григорія IX припадають на 20–30-ті роки XIII ст. Ці два десятиліття в історії Галицько-Волинської держави характеризуються бурхливими подіями. На зміну політичному хаосові попередніх років настала певна стабілізація. На галицькому престолі засів князь Мстислав Мстиславович (1217–1228), а на володимирському утвердилися змужнілі сини Романа – Данило і Василько. Хоча до відновлення єдиної Галицько-Волинської держави в той час ще не дійшло, все ж, у свідомості політичних верхів як сусідів, так і самих галицько-волинських володарів вона залишалася реальністю. Наприклад, угорський король Ендре II після так званої Спішської умови з польським князем Лешком Бялим (1214) про спільний протекторат над Галичо-Волинню став титулувати себе “королем Галичини і Володимирії” (*Galiciae Lodomeriaeque rex*)³⁰. Спадкоємець творця об’єднаної Галицько-Волинської держави князь Данило Романович, сидючи на володимирському престолі, вважав і називав Галичину своєю другою “пів-отчиною”, а її втрату – явищем тимчасовим³¹.

Власне наприкінці 20-х років XIII ст. Романовичі розпочали повторне збирання галицько-волинських земель у єдину державу. Після 1227 р. вони приєднали до Володимира удільне Луцьке князівство, а 1234 р. остаточно включили до своїх володінь князівство Белзьке. У результаті під їхньою владою опинилася вся історична Волинь. Тепер їм уже можна було всерйоз зайнятися відвоюванням Галицького князівства.

І справді, впродовж наступних півтора десятка років Галич поперемінно переходив із рук в руки: то його здобували Романовичі,

³⁰ Див.: Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 18.

³¹ Ипатьевская летопись. Стб. 806.

то, за сприянням місцевого боярства, – займали угорці та їх ставленики. Данило й Василько повернули Галич щойно 1238 р., хоч боротьба за його остаточне закріплення за ними тривала до 1245 р.³² Того самого 1238 р. Данило Романович приєднав до своїх володінь Київ і на такий спосіб об'єднана Галицько-Волинська держава знову стала політичною реальністю.

Політичні процеси на галицько-волинських землях та в інших руських князівствах упродовж 20–30-х років XIII ст. не пройшли повз увагу Римської курії. Про це свідчить зацікавленість тодішніх пап Гонорія III та Григорія IX руськими церковними справами.

У науковій літературі вже привернено увагу до того, що після смерті Інокентія III Римська курія різко змінила акценти у своїй руській політиці³³. І справді, якщо Інокентій III, як було показано, прагнув включити Церкву русинів до структури Західного патріархату на правах помісності при збереженні східного обряду, то його наступник Гонорій III про це і не згадує, а робить наголос на необхідності очищення київського християнства від “усіх заблудів віри”. На це виразно вказує його лист від 17 січня 1227 р., звернений “До всіх королів Русі”³⁴. На початку листа папа подав важливу інформацію, згідно з якою “руські королі” звернулися листовно до його легата, єпископа Мутіненського, з проханням особисто відвідати їхні краї, щоб навчити їх правдивої Христової науки, бо вони “готові цілком відкинути всі заблуди віри, в які, як кажуть, вони впали через брак проповідників” (*parati estis omnes errores abnegare, quod propter defectum praedicatorum, sicut dicitur, incurristis*)³⁵. “Єпископ Мутіненський” – це єпископ італійського міста Модени і на той час папський легат на Пруссію і всю східну Прибалтику. Отож, відкликаючись до нього, Гонорій III просив “руських королів” ще раз підтвердити, чи вони справді хочуть мати в себе представника Римської Церкви і водночас застерігає, що подальше перебування

³² Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 37–56; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2-е. Львів, 1999. С. 120–123; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien *Handbuch der Geschichte Russlands*. Bd. 1. Stuttgart, 1980. S. 506–515.

³³ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 585–586.

³⁴ DPR. P. 15.

³⁵ Ibidem.

“на бездоріжжі безвір’я” зішле на їхні голови тяжкі випробування Божі і спричинить ще більше безкультур’я в руському народі. Не церемонячись, папа писав “руським королям”: “Якщо ви й далі не дітимете в заблудах віри, то я побоююся, що станете ще обмеженішими й тупими” (“Cum quanto diutius duraveritis in errore, tanto timere possitis angustias duriores”)³⁶.

Виникає питання, на підставі чого Гонорій III міг скласти уявлення про руське християнство, як ледь не єретичне? На перший погляд може здатися, що на такі думки його навело звернення “руських королів” до єпископа-легата, адже в ньому й справді йдеться про щось подібне. Однак у тексті папського листа є слова, які наводять на висновок стосовно інформації про віровизнання й обряди русинів з інших джерел. Адже коли папа пише, що русини впали в заблуди віри через брак проповідників, він вжив фразу *sicut dicitur*, що означає “як говорять”, “як кажуть”. Тобто, звертаючись до “руських королів” та переповідаючи їхні слова, папа не написав *sicut dicitis* (“як ви говорите”), а виразно зазначив *sicut dicitur* (“як говорять”). А це означає, що Гонорій III отримував інформацію про віру русинів якимось іншим шляхом. Джерелом цієї інформації, як можна припустити, були католицькі монахи-місіонери з Польської провінції ордену оо. домініканців, які займалися власне проповідництвом і які уже в 20-х роках XIII ст. проникали до Галицько-Волинської держави під прикриттям духовного обслуговування християн латинського обряду, що як купці й ремісники проживали в руських містах, та з метою місіонерської праці³⁷.

Ініціатором відправлення перших домініканських місій на Русь, принаймні до Галичо-Волині, був Гонорій III, як свідчить його послання, датоване 16 листопада 1224 р., із закликом до “спільноти всіх християн Русі фінансово підтримати продуктивну

³⁶ Ibidem.

³⁷ Див.: Trajdos T. M. Dominikanie i franciszkanie we Lwowie do 1370 r. *Dzieje Podkarpacia*. T. 5. Krosno, 2001. S. 424–445; Polańska E.-L. Św. Jacek i dominikanie w Kijowie – między prawdą historyczną a legendą *Ruś średniowieczna a sąsiedzi (XI – połowa XIII wieku)*. *Materiały międzynarodowej konferencji naukowej: Kraków, 24–26 listopada 2010 r.* / Pod red. V. Nagirnego. Kraków, 2011. S. 43–48.

працю католицьких місіонерів серед поган-язичників”³⁸. Останні слова Гонорія III виразно промовляють за тим, що він попервах не вважав русинів християнами нижчого сорту і не збирався їх навертати на путь християнської істини. Адже його заклик матеріально підтримувати домініканські місії серед місцевих язичників був спрямований до *всіх* християн Русі, тобто не тільки до нечисленних християн-католиків, а й православних русинів. Отже, він вважав їх справжніми християнами, рівними з християнами-католиками.

Та не минуло й трьох років, як Гонорій III змінив свою позитивну думку про русинів на негативну. Інтуїція підказує, що до цього його спонукала викривлена інформація про руську віру від домініканських місіонерів, які в своєму латинізаційному запалі намагалися показати русинів малокультурними лжехристиянами й на такий спосіб переконати Рим у необхідності вести прозелітичну агітацію серед місцевого православного люду.

Завершуючи розгляд руської політики папи Гонорія III, не можна оминати ще однієї проблеми. Йдеться про полеміку серед істориків навколо питання, які саме “руські королі” зверталися до “єпископа Мутіненського й апостольського легата” з проханням відвідати їхні володіння з місійною метою і яким папа адресував свого листа від 17 січня 1227 р. Відсутність в адресі імен “руських королів” породила в історіографії низку здогадів і гіпотез. Російська церковна історіографія XIX ст. в особі таких її визначних представників, як митрополит Макарій і професор Євгеній Голубінській, взагалі не допускала можливості, щоб якісь “русские князья” могли звертатися до Римської Церкви за допомогою в справах віри. Тому вони твердили, що Гонорій III, говорячи про бажання “руських королів” мати в себе католицьких проповідників, одверто лукавив. Але щоб якось пояснити появу папського листа до руських володарів Макарій, а за ним і Є. Голубінській висунули версію про послання папи як реакцію на псковсько-новгородське посольство до Риги з 1224 р., основним завданням якого було укладення

³⁸ Цит. за: Altaner B. Dominikanermmissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und Mohammedaner-und Heidenmissionen des Mittelalters *Breslauer Studien zur historischen Theologie*. Habelschwert, 1924. Bd. 3. S. 214.

мирного договору з німецьким орденом мечоносців, що на той час володів Ліфляндією й Естонією³⁹.

Однак подібні твердження російських істориків не витримують наукової критики. По-перше, неможливо уявити, ніби папа міг переплутати, та ще й свідомо, посольство до ставки рицарів-мечоносців у справах миру з посольством до папського легата на східну Прибалтику в справах віри. По-друге, чим пояснити таку запізнілу реакцію папи на псковсько-новгородське посольство до Риги, адже воно відбулося у 1224 р., а папа написав листа аж на початку 1227 р.! По-третє, Є. Голубінський не має рації, коли твердить, немов Гонорій III керувався принципом “до нас дійшли чутки”, пишучи про виявлене бажання “руських королів” зблизитися із Римською Церквою. Адже названо конкретну особу, до якої зверталися анонімні руські князі і від якої папа отримав цю інформацію, – Вільгельма, єпископа Модени і легата на східну Прибалтику. Тож важко уявити, аби понтифік, звертаючись до руських князів, міг приписати їм те, чого вони, за твердженням російських істориків, нібито не мали робити.

Непереконливою виглядає також версія М. Чубатого про те, що під “руськими королями” необхідно розуміти полоцько-вітебських князів, позаяк вони були “сусідами Лівонії й Естонії”⁴⁰. Адже в близькому сусідстві з країнами східної Прибалтики знаходилися володіння й інших руських князів, зокрема владимирських, які, до того ж, часто втручалися до справ північних сусідів⁴¹.

Отже, якщо Гонорій III не писав до псковських, новгородських, владими́ро-суздальських чи полоцько-вітебських князів, то до кого, все-таки, був адресований його лист від 17 січня 1227 р.?

На нашу думку, лист Гонорія III до “всіх руських королів” був написаний саме руським князям, а не якимсь іншим, тобто князеві київському Володимирі Рюриковичу, князеві галицькому Мстиславі Мстиславовичу, князеві чернігівському Михайлові Всеволодовичу

³⁹ Макарий, митрополит московский. История Русской церкви. Изд-е 3-е. Т. 3. Санкт-Петербург, 1888. С. 289; Голубинский Е. История Русской церкви. Изд-е 2-е. Т. 1, 1-ая пол. тома. Москва, 1901. С. 599.

⁴⁰ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 586.

⁴¹ Войтович Л. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 4–17.

і князеві володимирському Данилові Романовичу. Аргументи на користь нашої версії можна навести такі.

По-перше, титул “король Русі” Апостольська столиця ніколи не застосовувала щодо псковських, новгородських, владимиросудальських чи полоцько-вітебських князів. Серед Рюриковичів “королями Русі”, згідно із західною політичною традицією, папи титулували тільки київських, а згодом – галицько-волинських князів. Це, до речі, визнав сам Є. Голубінській⁴². Правда, чернігівські князі королями також не титулювалися, однак, що стосується Михайла Всеволодовича, то силою низки обставин, про які скажемо далі, папа міг удостоїти його такої честі.

По-друге, з історії відомо, що в основі політичної системи Русі-України другої половини 20-х років XIII ст. лежав тісний союз руських князів, а саме київського Володимира Рюриковича, галицького Мстислава Мстиславовича і чернігівського Михайла Всеволодовича⁴³. Політична орієнтація їх своєрідного тріумвірату виразно схилилася до латинського Заходу. Лідер цієї князівської трійці Мстислав мав за зятя католика – угорського королевича Ендре, якого планував зробити своїм наступником на галицькому престолі. Михайло Чернігівський також був тісно пов’язаний із західними правлячими домами і відзначався прокатолицькими симпатіями. Про Володимира Рюриковича можна сказати, що цей київський князь не вирізнявся якоюсь самостійністю думки, а практично завжди орієнтувався на галицьких володарів: спершу Мстислава Мстиславовича, а згодом – Данила Романовича⁴⁴. Що ж до самого Данила, то він, хоч формально не входив до цього князівського тріумвірату, однак близько стояв до нього як з моральних, так і політичних мотивів. Він був зятем Мстислава Мстиславовича, тому тримався, як каже М. Грушевський, “з усякою лояльністю супроти нього”⁴⁵. Крім того, володимирський князь вів активну прибалтійську політику, зокрема намагався відтіснити поганські племена пруссів і ятвягів якнайдалі від своїх володінь. Тут його інтереси збігалися з антипруськими

⁴² Див.: Голубинский Е. История... С. 103–104, 600.

⁴³ Грушевський М. Історія... Т. 2. С. 243; Т. 3. С. 45.

⁴⁴ Там само. Т. 2. С. 243–244.

⁴⁵ Там само. Т. 3. С. 44.

аспіраціями польського князя Конрада Мазовецького, а також заходами німецького ордену мечоносців, спрямованими на підкорення Пруссії. У цьому німецьких рицарів-мечоносців, а також мазовецького і володимирського князів активно підтримував Рим через своїх ємісарів – єпископа прусського Християна та папського легата на східну Прибалтику Вільгельма. Існують документальні свідчення про дружні взаємини князя Данила з єпископом Християном і навіть допомогу йому військово⁴⁶. Цілком ймовірно, що через нього князь Данило познайомився з папським легатом Вільгельмом. Цей наш здогад якоюсь мірою підтверджує відомий факт виступу єпископа Християна в 1231 р. посередником у нав'язанні контактів Данила Романовича з наступником Гонорія III – Григорієм IX⁴⁷. З іншого боку, володимирський князь ніколи не забував про свою другу “пів-отчину” – Галичину, тому створення для себе позитивного іміджу в Римі було його першочерговим завданням. З огляду на це, він цілком міг підписатися під колективним зверненням “всіх руських королів” до папи.

По-третє, новіші дослідження польських істориків переконливо показали рух домініканських проповідників до Володимира, Києва і Чернігова не раніше 1228 р.⁴⁸ Зрозуміло, що направитися туди вони не могли без попередньої згоди і дозволу місцевої влади. А це означає, що Римська курія вислала їх на Русь у відповідь на прохання тамтешніх князів, про яке говорить Гонорій III і яке вони, очевидно, підтвердили на його запит у листі від 17 січня 1227 р. І ще одна важлива деталь: жодне тогочасне джерело, ні західне, ні руське не вказує на присутність католицьких місіонерів у Пскові, Полоцьку чи Володимирі-на-Клязьмі. Натомість в історичних анналах оо. домініканців після 1227 р. чітко простежується виникнення їхніх станиць у Володимирі, Луцьку, Овручі, Чернігові і Києві⁴⁹. Це зайвий раз доказує нашу версію, що

⁴⁶ Abraham W. Powstanie organizacji... S. 107, n. 2.

⁴⁷ Ibidem; Чубатий М. Історія християнства... С. 586–587.

⁴⁸ Див.: *Dekański D.-A.* Początki dominikanów prowincji polsko-czeskiej. Pokolenie św. Jacka w zakonie. Gdańsk, 1999. S. 129–132; *Polańska E.-L.* Św. Jacek... S. 43–48.

⁴⁹ Див.: *Trajdos T. M.* Dominikanie i franciszkanie... S. 424–425; *Polańska E.-L.* Św. Jacek. S. 45.

тими “руськими королями”, яким Гонорій III адресував свого листа, були князі Русі-України⁵⁰.

Та сам Гонорій III вже, мабуть, не споряджав домініканців з місією до Володимира, Києва і Чернігова, бо незабаром після написання листа до “руських королів” помер (18 березня 1227 р.). Його наступником став Григорій IX, який продовжив політику свого попередника щодо Русі.

Григорій IX був неординарною постаттю серед римських понтифіків. До історії Західної Церкви він увійшов як засновник інквізиції – судового церковного органу для боротьби з ересями. У культурній історії Європи Григорій IX відомий заснуванням університету в Тулузі, а також дозволом викладати філософію Арістотеля у вищих духовних навчальних закладах⁵¹.

У політиці стосовно Руської Церкви Григорій IX продовжував лінію попередника, хоча дещо перейняв і від Інокентія III. Як і Гонорій III, папа вважав греко-руський обряд єретичним, називав християн східної традиції, втім русинів, “ворогами католицької віри”⁵². Виходячи з цього, Григорій IX проводив відповідну політику щодо Русі. Вона досить виразно проступає у документах папської канцелярії. Серед них особливий інтерес викликає лист від 18 липня 1231 р., адресований “Пресвітлому королеві Русі”⁵³. Хоч у ньому не названо імені самого короля, немає сумніву, що адресатом був князь Данило Романович. Найпереконливішим аргументом на користь такого міркування є повідомлення самого Григорія IX про свого адресата – стосовно нього папа мав довідатися від “улюбленого брата нашого єпископа Пруссії”⁵⁴. Дослідники встановили, що йдеться про тодішнього пруського єпископа Християна⁵⁵. Данило Романович, як відомо з джерел, був знайомий із Християном, перебував з ним у дружніх стосунках і навіть, як зазначалося,

⁵⁰ Докладніше див.: Паславський І. Яким “руським королям” папа Гонорій III адресував свого листа від 17 січня 1227 року? *Вісник НТШ*. Львів, 2012. Ч. 48. С. 25–27.

⁵¹ Нагаєвський І. Історія... С. 301–307.

⁵² Там само. С. 306.

⁵³ DPR. P. 19–20.

⁵⁴ Ibidem. P. 19.

⁵⁵ Abraham W. Powstanie organizacji... S. 106–107.

допомагав йому військово⁵⁶. Тісні контакти Данила Романовича з пруським єпископом Християном, можливо, спричинилися до того, що в галицько-волинського володаря зріс інтерес до Римської Церкви. У кожному разі, є низка переконливих свідчень про приготування Романовичів уже на початку 30-х років XIII ст. нав'язати тісніші контакти з Апостольською столицею.

Перше таке свідчення – згаданий лист Григорія IX, в якому папа, відкликаючись до інформації єпископа Християна, виразно твердить, що Данило Романович, “натхненний Божою ласкою, виявляє бажання приступити до вірності й послуху Апостольському престолові й нам”⁵⁷.

Друге свідчення – датований 1232 р. лист до Григорія IX константинопольського патріарха Германа II, у якому він, виступаючи з ініціативою укладення унії між Східною і Західною Церквами, запевняв папу, що народи, підлеглі духовній владі Царгорода, як от “греки, іберійці, лази, алани, готи, волохи..., а також численні русини” готові відновити давню церковну єдність”⁵⁸. Немає сумніву, що під “численними русинами” патріарх розумів насамперед корінних жителів властивої Русі, тобто Подніпров’я, Сіверщини й Галичо-Волині.

Третє свідчення – звіти-донесення угорського місіонера-домініканця брата Юліана з 1234/1235 та 1237 рр. про місійні подорожі до країни мордвинів, чи так званої “Великої Угорщини” (*Ungaria Magna*), тобто на територію між Уралом та басейном річки Оки. Шукаючи там прабатьківщину угорців, брат Юліан ближче познайомився з татарами та їхньою грізною військовою силою. Інформація брата Юліана про його першу місійну подорож до “Великої Угорщини” 1234–1235 рр. збереглася у записі домініканця брата Ріхарда, який не брав участі в подорожі на Схід, а склав своє донесення на основі нотаток брата Юліана та його супутників⁵⁹.

⁵⁶ Чубатий М. Історія християнства... С. 586, 597, прим. 56.

⁵⁷ “divina iam gratia inspirante volentem accedere ad dovotionem et obedientiam apostolicae sedis et nostram”: DPR. P. 20.

⁵⁸ Цит. за: Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection / Ed. G. D. Mansi. T. 23. Florentiae; Venetiis, 1758–1798. P. 159.

⁵⁹ Науково-критичну публікацію цієї пам’ятки здійснив: Dörrie H. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Julianus OP ins Uralgebiet (1234/35) und nach Rußland (1237) und der

Другий документ брата Юліана – його особисте донесення про повторну подорож на Схід у січні–листопаді 1237 р. Оскільки на той час татари вже впритул наблизилися до східних окраїн Володимиро-Суздальського та Рязанського князівств, а також країни мордвинів, сама подорож угорського місіонера на цих теренах завершилася: далі йти було вже небезпечно. Звіт про неї зберігся у листі брата Юліана до єпископа Сальвія, папського легата для Угорщини⁶⁰.

Отож, в донесенні брата Ріхарда знаходимо таке повідомлення: мордвини-язичники зверталися з проханням до “князя Великої Володимирії, країни русинів, що лежить поблизу їхньої землі”, аби він прислав їм священнослужителя, який би охрестив їх. Але князь відповів, що цього він зробити не може, а тільки Рим і додав: “Близький вже той час, коли ми всі приймемо віру Римської Церкви і будемо підпорядковуватися папі”⁶¹.

Стосовно цього аргументу необхідно зазначити можливість натрапити в літературі на твердження, ніби “велика Володимирія” (*Magna Laudameria*), в тексті донесення брата Ріхарда подана як “сусідка” (*vicina*) Мордовії, – це Володимиро-Суздальщина, а князь, до якого зверталися мордвини-язичники, – тамтешній князь Юрій II Всеволодович⁶².

Спробуємо спростувати ці твердження. По-перше, загальновідомо: територія розселення мордвинів, чи так звана Велика Угорщина, як називали тогочасні угорські джерела Мордовію, займала весь басейн річки Оки аж до верхів’їв (майже до сучасної Рязанщини).

Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. 1. Philologisch-Historische Klasse. Göttingen, 1956. S. 131–134; 147–162.

⁶⁰ Цей документ також став предметом критичного дослідження Гайнріха Дєррі: Dörrie H. *Drei Texte...* S. 134–143; 162–182.

⁶¹ “Miserunt ad ducem magne Laudamerie, que est terra Ruthenorum, illis vicina, quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsis baptismum conferret. Qui respondit: “Non meum hoc est facere, set pape romani; prope enim est tempus, quod omnes fidei ecclesie romane debemus suscipere et eius obedientie subiugari”: Dörrie H. *Drei Texte...* S. 160–161, 5, 12–13).

⁶² Див.: Dörrie H. *Drei Texte...* P. 133; Dwa teksty do historii Węgrów i Tatarów w XIII wieku (Przełoż. I. Wodzinowska-Taklińska, oprac. L. Krzywiak) *Studia Historyczne*. 1988. R. 31, zesz. 2(121). S. 286, 295.

Коли взяти до уваги протяжність східноруських князівств, зокрема Чернігівського й Переяславського, на схід аж до Курська⁶³, влас- тива Русь справді була близькою сусідкою для мордвинів. По-дру- ге, в донесеннях угорських місіонерів назва “Велика Володимирія” присутня тільки раз при згадці про її князя, який прихильно ста- вився до Римської Церкви. Натомість про Суздальщину (Sudal) йдеться часто⁶⁴. Окрім того, в повідомленнях братів Юліана та Пі- харда Юрій II Всеволодович ніколи не названий “владими́ро-суз- дальським князем”, а тільки “суздальським” (rex de Sudal)⁶⁵.

Стосовно твердження, нібито тим князем, до якого зверталися мордовські язичники з проханням про охрещення, був Юрій II Все- володович, то воно також не має під собою наукового підґрунтя. З історичних джерел достеменно відомо про вороже наставлення суздальського князя стосовно пропаганди католицизму. Про це, зо- крема, свідчив згадуваний брат Юліан. Коли, за його словами, угор- ські домініканці поверталися додому через Суздальщину і по доро- зі проповідували “римський закон”, “розлучений князь Суздаля” заборонив їм цим займатися, і прогнав їх геть⁶⁶. Отож, він ніяк не міг радити мордвинам прийняти хрещення з рук католицьких мо- нахів та ще й визнати зверхність Риму. Перебуваючи в полоні ду- ховної влади київського митрополита-грека Йосифа (1237–1240), відомого своїм войовничим антилатинізмом⁶⁷, князь Юрій II Все- володович аж ніяк не мав би заявити, що незабаром “ми всі при- ймемо віру Римської Церкви і підкорятимемося папі”⁶⁸.

⁶³ Див.: Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990. С. 320–321.

⁶⁴ Див.: Dörrie H. Drei Texte... S. 173, 2, 2; 178, 4, 3; 180, 5, 1.

⁶⁵ Див.: Dörrie H. Drei Texte... S. 177, 4, 1; 178, 4, 3, 5; 180, 5, 2.

⁶⁶ “dux predictus de Sudal indignatus fratribus predictis revocatis inhibuit, ne legem Romanam predicarent Ungaris memoratis, et propter hoc expulit fratres predictes de terra sua”: Dörrie H. Drei Texte... S. 180, 5, 2.

⁶⁷ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 599.

⁶⁸ Що чогось такого не міг сказати суздальський князь, визнав навіть Г. Деррі, для якого саме Юрій II Всеволодович був фігурантом цієї іс- торії. Щоб оправдати посталу суперечність пропонованих висновків, німецький дослідник звинуватив брата Піхарда, нібито він, мовляв, мав видати бажане за дійсне: Dörrie H. Drei Texte... S. 161.

Таке протиставлення князя “Великої Володимирії”, який симпатизував католицтву, і князя суздальського, що заборонив у себе католицьку пропаганду, виразно вказує на неможливість ототожнення “Великої Володимирії” із повідомлення брата Ріхарда з Володимиро-Суздальщиною. Наведені аргументи переконливо свідчать про “Велику Володимирію” як “Королівство Галичини і Володимирії” (*Regnum Galiciae et Lodomeriae*). В очах західних місіонерів воно мало всі підстави вважатися “великим”, бо на той час було єдиною політичною потугою на просторах Русі-України. Не випадково папа величав її володаря князя Данила “пресвітлим королем Русі” (*illustris rex Rusciae*).

Отже, усе сказане здатне переконати – з усіх тодішніх руських князів тільки Данило Романович міг сказати мордвинам-язичникам: “Близький вже той час, коли ми всі приймемо віру Римської Церкви і підкорятимемося папі”. Водночас ці слова свідчать про приготування церковної унії із Римом. Існують навіть переконливі підстави для висновку, що унійна ініціатива князя Данила знаходила співчуття і підтримку серед широких верств руського суспільства. На це, зокрема, вказує згаданий лист константинопольського патріарха Германа II до Григорія IX з 1232 р., в якому вселенський архиєрей Сходу запевняв папу про присутність серед православних народів, готових відновити давню церковну єдність, також “численних русинів”.

Таке очевидне схиляння Романовичів до Римської курії не було якимось їхнім релігійним прозрінням, а зумовлювалося політично-церковною кон’юнктурою свого часу. У 1230 р. Данило Романович прогнав угорського королевича Ендре з Галичини, спричинившись до затяжного конфлікту з Угорщиною⁶⁹. Для послаблення її міжнародних позицій необхідно було нейтралізувати Римську курію – головну політичну й моральну опору Арпадів. Саме з цією метою Данило Романович через свого приятеля єпископа Христіяна передав папі сигнал про готовність визнати зверхність Риму.

З іншого боку, зближення із Римом морально оправдовувала також церковна політика на осі Рим – Нікея у 30-х роках XIII ст. Уже згадувалося про ініціативу константинопольського патріарха Германа II, який резидував тоді в Нікеї, за дорученням імператора Йоана Ватациса провести переговори й дискусії щодо можливості

⁶⁹ Див.: Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 47–48.

укладення унії між Східною і Західною Церквами (1232)⁷⁰. Григорій IX позитивно відгукнувся на цю пропозицію нікейського двору та константинопольського патріарха. Він утворив спеціальну комісію для опрацювання умов церковної унії. Такі умови були вироблені й делегація з двох вчених францисканців і двох домініканських проповідників у січні 1234 р. прибула до Нікеї, де відбулася низка дискусій із грецькими богословами⁷¹. Ці дискусії і переговори, однак, нічого не дали, бо грецька сторона в розмови про унію вклала більше політичний, аніж церковний зміст. Нікея розраховувала розмовами про унію послабити підтримку Римом Латинської імперії в Константинополі та нейтралізувати впливи латинського константинопольського патріарха. Зі свого боку, римська сторона висувала умови, неприйнятні для греків. Зокрема, в інструкціях папи вимагалось, щоб греки визнали не тільки примат Апостольського престолу святого Петра, а й верховенство Римської Церкви, як матірньої щодо Церкви Константинопольської. Закінчилося усе це тим, що 1239 р. Григорій IX вислав на греків хрестоносне військо під особистим проводом латинського імператора й Ватацис зазнав відчутної поразки. Незабаром, у липні 1241 р., папа оголосив його “ворогом Бога і Церкви”⁷².

Не дійшло тоді так само й до русько-римського церковного зближення. Основною причиною цього була все та ж недолуга політика Григорія IX стосовно Східних Церков, втім також Руської. Це яскраво видно з його послання до Данила Романовича, про яке вже йшлося: відповідний текст варто розглянути докладніше, бо він вельми важливий для наступних висновків. Лист розпочинає преамбула про універсальне значення намісників влади святого Петра для збереження істин Христової віри і церковної єдності. Папа відкликається до відомого тексту Святого Письма, який прямо, точно й недвозначно говорить про заснування Церкви, владу в якій Христос передав апостолові Петру, вручивши йому “ключі від Царства Небесного” (Мат., 16, 13–19). Григорій IX прозоро натякає Данилові, що кожний, хто виявляє непослух святому Петрові та його

⁷⁰ Докладніше див.: Norden W. Das Papsttum und Byzanz. Berlin, 1903. S. 348–358.

⁷¹ Norden W. Das Papsttum... P. 351.

⁷² Ibidem. P. 357–358.

наступникам, перебуває поза “Господнім стадом”, особливо “той, хто наділений повнотою влади”⁷³. Далі йдеться про найголовніше. Як видно з листа, Григорій IX вважав Данила Романовича справжнім “християнським володарем”, адже він, як доносив прусський єпископ, виявляв готовність визнати верховенство Апостольського престолу. Папа схвалює цей намір, однак дає виразно зрозуміти, що цього замало “для спасіння душі й осягнення найбільшої користі і слави”. Потрібно ще, наголошував понтифік, відкинути греко-руські звичаї й обряди і прийняти латинські⁷⁴.

У цьому – вся суть церковної доктрини Григорія IX і його політики щодо русинів: від них вимагалось не тільки визнати зверхність престолу святого Петра, а й формально стати латинськими католиками. Зрозуміло, що Романовичі не могли погодитися на цей проект, бо його здійснення означало б відречення від східної церковної культури, в якій вже понад три століття жили й духовно розвивалися русини.

Відмова Романовичів змінити свій традиційний духовний світ на латинський, як видно з кореспонденції Григорія IX, вивела його з рівноваги. Насамперед, він наклав економічні санкції на русинів, зокрема наказав католикам не укладати ділові угоди з ними⁷⁵, заборонив змішані шлюби між латинниками і місцевими християнами греко-руського обряду⁷⁶. Із подвоєною енергією папа розпочав латинізувати руське простолюддя, поклавши цю місію на домініканських монахів, яких наділив широкими повноваженнями⁷⁷. Водночас папа став дискредитувати русинів в очах західного світу, змальовуючи їхній обряд і культуру в найчорніших барвах⁷⁸. Апогеєм

⁷³ DPR. P. 19.

⁷⁴ Ibidem. P. 20.

⁷⁵ *Historica Russiae Monumenta...* Т. 1 / Vyd. A. I. Turgenев. Petropoli, 1841. Р. 25–26; Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 123–124. Львів, 1917. С. 82.

⁷⁶ DPR. P. 21.

⁷⁷ Ibidem. P. 20–21; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.): Збірник документів і матеріалів. Київ, 1988. С. 23–24.

⁷⁸ DPR. P. 21.

експансії войовничого католицизму на схід за понтифікату Григорія IX було призначення цистерціанця Гергарда латинським єпископом для Русі (1234)⁷⁹.

Усе це, звісно, не могло сприяти русько-римському зближенню, як його собі уявляв Данило Романович. Його розчарування східною політикою Григорія IX і охолодження до Риму були неминучими. І справді, в другій половині 30-х років XIII ст. контакти між галицько-волинським княжим двором і Римською курією перериваються і Романовичі переорієнтовують свою європейську політику на Імперію. Саме тоді князь Данило налагодив співпрацю з імператором Фрідріхом II, запеклим ворогом папства і Григорія IX зокрема. А. Майоров, звернувши увагу на цей феномен, твердив, що причиною такого різкого повороту Данила Романовича від папи до імператора був підкуп Фрідріхом II руського володаря⁸⁰. Однак, нам здається, що на цей крок Данила спонукала не жадоба грошей, а невдача на римському відтинку зовнішньої політики, спричинена безцеремонними заходами Григорія IX, спрямованими на латинізацію русинів. Про це красномовно свідчить відновлення діалогу з Римом як тільки на Апостольський престол зійшов новий папа Інокентій IV (1243) і проголосив радикальні зміни в церковній політиці щодо Русі.

§ 2. Русько-римські політичні і церковні відносини в середині XIII ст.

У середині XIII ст. спостерігається поживавлення дипломатичних контактів між галицько-волинським княжим двором і Римською курією. Відомі принаймні три посольства, що їх в 1244–1254 рр. Романовичі відправляли для переговорів з папою*. Джерела також повідомляють про щонайменше чотири дипломатичні місії

⁷⁹ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 596.

⁸⁰ Майоров О. Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 180–186; *Его же. Русь...* С. 654.

* Згідно зі свідченнями історичних джерел, до яких відкликатимемося далі, це такі посольства: 1) Місія на Захід руського владики Петра (осінь 1244 – літо 1245 рр.); 2) Посольство до папської резиденції в

Апостольської столиці в цей період до галицько-волинських володарів*. Результатом тодішніх активних дипломатичних зв'язків між Романовичами і курією було укладення церковної унії з Римом (1247) та коронація на короля Данила Романовича (1253).

Усі ці дипломатичні контакти та пов'язані з ними події відбувалися за понтифікату Інокентія IV, що тривав від 25 червня 1243 р., коли він був обраний папою, до його кончини 7 грудня 1254 р. Практично відразу після його смерті наступила криза русько-римських взаємин, наслідком якої став розрив дипломатичних відносин між Галицько-Волинською державою і Апостольським престолом, а церковна унія зазнала невдачі. Але це вже сталося за іншого папи, Інокентієвого наступника Олександра IV.

2.1. Східна політика Римської курії за понтифікату Інокентія IV (1243–1254)

Папа Інокентій IV (Сінібальдо Фієскі) увійшов до історії як великий інтелектуал і блискучий політик. Уже на початку свого понтифікату він визначив для себе головні орієнтири церковної і світської політики: 1) Поборювання й нейтралізація норовливого та вільнодумного імператора Священної Римської імперії Фрідріха II Гогенштауфена; 2) Визволення Єрусалиму та інших святих для християн місць від сарацинів; 3) Згуртування європейських держав для відсічі монголо-татарському нашествю; 4) Поєднання Східної та Західної Церков. Щоб заручитися підтримкою усієї Церкви, Інокентій IV скликав на літо 1245 р. XIII Вселенський собор, який відбувся від 26 червня по 17 липня в Ліоні (звідси більше поширена назва цього собору: I Ліонський). На соборі було прийнято кілька важливих рішень, зокрема оголошено єретиком і здетронізовано імператора Фрідріха II, а також створено Антитатарську лігу, на чолі

Ліоні на чолі з угрівським ігуменом Григорієм (літо–осінь 1247 р.); 3) Посольство Данила Романовича до Риму навесні 1254 р.

- * Документально засвідчені такі дипломатичні місії Римської курії до галицько-волинського княжого двору: 1) Місія францисканця Д. дель Плано Карпіні (кінець 1245 та середина 1246 р.); 2) Дипломатичне представництво в складі домініканців Алексія і Генріха (весна–літо 1246 р.); 3) Посольство “єпископа Веронського і Кремонського” (кінець 1247 р.); 4) Місія на чолі з легатом Опізо (кінець 1253 р.).

якої став сам папа. На соборі головним доповідачем з татарської проблеми, за свідченням західних джерел, виступив “архієпископ з Русі, на ім'я Петро”. Боротьбу з імперією Інокентій IV вів аж до смерті Фрідріха II в грудні 1250 р. і вийшов з неї переможцем. Священна Римська імперія, хоча номінально зберегла своє існування, як дієва політична реальність втратила значення, а духовний авторитет і політичне значення папства незмірно зросли⁸³.

Інокентій IV виявляв особливий інтерес до церковної унії між Римом і візантійською Нікейською імперією. Він охоче відгукнувся на унійні пропозиції імператора Йоана Ватациса та патріарха Мануїла II. Передумовою для укладення унії імператор висунув вимогу, щоб Римська курія відступилася від визнання Латинської імперії в Константинополі. Зі свого боку, Інокентій IV як далекоглядний політик не міг не розуміти, що залучення на свою сторону візантійської Нікейської імперії, яка постійно нарощувала сили, принесло б Римській Церкві більше пожитку, ніж підтримка існування латинської держави, згасання якої важко було не зауважити. За повернення Константинополя грецький імператор ладний був пожертвувати незалежністю своєї Церкви, а папа, зі свого боку, не вагався заплатити за унію з греками зникненням Латинської імперії. Виглядало на те, що як ніколи перед тим унія видавалася близькою до реалізації. Але й цього разу останнього кроку не зроблено. Допомога, якої сподівалися від Риму за далекосяжні поступки, виявилася непотрібною: дні латинського Константинополя й без того були ліченими, бо завдяки вмілій політиці Йоана Ватациса на Балканах відродження Візантійської імперії над Босфором стало питанням часу⁸⁴.

Окрему сторінку діяльності Інокентія IV становлять взаємини з галицько-волинськими князями Данилом і Васильком. Папа поставив собі завдання закрити перед монголо-татарами “ворота християнського світу” й об'єднати проти них сили трьох “прифронтових” держав: Польщі, Литви і Галицько-Волинської Русі. Можна припустити, що розуміння важливої ролі і значення держави Романовичів у тогочасній геополітичній ситуації як передмур'я Європи на шляху азійським ордам прийшло до Інокентія IV під впливом

⁸³ Нагаєвський І. Історія... С. 307–314.

⁸⁴ Острогорський Г. Історія Візантії. С. 408.

його зустрічей і розмов з руським архієпископом Петром, гостем І Ліонського собору. Про особу цього архієпископа в науковій літературі висловлювалися різні міркування, однак найновіші дослідження показали, що він був єпископом літописного міста Білгород поблизу Києва⁸⁵. З цим руським архієпископом пов'язана ще одна проблема: хто з князів вислав його з дипломатичною місією на Захід? Ми вважаємо, що цим князем був Данило Романович, який доручив йому дати учасникам собору вичерпну інформацію про татар та їхню загрозу для Європи⁸⁶. Очевидно, крім цього, Петро був уповноважений передати папі певні конкретні пропозиції галицько-волинського двору, зокрема про необхідність європейського хрестоносного походу проти монголо-татар, а також укладення церковної унії та про коронацію князя Данила.

Що стосується пропозиції про церковну унію, то в Романовичів справді були мотиви виступити з такою ініціативою. Уже згадувалося, що в середині 40-х років між візантійським імператором Йоаном Ватацисом та патріархом Мануїлом II і папою Інокентієм IV велися інтенсивні переговори про відновлення церковної єдності між Римом і Константинополем. Переговорний процес загалом проходив успішно і здавалося, справа унії закінчиться результативно.

За цих обставин галицько-волинські князі Данило та Василько Романовичі вирішили не стояти осторонь і використати візантійсько-римський діалог у своїх церковних і політичних інтересах. Смертельна загроза, що нависла зі Сходу, змушувала шукати союзу й опори на Заході, зокрема, в його тодішньому духовному центрі – папському Римі. Зближення православної Нікеї з католицьким Римом давало Романовичам моральне право нав'язати тісніші контакти з Римською курією.

У відповідь на посольство Романовичів та під враженням вичерпної інформації архієпископа Петра про силу, звичаї і наміри татар, Інокентій IV у квітні 1245 р. вислав до Монголії місію на чолі з легатом Д. дель Плано Карпіні. Цьому монаху-францисканцю

⁸⁵ Див.: Селарт А. Архиепископ Петр и Лионский собор 1245 года *Rossica Antiqua*. 2011. № 1. С. 100–113.

⁸⁶ Наші аргументи див.: Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 50–82.

поставлено завдання, переїжджаючи через Русь, зустрітися з галицько-волинськими володарями і перевірити на місці інформацію архієпископа Петра, зокрема про наміри Романовичів щодо церковної унії. З цим завданням легат успішно впорався. Він двічі зустрічався з князями Васильком і Данилом: перший раз з Васильком по дорозі до Орди (кінець 1245 – початок 1246 р), а вдруге вже з обома князями влітку 1247 р. (кінець червня – початок липня), коли повертався із Монголії. Ще в січні 1246 р. після зустрічей з князем Васильком та єпископами Галичо-Волині (князь Данило тоді перебував в Орді), Д. дель Плано Карпіні, можливо, через домініканських монахів, які в той час вели активну місійну діяльність у руських містах від Галича до Києва, передав Інокентієві IV інформацію з підтвердженням волі галицько-волинського княжого двору та місцевої церковної ієрархії до унії з Римською Церквою. На неї Інокентій IV відгукнувся серією листів-послань від 3 травня 1246 р. на ім'я “пресвітного короля Русі”, тобто Данила Романовича (3 листи)⁸⁷, до “всього возлюбленого во Христі народу руського” (1 послання)⁸⁸ та один лист до “брата Алексія домініканця”⁸⁹. У всіх листах від 3 травня 1246 р. Інокентій IV радо вітає бажання володарів, народу й духовенства Галицько-Волинської держави приступити до єдності з Апостольським престолом і повідомляє про такі прийняті рішення: 1) Папа приймає руську державу під патронат Апостольського престолу святого Петра; 2) Призначає архієпископа Пруссії та Естонії Альберта своїм легатом на Русь; 3) Посилає домініканця Алексія та ще двох його співбратів на галицько-волинський двір як своїх постійних представників у справах церковної унії. Про організацію хрестового походу проти татар, на що сподівався Данило Романович, у цих документах не йшлося. Можливо тому Данило з братом влітку 1247 р. вислали ще одне посольство до папи. Його відправлено до Ліону в товаристві Д. дель Плано Карпіні, який, повертаючись з Монголії, понад тиждень гостював у князів Данила та Василька. Про це друге перебування на галицько-волинському дворі легат докладно пише в своїх подорожніх записках (т. зв. “Історії Монґалів”). Він,

⁸⁷ DPR. P. 30 31; P. 32–33; P. 33.

⁸⁸ Ibidem. P. 28–29.

⁸⁹ Ibidem. P. 34.

зокрема, подав також інформацію про обидва посольства Романовичів до Римської курії: “Данило і його брат Василько влаштували нам пишний прийом і затримали нас у себе на добрих вісім днів, хоч ми й противилися. Тим часом вони радились між собою, а також з єпископами та іншими поважними мужами про те, про що ми говорили з ними, коли їхали до татар; вони одностайно відповіли нам, що прагнуть мати папу своїм отцем і зверхником, а святу Римську Церкву – владаркою і вчителькою. При цьому підтвердили все те, про що вже давніше повідомляли в цій справі через свого ігумена, а також послали з нами стосовно цього до кир папи свої листи і послів”⁹⁰.

Із цього свідчення очевидця й учасника розмов з Данилом і Васильком випливають два важливих висновки: по-перше, влітку 1247 р. Романовичі продовжували форсувати ідею церковної унії як умову організації Римом антитатарського походу; по-друге, в цій справі вони відрядили до папи щонайменше два посольства. Перше з них було вислане “вже давніше” на чолі з якимсь “ігуменом”, а друге із самим легатом Карпіні.

Згадуючи про перше посольство, вислане “вже давніше”, Д. дель Плано Карпіні, без сумніву, мав на увазі дипломатичну місію архієпископа Петра (осінь 1244 – літо 1245 рр.). Друге посольство, що його Романовичі відрядили до папи разом з Карпіні, як пізніше було встановлено, очолював ігумен Григорій з монастиря святого Даниїла в Угровську⁹¹. Наслідком другого посольства стала чергова серія послань Інокентія IV до галицько-волинських князів, а також інших адресатів у руських справах⁹². Ця кореспонденція датується кінцем серпня – серединою вересня 1247 р. У листах на ім’я “короля Русі” Данила і “короля Володимирії” Василька Інокентій IV, у відповідь на їхні пропозиції і прохання, передані через ігумена Григорія, підтвердив свої основні рішення, про які він писав у листах від 3 травня 1246 р., а також повідомив про нові заходи. Інокентій IV, зокрема, підтвердив прийняття Галицько-

⁹⁰ Джованни дель Плано Карпини. История монгалов Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука / Под ред. Н. П. Шатиной. Москва, 1957. С. 81.

⁹¹ Abraham W. Powstanie organizacji... S. 122. Nr. 1.

⁹² DPR. P. 35–40.

Волинської держави під патронат престолу святого Петра⁹³, застеріг католицьких місіонерів від надто ревного поширення латинізації і дозволив русинам зберігати свій східний обряд⁹⁴, закликав хрестоносців не воювати з Галицько-Волинською державою⁹⁵ та повернути Романовичам їхні володіння, захоплені раніше⁹⁶. Окремим листом Інокентій IV дав доручення легатові Альберту, архієпископові Пруссії, Естонії та Ліфляндії, офіційно привести державу (regnum) Данила під омофор Престолу святого Петра⁹⁷.

Цього разу Данилові посли, повернувшись з Ліону, очевидно, привезли до Холма вістку, що Римська курія дала певні обіцянки щодо організації антитатарського фронту, на що дуже розраховували Романовичі. Про щось таке свідчать два листи Інокентія IV від 22 січня 1248 р. Один з них адресовано магістрові Тевтонського ордену в Пруссії, у якому папа наказував хрестоносцям пильно стежити за кожним порухом татарів і негайно повідомляти про них Апостольську столицю. Папа також повідомив, що в цій справі він надіслав листи “пресвітлому королеві Русі” Данилові і його братові Васильку та “шляхетному мужеві Александру, князеві Суздальському”⁹⁸. І справді, зберігся лист Інокентія IV до Данила і Василька під тією ж датою 22 січня 1248 р., в якому папа повідомив Романовичів, аби про татарську небезпеку вони давали знати магістрові пруського хрестоносного воїнства⁹⁹. З цього видно, що Інокентій IV намагався створити союз держав – Пруссії, Владимиро-Суздальщини і Галич-Волині як найбільше загрожених від татар. За умов політичного розколу Європи, коли одні держави перебували в антипапському таборі імператора Фрідріха II, а інші намагалися з цього конфлікту витягнути якнайбільше користі для себе (Англія, Франція), Інокентій IV міг розраховувати хіба на держави, які стояли осторонь воєнних конфліктів між головними європейськими

⁹³ DPR. P. 38.

⁹⁴ Ibidem. P. 36–37.

⁹⁵ Ibidem. P. 36.

⁹⁶ Ibidem. P. 35.

⁹⁷ Ibidem. P. 39.

⁹⁸ Ibidem. P. 42–43.

⁹⁹ Ibidem. P. 42.

потугами і на які він мав хоч якийсь вплив, як от Пруссія, Польща, Литва, Угорщина тощо.

Ці обнадійливі наміри і заходи Інокентія IV якоюсь мірою вплинули на Романовичів і восени 1247 р. вони уклали церковну унію з Римом. Про те, що Романовичі визнали тоді своїм духовним сувереном римського папу і склали йому присягу, свідчать два задокументовані факти. Перший факт – звернення князя Василька Романовича до Інокентія IV за дозволом на одруження з Дубравкою, своєю троюрідною сестрою¹⁰⁰, та одержання такого дозволу¹⁰¹. Другий факт – це лист наступника Інокентія IV, папи Олександра IV, від 13 лютого 1257 р. до короля Данила, в якому він дорікає руському володареві, що той “зламав присягу, яку дав на вірність Римській Церкві”¹⁰². Пишучи ці слова особисто до Данила Романовича, Олександр IV, зрозуміло, не міг перебільшити, чи вигадати таке, чого не було. Отже, Романовичі таки склали присягу Римській Церкві.

Однак, на цьому етапі русько-римське зближення пригальмувалося. Розчарувавшись в безсиллі Інокентія IV організувати дієву допомогу проти татар, Данило Романович припинив з ним зносини і звернув свій погляд на північний схід – до владими́ро-суздальського князя Андрія Ярославовича, який почав вести приховану анти-татарську політику¹⁰³.

Перерва у контактах Данила Романовича з Інокентієм IV тривала з 1248 по 1252 р. Не відомо, хто першим порушив цю дипломатичну мовчанку. Скидається, однак, на те, що відновив діалог з Римом все-таки Данило Романович. Переживши невдачу на східному відтинку своєї зовнішньої політики (його союзника і зятя, владими́ро-суздальського князя Андрія Ярославовича розгромили татари і він втік до Швеції), Данило Романович знову залишився сам-на-сам із грізною татарською силою. До того ж, саме 1252 р. він включився до боротьби за австрійську спадщину, маючи намір поставити на австрійський престіл свого сина Романа. За цих обставин Данило, очевидно, знову подав якийсь знак Римові, бо

¹⁰⁰ DPR. P. 40–41.

¹⁰¹ Ibidem. P. 41.

¹⁰² Ibidem. P. 49–51.

¹⁰³ Папуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 272.

розумів, що без підтримки папи, по-перше, його синові не вдасться закріпитися на престолі католицької Австрії, і, по-друге, він і надалі залишатиметься незахищеним перед татарами. Інокентій IV і цього разу відгукнувся прихильно і вже навесні 1253 р. оголосив про організацію хрестового походу проти татар, до якого закликав лицарство Русі, Чехії, Моравії, Польщі, Померанії, і навіть Сербії. Спеціальними буллами Інокентій IV повідомляв усіх, що, за його інформацією, татари знову готують великий наступ на християнську Європу, тому закликав об'єднатися під знаком хреста і одноставно стати на шляху завойовників. Учасникам хрестоносного походу папа обіцяв такі самі духовні привілеї, які мали учасники походів за визволення Святої Землі¹⁰⁴. М. Грушевський здогадувався, що ця акція Інокентія IV була відповіддю на прохання Данила про допомогу з початку 1253 р.¹⁰⁵ Інокентій IV пішов ще далі і відрядив свого легата Опізо, який привіз для Данила Романовича королівську корону. Акт коронації відбувся пізньої осені 1253 р. в містечку Дорогичині на північному заході Галицько-Волинської держави¹⁰⁶.

Ця подія знайшла відгомін у тогочасних вітчизняних та іноземних джерелах. Зокрема, Галицько-Волинський літопис так описує коронацію Данила: "Він, отоже, прийняв вінець од Бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, від отця свого папи Інокентія, і від усіх єпископів своїх"¹⁰⁷. Акт коронації не пройшов повз увагу польських хроністів. Наприклад, у так званому "Рочніку Красінських" записано: "Року Божого 1253 Данило, князь Русі, коронувався на короля"¹⁰⁸. Повідомлення про коронацію знаходимо і в римських джерелах того часу. Так, недавно привернено увагу до важливого свідчення сповідника і біографа Інокентія IV, францисканця Ніколо де Курбіо (Ніколо да Кальві). Перераховуючи заслуги папи у політичній підтримці молодих європейських держав,

¹⁰⁴ DPR. Р. 43–45.

¹⁰⁵ Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 72.

¹⁰⁶ Паславський І. Коронація... С. 70–74.

¹⁰⁷ Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 413; Ипатьевская летопись. Стб. 827.

¹⁰⁸ Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 2 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2008. С. 111.

він повідомив, що у відповідь на посольство русинів до Римської курії Апостольський престол відправив “до короля Русі ... абата Мезанського, який коронував його”¹⁰⁹. Ці слова папського сповідника не залишають сумніву, що йдеться про Данила Романовича, якого справді коронував абат Опізо з Мезано.

Якщо спробуємо охарактеризувати політику Інокентія IV стосовно Східних Церков, зокрема щодо Руської Церкви, то можна відзначити виваженість і толерантність. Як видно з багатьох документів часів його понтифікату, а також практичних кроків, Інокентій IV був рішучим послідовником рішень IV Латеранського собору 1215 р., на якому було прийнято важливий документ для регулювання внутріцерковних відносин між християнами західного (латинського) та східного (грецького) обрядів, – так званий IX соборовий декрет “Про два обряди в єдності віри” чи інакше “Про два обряди під одним пастирем”. Нагадаймо, що цей документ визнавав рівносвятість та рівноправність двох основних обрядів єдиної Вселенської Церкви¹¹⁰. Потребу такого декрету зумовлювали ті глобальні зміни, що настали в Європі на зламі XII–XIII ст. внаслідок падіння Візантії та зростання західних впливів на Сході. Саме цим декретом керувався Інокентій IV, коли в серпні 1247 р. прислав на ім’я князя Данила спеціальну буллу, якою гарантував Руській Церкві її традиційний східний обряд і стримував латинізаційний запал домініканських і францисканських місіонерів. Таку толерантну і виважену позицію щодо східного обряду Інокентій IV ще раз підтвердив 1253 р. устами легата Опізо¹¹¹. Окрім того, Інокентій IV звірився, що збирається незабаром скликати Вселенський собор у справі універсальної унії між Східною і Західною Церквами. Як уже згадувалося, саме на зламі 40–50-х років Римська курія вела успішні переговори з Нікейською імперією щодо поєднання Церков. Однак силою різних об’єктивних і суб’єктивних причин до укладення універсальної унії тоді не дійшло¹¹². Не закріпилася і Данилова унія між Руською Церквою

¹⁰⁹ Див.: Паславський І. Український епізод... С. 72–73; Майоров О. Звіт-ка Ніколо да Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 4. С. 187–192.

¹¹⁰ Див.: Чубатий М. Історія християнства... С. 563–564.

¹¹¹ Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 827.

¹¹² Див.: Norden W. Das Papstum und Byzanz. S. 359 seq.

і Римом, яка незабаром припинила своє існування. Але це вже було за наступного папи, про що докладніше йтиметься далі.

Отже, оцінюючи політику Римської курії за понтифікату Інокентія IV (1243–1254), маємо переконливі докази того, що вона відзначалася виваженим підходом як у міжцерковних відносинах, так і в політичній сфері. Церковну унію Інокентій IV розглядав як рівноправне співіснування у єдиній Вселенській Церкві двох обрядів – східного (греко-слов'янського) та західного (латино-римського). Результатом такого толерантного ставлення до християн східного обряду було те, що Романовичі пішли на зближення з Римом і погордилися на церковну унію.

У царині державної політики Інокентій IV вбачав у Галицько-Волинській державі форпост проти монголо-татарського нашествия на християнську Європу. Тому він прийняв державу Романовичів під патронат Престолу святого Петра і коронував князя Данила. Цим актом Галичो-Волинь включено до політично-правової системи Заходу, тобто її поставлено в один ряд із суверенними європейськими державами на чолі з королями. Водночас акт коронації галицько-волинського володаря на короля недвозначно засвідчив: Римська Апостольська столиця своїм найвищим авторитетом визнавала факт, що київська державна традиція пішла не на північ, до Суздаля, а на захід – до Галича і Володимира. Це на довгі віки закріпило у свідомості європейської суспільності поняття “Королівства Русі” та його законного спадкоємця “Королівства Галичини і Володимирії” (*Regnum Galicie et Lodomeriae*).

2.2. Виклики русько-римським відносинам за папи Олександра IV (1254–1261)

Насамперед відзначмо, що в історично-церковній літературі понтифікат Олександра IV (12.XII.1254–1261) характеризується як приклад вкрай невдалого і хаотичного правління. Він майже з усіма перебував у конфлікті, а його деструктивні рішення часто призводили до хаосу в політичному та церковному житті Європи. Зокрема, він спровокував завзяту боротьбу між т. зв. Гвельфами і Гібеллінами в самому Римі, в результаті якої особисто був змушений покинути Вічне Місто. У бездарній війні із сином покійного імператора Фрідріха II – королем Манфредом папа втратив значну частину своїх володінь, зокрема Сицилію.

Таку ж хаотичну і деструктивну політику Олександр IV вів і стосовно християнського Сходу. Біографи одностайно відзначають некомпетентність папи у східноєвропейських політичних і церковних справах. Він був небожем Григорія IX (1227–1241) і повністю відновив його жорстку політику щодо східно-християнських народів. Складні політичні обставини на Сході і Заході були понад сили старшого вже віком папи, а, крім того, відхід від толерантної та виваженої східної політики свого попередника Інокентія IV і продовження суворого курсу дядька Григорія IX стосовно християн східного обряду спричинилися до загострення стосунків між Римською курією та країнами православної ойкумени, зокрема Візантійською імперією, Галицько-Волинською державою та Литвою. Олександр IV радикально змінив церковну політику Інокентія IV щодо Сходу¹¹³.

Першими, хто відчув на собі фатальні наслідки нової римської східної політики, були русини. Як впливає з документів, розпоряджень та актів Олександра IV, що стосуються взаємин Римської курії зі східноєвропейськими країнами, свій зовнішній курс він повністю переніс із політичної площини в церковну. Коли його попередник Інокентій IV щиро бажав організувати антитаатарський фронт і спрямовував на це свої зусилля, то в посланнях Олександра IV до східноєвропейських володарів та духовних осіб про це майже не згадується. Натомість він заходився енергійно налагоджувати організаційне життя та місійну діяльність Римської Церкви на сході Європи¹¹⁴. Він вивів латинське духовенство, що діяло на теренах Русі, з-під юрисдикції місцевих православних єпископів, на що націлював згаданий декрет IV Латеранського собору “Про два обряди”, і що, принаймні формально, діяло згідно з буллою Інокентія IV в часи Данилової унії¹¹⁵. Всупереч настановам цього документу, якого, до речі, ніхто не скасовував, Олександр IV знову поновив юрисдикцію католицького любубського єпископа над латинниками Русі¹¹⁶. Олександр IV вважав, що для церковної унії замало визнання верховенства Престолу святого Петра. На його

¹¹³ *Нагаєвський І.* Історія... С. 315–318.

¹¹⁴ *Abraham W.* Powstanie organizacji... Р. 147–161.

¹¹⁵ *Чубатий М.* Історія християнства... С. 640.

¹¹⁶ DPR. Р. 49.

переконання, для цього потрібно було ще змінити грецький обряд на латинський. Позаяк русини не квапилися міняти свій традиційний обряд, збереження якого гарантував Інокентій IV, новий папа оголосив їм справжню війну. Про те, що саме обрядовий чинник лежав в основі підозрілого ставлення папи до Галицько-Волинської держави, свідчать документи. Вже на третьому місяці свого понтифікату 6 березня 1255 р. Олександр IV вислав до литовського короля Міндовґа листа, в якому схвалив його “завзяту боротьбу проти королівства Русі” і закріпив за Литвою захоплені руські землі¹¹⁷. Причиною такого кроку Олександр IV назвав те, нібито русини, мовляв, досі “перебувають на бездоріжжі безвір’я”, тобто відкрито вказав на обрядовий чинник. Цитований лист Олександра IV був відповіддю на якесь прохання Міндовґа. Литовський король, який саме збирався в похід на загарбання руських земель і просив для цього благословення папи, ясна річ, постарався в найчорніших барвах змалювати русинів як схизматиків-маловірів. Це не могло не викликати в папи ще більшої недовіри до Данилової унії і спровокувало його на відкритий конфлікт із руським королем.

Прикметно, що в згаданому листі до Міндовґа Олександр IV, оправдуючи свій недружній крок супроти русинів їхнім “безвір’ям”, тобто обрядовою непоступливістю, ще нічого не говорить про розрив короля Данила з Римською курією та Римською Церквою. Про порушення “присяги, даної Римській Церкві” Олександр IV заговорить допіру в лютому 1257 р. в посланні на ім’я самого короля Русі¹¹⁸. З цього можна зробити висновок, що політичний і церковний розрив галицько-волинського двору з Римом відбувся в часових межах березня 1255 – початку 1257 р. У згаданому посланні від 13 лютого 1257 р. Олександр IV не вказав на конкретні провини Данила Романовича, а лише загально твердив, що король “провинився проти віри та послуху Церкві” і заслуговує церковного покарання. Це Олександр IV доручив здійснити двом латинським єпископам – оломоуцькому та вроцлавському, наказавши їм всі вияви “темного безвір’я”, виявленого в Данила, попередньо перевірити¹¹⁹.

¹¹⁷ Цит. за: Чубатий М. Західна Україна... С.101.

¹¹⁸ DPR. P. 49–50.

¹¹⁹ Ibidem. P. 51.

Чи такі розслідування і покарання супроти Данила були проведені, докладно не знаємо, як і не знаємо чогось конкретного про характер його провини перед Римом. Можна тільки здогадуватися, які чинники змусили Данила порвати з Олександром IV. Історики загалом вказують на дві причини розриву: по-перше, це розчарування галицько-волинського двору бесиллям папи згуртувати християнську Європу для воєнної відсічі татарам¹²⁰, і, по-друге, – обрядовий чинник, на ґрунті якого виник конфлікт між східним і західним духовенством на терені Галицько-Волинської держави¹²¹.

Однак, був ще й третій чинник, який змусив Данила Романовича відвернутися від Апостольської столиці: на нього дослідники чомусь не звертають уваги. Це, на наш погляд, різка зміна політичного курсу Римської курії після обрання папою Олександра IV. Побачивши, що новий папа в східноєвропейській політиці робить ставку на литовського короля Міндовґа і, щобільше, – заохочує його на завоювання руських земель, Данило Романович не міг не зробити якогось різкого демаршу супроти Апостольської столиці. У чому конкретно полягав цей демарш, – історичні джерела не уточнюють. Але факт залишається фактом: на початок 1257 р. конфлікт між папою Олександром IV і королем Данилом сягнув свого апогею, за яким наступив церковний і політичний розрив між Галицько-Волинською державою і Римською курією.

Головним винуватцем цього конфлікту і розриву був Олександр IV. Піддавши ревізії політику свого попередника Інокентія IV в усіх її основних параметрах, він, замість об'єднувати східноєвропейські держави перед лицем татарської загрози, як це намагався робити Інокентій IV, став нацьковувати їх одна на одну, сподіваючись на такий спосіб поширити латинський варіант католицизму на всьому східноєвропейському просторі. З цією ж метою він по-суті денонсував конституцію IV Латеранського собору про рівноправність латинського та грецького обрядів, якою послідовно керувався Інокентій IV, і проголосив латинізацію основним завданням церковної політики Риму на сході Європи¹²². Наскільки далеко зайшла деструктивна східна політика Олександра IV, свідчить той факт, що

¹²⁰ Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 73.

¹²¹ Чубатий М. Історія християнства... С. 640.

¹²² Там само. С. 641.

від нього відвернувся навіть його недавній фаворит – литовський король Міндовг, який не тільки порвав із Римом, а й повернув свій народ до поганства. Олександрові IV не залишилося нічого іншого, як оголосити хрестовий похід проти “литовців, ятвягів і русинів та інших поган і схизматиків”¹²³. Однак, ця акція не мала результату, принаймні історичні джерела мовчать на цю тему.

А тепер підсумуймо сказане про політику Олександра IV щодо Галицько-Волинської держави. Історичні факти недвозначно засвідчують, що цей понтифік різко змінив акценти в політиці Римської курії щодо держави Романовичів. Насамперед, він піддав ревізії основний принцип, на якому Інокентій IV і Данило Романович уклали унію між Руською Церквою і Римом, тобто принцип рівносвятості і рівноправності обидвох обрядів – східного і західного. Визнавши східний обряд єретичним і проголосивши латинізацію основним завданням церковної політики на сході Європи й санкціонувавши на цю акцію своїх місіонерів з числа жебрачих орденів – домініканців та францисканців, Олександр IV не міг не спровокувати протесту з боку православного духовенства та мирян Галичо-Волині, які вже декілька століть виховувалися у духовній атмосфері греко-візантійської обрядовості і культури. Романовичі не мали враховувати цих настроїв серед підданих і це мало стати однією з причин того, що після 1254 р. вони охололи до Риму.

У політичній сфері Олександр IV, на відміну від Інокентія IV, не трактував “Королівство Галичини і Володимирії” як союзника в боротьбі з татарами. Замість продовжувати лінію свого попередника на згуртування східноєвропейських держав для відсічі агресивним планам Золотої Орди, він повів політику нацькування цих держав одна на одну, чим суттєво полегшив азійським кочовикам здійснювати грабіжницькі напади на Русь, Литву і Польщу. Зрозуміло, що за таких обставин розрив галицько-волинських володарів із Римською курією був неминучим.

Отже, результати нашого дослідження переконливо показують, що політику Римської курії стосовно держави Романовичів (1199–1264) значною мірою визначав людський фактор. Залежно від того,

¹²³ Monumenta Ucrainae Historica. Vol. 1 (1075–1623) / Colleg. A. Septyckyj. Romae, 1964. P. 2.

хто посідав Апостольський престіл, мінявся характер політики. Ми бачили, що за понтифікату Інокентія III вона була поміркованою і виваженою, за часів Гонорія III і Григорія IX – некомпетентною і шкідливою, за Інокентія IV – дружньою і навіть союзницькою, а за Олександра IV – настільки ворожою, що на ціле століття відбила охоту в галицько-волинських державців мати справу з папством. Така діалектика церковно-політичних взаємин між Римом і Галичो-Волинню, з одного боку, спростовує твердження тих істориків, які змальовують політику Римської курії щодо держави Романовичів як безперервний ланцюг підступів та інтриг з метою її духовного поневолення, а з іншого – заперечує тих дослідників, які ідеалізують політику Риму на сході Європи, вбачаючи в ній постійне прагнення пап організувати допомогу русинам у їхній боротьбі з азійськими ордами.

КОРОНАЦІЯ ТА КОРОЛІВСЬКИЙ ТИТУЛ КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

“се же король Данило князь . добрыи хоробрыи . и моудрыи”

Володимирський літопис

Коронація і королівський титул князя Данила Романовича зафіксовані в літописі¹ й завдяки цьому, загалом, мали б бути відомі добре, принаймні не викликати надто віддалених розходжень у тлумаченнях. Проте література з різних міркувань тривалий час і донедавна не особливо наполегливо цікавилася доступним комплексом джерельних переказів до цієї цілком незвичної на українському загальноісторичному тлі події, незмінно засвідчуючи водночас немало своєрідне їх використання. Давніша прокатолицька історіографія, природно для неї, схильна була неодмінно хвалити очевидні в її баченні католицькі прагнення та зусилля папи, неunikнено... забуваючи при цьому про самі автентичні джерельні свідчення. Водночас акаатолицька історіографія, для якої уже сама така можливість сприймалася рішуче неприйнятною, схильна була відкидати цей історичний факт зовсім разом із джерельними повідомленнями про нього, хоча і з цілком інших міркувань, ігноруючи його так само не менш вперто. Зрештою, уже з іншого, нібито джерельного огляду висловлено й заперечення самого факту коронації: “Археографические исследования, проведенные в Ватиканском архиве, привели историка (о. Антония Великого – В. А.) к выводу о том, что в 1253 г. никакой официальной коронации Даниила не могло быть. Имели место лишь многолетние переговоры русского (sic!) князя с папой, по случаю которых родилась легенда о коронации, отразившаяся в Галицко-Волынской летописи”². Причому,

¹ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей* (далее – ПСРЛ). Т. 2. Москва, 1998. Стб. 826–827.

² Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum

цю думку приписано автору, який насправді прямо заявив: “немає наукової стійкості піддавати в сумнів акт коронування Данила”³ й відповідно послідовно й незмінно надалі трактував його реальним і не підважальним історичним явищем.

Показовим з огляду завідомо рукотворних труднощів у сприйнятті цього помітного історичного факту видається виклад коронації у Михайла Грушевського. Саму її він бачив у контексті зусиль з пошуку союзників для боротьби з татарами й навіть схильний приписати контактам із папою нібито відкриті “незмірно ширші перспективи”⁴ віднайдення пожаданої допомоги. Хоча для заслуженого українського автора ніяк не могло бути таємницею, що історія жодних таких перспектив зафіксувати насправді не мала нагоди... А стосунки з Курією – через її незмінне хворобливе намагання підпорядкувати католицькій ідеї всіх і вся – з історичного огляду цього разу, як і в багатьох інших подібних випадках, мусили виявитися завідомо приреченими. Що, однак, як усе наочніше видається, не спроможне як давніше, так і не менше за новітніх часів уберегти шеренги завідомо “проєвропейськи” налаштованих коментаторів від явно бездумного вживання “стосовної термінології” на побачену похвальну “нагоду”. Без особливого зв’язку з тим, що визнав за слушне розповіді літописець короля як практично єдиного вартісного актуально доступного джерела уявлень з приводу перебігу тогочасних подій...

Slavicorum Orbis. Т. 1). Санкт-Петербург, 2011. С. 726. Пропонуючи версію про “легенду”, автор явно не звернув уваги на цілком виразний зовсім незначний часовий проміжок між створенням літопису та зафіксованими в ньому дорогичинськими подіями, внаслідок чого на укладення “легенд” стосовно коронації ще – найочевидніше – мало б забракнути часу... Зазначене тлумачення варто пригадати як один з найпоказовіших прикладів тих відверто анекдотичних ріднорідних ситуацій, яких поверховими зусиллями поодиноких авторів немало накопичилося у літературі навколо дорогичинської коронації.

³ Великий А. Г. Проблема коронації Данила Корона Данила Романовича. 1253–1953 рр. Доповіді Римської сесії II наукової конференції Наукового товариства імені Шевченка (Рим, 18 грудня 1953 р.) (Записки Наукового товариства імені Шевченка, далі – ЗНТШ. Т. 164). Рим; Париж; Мюнхен, 1955. С. 8.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3: До року 1340. Львів, 1905. С. 68.

Виклад заслуженого українського історика про саму коронацію заснований насамперед на свідченнях літопису, проте зроблений, як видно, без очевидного постійного вивірення пропонованих міркувань на підставі оповіді першоджерела. Тому майже у всіх окремо взятих найважливіших моментах розвитку подій у запропонованому тлумаченні подано насправді зовсім не те, що зафіксовано в літописному викладі, а щось немало відмінне, чи навіть “зовсім своє”, реально тільки достатньо віддалено спроможне нагадати подані в джерелі відомості. До того ж, їх згруповано ще й цілком не так, як подано в оригіналі, а в достатньо іншій, якійсь невідомо звідкіля і на якійсь підставі уподобаній послідовності та співвідношенні. Отож, для автора йшлося про заклик до хрестового походу проти татар, який папа “порушив... проповідувати легату Опізо”. “В зв’язку з сим очевидно стояло нове посольство до Данила в коронаційній справі: Опізо прибув до нього з королівським вінцем і порученням коронувати ним Данила, і привіз запевнене помочи від папи. Він з’їхав ся з Данилом у Кракові. Данило, як каже літописець, таки не хотів прийняти вінця, та впливи Данилової матери, котрій, як католицькій принцесі⁵, не могла не бути приємна ся перспектива королівського титулу, і намови польських князів, що обіцяли Данилови також поміч на Татар (мабуть Опізо таки й звернув ся до них, аби впливали на Данила), – перемогли неохоту Данила. Він згодив ся, і казав Опізови їхати з собою з тим на Русь. Але коронація пройшла зовсім тихо, на краю Данилової держави – в Дорогичині (правдоподібно Данило навмисно вибрав сей найдалше від татар положений город), без особливої паради, без з’їзду князів, серед походу Данила на Ятвягів. Про саму коронаційну церемонію не знаходимо ніяких подробиць в нашій літописи; вона каже тільки, що Данило “прийняв вінець від Бога, від церкви св. апостолів, від стола св. Петра, від отця свого папи Інокентія і від усіх його єпископів”⁶.

Аналіз самих викладених у літописі й загальнодоступних відомостей, яких М. Грушевський не міг не знати, переконує, однак, що насправді Опізо прибув не на чолі спеціального посольства від папи, а як легат до Польщі, де мав перебувати триваліший час, тільки з окремим – “додатковим” – завданням коронувати галицько-волинського

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси... С. 72.

⁶ Там само.

володаря (див. далі). Папський посланець справді мав доручення чинити якісь заходи стосовно хрестового походу проти татар⁷, проте не випадково його новіший біограф твердив: “Trudno nam jednak powiedzieć jakie konkretne wyniki dała prowadzona przez niego akcja”⁸. Легат не “з”їхав ся з Данилом у Кракові, а перебував там, коли до столиці Малополющі, повертаючись із чеського походу, прибув володар Галицько-Волинської держави – за свідченням літопису, “тогда же во Краковѣ бѣша . послѣ папѣни”⁹. Тобто, вони “з”їхалися” без попереднього змовляння і цілком випадково. Ніякого чогось хоч якось подібного до “з”їзду” обох сторін у Кракові не було взагалі, оскільки коли посланці “хоташе видѣти . княза Данила . внемѣ ре^ѣ имѣ . не подобаетъ ми видѣтиса с вами чюжеи земли нѣ паки”¹⁰. Відповідно так само... не тоді в Кракові чи... ще нібито навіть перед тим мали закликати до прийняття корони як мати претендента, так і польські князі. Останній епізод у літописі виникає взагалі щойно на прикін-

⁷ Gołąb K. Opat Obizo i jego legacje *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. T. 10. Kraków, 1959. S. 137.

⁸ Ibidem. Втім, ще новіше бачення схильне подавати ситуацію так, ніби папа за посередництвом легата Опізо мав організовувати всесхідноєвропейський хрестовий похід проти монголів, а Данило Романович “ze swym znacznych rozmiarów władztwem, położonym na przednich pozycjach bloku chrześcijańskiego, miał odgrywać w tym układzie niepoślednią rolę. Aby go do tego nakłonić, Inocenty IV przedstawił mu możliwość osiągnięcia intratnej (sic!) godności królewskiej”: Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi czy Mendogowi – okoliczności, wymowa i znaczenie polityczne koronacji Daniela Romanowicza Halickiego na króla Rusi w 1253/1254 roku *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. Vol. 5. Toruń, 2004. S. 47. Наведена пропозиція, висувуючи галицько-волинського володаря на становище особи, яку папі, нібито, випало... схилити до боротьби з монголами, в найочевидніший спосіб трактує відповідну зафіксовану в джерелах ситуацію з докладністю акурат до навпаки, подаючи ще один явний приклад всемірного тріумфу “історіографічних зусиль” над історією. Насправді реальні папські заходи залишилися винятково в тексті булли для легата, якій і належалося стати одиноким їхнім слідом.

⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 826.

¹⁰ Там же.

цевому, дорогичинському етапі цієї довготривалої “коронаційної епопеї” – аж тільки через декілька місяців після недойшлої краківської зустрічі вже безпосередньо перед згадкою про саму коронацію. Так само не в Кракові “мабуть Опізо таки й звернув ся до них (польських князів – В. А.), аби впливали на Данила”, оскільки в місті тоді перебував тільки сам його господар, співучасник чеського походу Болеслав Встидливи, який повернувся із Чехії разом з Данилом Романовичем. Присутності інших польських князів при цьому літопис не засвідчує. Розповідь же М. Грушевського не тільки цілком довільно “зістарює” перелічені факти, відносячи усі зафіксовані в літописному оповіданні моменти з часу перед самою дорогичинською коронацією... безпосередньо до Кракова. Водночас, всупереч літопису, ситуацію подано так, нібито ще в сусідській столиці під впливом проведених, як випадає розуміти, немовбито уже на той час зазначених намовлянь склалися остаточне рішення Данила Романовича: “Він згодив ся, і казав Опізови їхати з собою з тим на Русь”. У літописі ж на вказану подорож легата “з собою” також немає ніякого натяку, як і, зрештою, так само взагалі відсутнє свідчення про перебування цього папського посланця “на Русі” окрім як у Дорогичині при коронації. Після Кракова згідно з переказом доступного комплексу джерел, втім також і позалітописних, він насправді знову з’являється щойно там (див. далі). Немає також ніяких доказів і наступне твердження: “Правдоподібно Данило навмисно вибрав сей найдалше від татар положений город”. Принаймні нічого не відомо з приводу того, аби справді йшлося про вибір “заздалегідь” Дорогичина на місце для проведення коронації нібито в прагненні перенести його якнайдалі від татар. Одначе появу Дорогичина в цій історії випадало би сприймати в зовсім іншому контексті й хіба очевидною випадковістю (див. далі). А ширення уявлень про неначе притаманний галицько-волинському володареві якийсь нібито непереборний “всепроникаючий страх” перед татарами, делікатно кажучи, не зовсім співвідноситься як із самим прийняттям корони, так і водночас ще очевидніше – усією знаною антитатарською активністю галицько-волинського володаря як до дорогичинської коронації, так і опісля¹¹. Так само коронація мала

¹¹ Дуже добре водночас відповідаючи поширеним новішим намаганням усіляко применшити постать короля, див.: *Александрович В.* “Щастя” короля Данила Романовича [рец. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel

відбутися не “серед (sic!?) походу Данила на Ятвягів”, а, звісно, під час приготувань до нього, ще в пункті збору учасників перед початком тодішньої військової кампанії, значно докладніше описаної у літописі безпосередньо одразу ж після вступного, попереднього для неї дорогичинського епізоду.

У результаті засвідченого незмінно довільного і внаслідок цього за всіма наявними ознаками немало “приблизного” переказу літописної розповіді запропонований в М. Грушевського “коронаційний виклад” незмінно виявляється послідовно “необов’язковим” у ставленні до його безпосереднього джерела, пропонує зовсім незрозуміле цілком “приватне” тлумачення почерпнутих з літопису фактів, позначене їх очевидним немалим безперечним спотворенням. З цього огляду показовим сприймається прикінцевий акцент у самому завершенні опрацьованого на такий спосіб оповідання. Оригінальне твердження літописця про прийняття корони також “и ѿ вси̑хъ еп̑iscopъ своихъ” у ньому замінено на “від усіх його (sic!) єпископів”. За такого трактування заданих в джерелі єпископів, які на той час перебували на кафедрах у державі Данила Романовича оригінальної вимови джерела, перетворено на єпископів... папи (sic!), хоча чогось такого ніколи не існувало в природі. Сприймаючи буквально, тут випадало би розуміти, як видно, хіба що всіх єпископів Католицької Церкви... За такого висловлювання зауваження не тільки здатне явно зовсім відходити від залученого літописного викладу, а й взагалі цілковито тратити сенс.

Безперечно, огляд дорогичинської коронації в М. Грушевського виявляється значною мірою заснованим на давнішій літературній традиції її інтерпретації й, звично для відповідного етапу історіографії, немало схильний ґрунтуватися насамперед на переказі повідомлень літопису не без очевидно завідомо “згубного” огляду

Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – T. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 349–350; *Його ж*. Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 106–108.

найперше на коментаторів-попередників, а не оригінальний текст джерела. Як здатне переконати уважніше систематичне зіставлення запропонованої версії з її безпосереднім оригіналом, опрацьований на такий спосіб переказ наділений, однак, послідовним виразним і безперечним відходом не тільки від літописного оповідання, а й його буквальної вимови, фактично цілковито спотворюючи зафіксований у ньому не лише перебіг подій, а й сам їх характер. А засвідчена вразливість при зверненні до теми коронації на міркування попередників ціною залученого джерела (явлена, якнайочевидніше, далеко не вперше) надалі виявилася одним з постійно практикованих незмінно “улюблених” методів самоствердження представників історичного цеху як конкретний яскравий приклад всезагального домінуючого підходу до сприйняття історичної дійсності...

У багатьох моментах не зуміли уникнути подібного обтяження традиції й найновіші автори на тлі актуального вдосконалення інструментарію історичного дослідження та сучасних потенційних можливостей наукових студій. Характерний приклад такої позиції пропонує відповідний виклад Александра Майорова, так само виразно позначений численними ознаками очевидного відходу від буквальної вимови літопису при викладі його відомостей. З таким явищем випадає зіткнутися уже в огляді першого – краківського епізоду, поданого так, ніби при поверненні з потрактованого тут за модною останніми часами тенденцією невдалим¹² чеського походу через столицю краківського учасника тодішньої античеської коаліції

¹² У новішій літературі таке трактування чеської кампанії набирає усе більшого поширення, див., зокрема: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków, 2012. S. 336–347* (“z militarnego punktu widzenia zakończyła się ona przegraną Daniela i jego pjaństwskich sojuszników”: *Ibidem. S. 346*); *Komendová J. Опавский поход Даниила Романовича: чешский взгляд Colloquia Russica. Series 1, vol. 4: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th). Publications after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, 2013. Krakow, 2014. С. 185–192*. Не всі, однак, новітні пропозиції при докладнішому розгляді виявляються прийнятними, див., зокрема: *Александрович В. “Щастя”... 5. С. 341–343*. На тлі засвідчених способів та успіхів їх модерного опрацювання,

“на обратном пути Даниила уже поджидали послы Иннокентия IV, “принесшие ему “благословение от папы”, и эти послы пребывали в Кракове при дворе Болеслава Стыдливового”¹³. Насправді “посол” (див. далі), як відомо, не сидів у Кракові, склавши руки, в очікуванні галицько-волинського володаря, а знаходився у столиці сусідньої держави в статусі легата з набором певних, цілком конкретних завдань, до яких, як уже зазначено, тільки окремим пунктом виявилася долученою місія з коронації руського князя (див. далі). А. Майоров, звично для російського патріота, наголосив також на демонстративності відмови Данила Романовича від зустрічі з папськими представниками в Кракові¹⁴, хоча якоїсь особливої демонстративності в засвідченому на сторінках літопису небажанні зустрічатися з ними там дошукуватися навряд чи випадало б. Однак надалі це уникнення від ширшого спілкування в “чужої землі” виявляється поєднаним й навіть ототожненим із, нібито, відмовою... від самої корони¹⁵. Стосовно висловлювань з відповідного приводу залученого джерела прийняту відмову так само викладено в немало “облегшеній” версії й навіть наголошено при цьому: “Нежелание русского (sic!) князя в летописи подчеркивается неоднократно: Даниил не раз отказывался от коронации, *ссылаясь на свою занятость более важным делом* (виділено – В. А.) – борьбой с татарами: под 6763 (1255) г. летописец говорит как минимум о двух подобных случаях, произошедших в разные годы”¹⁶. Однак насправді в літописі йдеться не про так потрактовану “зайнятість”, спроможну неунікнено перевести ситуацію у невластиву їй зовсім іншу площину незрозумілої відмовки, а цілком реальну за умов того часу, очевидну татарську небезпеку. Тобто, автор “легковажно” поверхово підмінив зовсім різні поняття, внаслідок чого замість обумовленої попереднім розвитком подій конкретної історичної ситуації складається враження, як видно, свідомо чи підсвідомо бажаної “незрозумілої поведінки” галицько-волинського князя як нібито завідомо

реалії чеського походу в літописному викладі, безперечно, потребують як докладнішого прочитання, так і ретельнішого аналізу заново.

¹³ Майоров А. В. Русь... С. 681.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

“дріб’язкової” реакції на позицію папи в австрійському питанні: “Только обидой и негодованием князя против папы, на наш взгляд, можно объяснить его *демонстративный отказ* (виділено – В. А.) от королевской короны, уже привезенной папскими послами”¹⁷. Навряд чи для автора мала бути таємницею очевидна складність самої ситуації, за якої ніяк не здатен був діяти певний один окремо взятий потенційний фактор. Як тоді належить розуміти пропонуване твердження? Зрештою, “демонстративный отказ”, як видно, цього разу насправді повинен був відображати тільки небажання контактів у Кракові й не більше. Само по собі воно ніяк не придатне для трактування у залученому в петербурзького автора понятті “демонстративного отказа”. Радше, випадало би твердити про неспроможність окремих істориків позбутися вродженого при звичаєння подавати цілком конкретні за вимовою свідчення джерел у все ще й далі немало практикованій улюбленій версії “як наравицця”... Щодо дворазової відмови, то її прийняття справді засноване на віднотованих у літописі двох епізодів: прямої – під час легатії “пискоупа . Береньского . и Каме^ацького” та вже самому Опізо, про що згадано тут же далі перед переліком “умовлянь”¹⁸.

Власне засвідченого закрою візіонерство в того ж автора явно цілковито подавляє також скупі задокументовані реалії і при визнанні ролі матері князя у його прихиленні до прийняття папської крони, заснованому на позбавленій будь-якої ширшої вимови лаконічній літописній фразі: “и оубѣди его мти его . и Болеславъ . и Семовить и боаре Ладъскыѣ”¹⁹. Її початкова частина отримала такий коментар: “Как видим, влияние матери на решение Даниила было столь велико, что летописец считает его едва ли не главной причиной согласия князя и ставит выше влияния польских союзников, обещавших военную помощь против татар в случае коронации”²⁰. Однак само літописне свідчення заздалегідь не підготовленому до висловленого бачення читачеві чогось такого дати не спроможне. “Зі сторони” в наведеній фразі вдасться спостерегти хіба тільки звичайний перелік тих, хто мав докластися до

¹⁷ Там же. С. 684.

¹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

¹⁹ Там же. Стб. 827.

²⁰ Майоров А. В. Русь... С. 694.

схиляння кандидата. Нічого подібного бодай на якийсь натяк на вимір внеску кожної з перерахованих осіб (груп осіб) у наведеному тексті, звісно, немає й близько. А прийнята “роль матері” відображає тільки властиву авторові знану схильність до нічим не оправданої цілком довільної надмірної “експлуатації” її постаті²¹. Досить ще раз вказати на очевидну прив’язаність у самому тексті літопису зазначених “умовлянь” зовсім не до краківського епізоду протяжної коронаційної повісті. Насправді вони з’являються на сторінках літописного оповідання виразно пізніше, через немалий час – безпосередньо вже тільки перед самим коронаційним епізодом у Дорогичині перед тодішнім походом на ятвягів.

Останній розглянутий приклад наочно засвідчує суть практикованого підходу до літописної звітки, визначену не всебічним вивченням її самої, а використанням джерела винятково для провокування “авторського неспокою” на відповідну тему, реалізованого надалі здебільшого в стані не тільки малої прив’язаності до самого джерела, а й водночас – надто скромно вираженої контрольованості висловлювань з його приводу. У результаті неunikнено постають дуже схожі на автора, проте надто мало подібні на задокументовану історію й за всіма ознаками достатньо “самостійні”, переважаюче незмінно “вдосконалені та посилено покращені” і внаслідок цього зовсім позаджерельні “авторські” версії перебігу подій та фактів²².

²¹ Вона знайшла вираз те тільки в тому місці, яке княгиня-черниця зайняла історіоподібних побудовах навколо її імені в обох версіях книги петербурзького автора, див. *Майоров О.* Галицько-волинський князь князь Роман Мстиславович, володар, воїн, дипломат: У 2 т. Т. 2: Політична та культурна спадщина, родина, династія. Біла Церква, 2011. С. 325–449; *Его же.* Русь... С. 287–408. “Надмірна експлуатація” виявилася, зокрема, ще й у тому, що цей текст про “велику княгиню Романову”, раніше почасти опублікований в окремих статтях, автор уже встиг видати ще й окремою книгою: *Його ж.* Єфросинія Галицька. Дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця (Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 2). Біла Церква, 2013; *Ejusdem.* Eufrozyna Halicka. Córka imperatora bizantyńskiego na Rusi Halicko-Wołyńskiej. Kraków, 2016.

²² Про феномен незмінної виразної, а навіть цілковитої переваги “авторського” начала над джерельним переказом в Александра

Наведені міркування стосовно текстів А. Майорова немалою мірою відповідають також новішій презентації коронаційної проблематики в Даріуша Домбровського у його обширній (хоча й ще не завершеній) біографії короля Данила Романовича.

Уже при зверненні до краківського акценту тут так само виступає знане легке переінакшення вимови джерела, чого не можна не зауважити в твердженні: “Okazało się, że znalazło się tam (у Кракові – В. А.) również w tym czasie poselstwo papieskie, wiozące błogosławieństwo Inocentego IV dla Daniela i przede wszystkim zgodę na koronację królewską (sic?) oraz insygnia monarsze”²³. Літопис з цього приводу зазначає: “тогда же во Краковѣ бѣша . послѣ папѣни носаше бл҃гѣвнѣе . ѿ папѣ и вѣнѣць . и санѣ королевѣства”²⁴. “Привезена” “згода на коронацію” ще менше видається відповідною задокументованим реаліям – хто тоді мав коронувати (не як виконавець, звісно, а сам децидент) допитуватися не випадало б...

Відмова від розмов із папськими посланцями Д. Домбровському, всупереч стійкій давнішій традиції трактування, не видалася, однак, чимось незвичним: “Nie ma się co dziwić reakcji ruskiego władcy. Sytuacja nie była dla niego wygodna. Z pewnością chciał przemyśleć dobrze całą sprawę i poradzić się z otoczeniem, a poza tym uniknąć nacisków ze strony dworu krakowskiego, w tym siostry swej synowicy, żony Bolesława Kingi, niewątpliwie reprezentującej nad Wisłą interesy Beli IV. Z późniejszych słów ruskiego źródła widzimy zresztą, że Daniel cały czas wahał się i nie był pewny skutków zgody na koronację. Ztąd decyzja o uchyleniu się od

Майорова див.: *Александрович В.* Не зовсім звичайна монографія “незвичайного князя” [рец. на кн.:]. Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 1–2 *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 7. Львів, 2013. С. 295–313; *Горовенко А.* Усердие всё превозмогает Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа: Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. – СПб., 2011. – 800 с., ил. – (Studiorum Slavicorum Orbis. Вып. 1) *Valla*. №1(6). 2015. С. 98–115.

²³ *Dąbrowski D.* Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016. S. 347.

²⁴ *Ипатьевская летопись*. Стб. 826.

rozmów z Opizonem w Krakowie”²⁵. Проте при цьому, як бачимо, засвідчено схильність інтерпретувати ситуацію винятково так, нібито “претендента” коронація повинна була застати несподівано і зненацька, до неї не готовим, у стані вагань²⁶, хоча в самому літописі не про вагання, звісно, якнайвиразніше йдеться (див. далі). Не на радженні заново, на цю конкретну нагоду з оточенням так само мало би тоді залежати. Слушними при цьому сприймаються зауваження щодо незмінного звичного переоцінювання у давнішій літературі оглядання на монгольський фактор²⁷ (див. далі). Натомість видаються безперечною даремною тратою часу наполегливі пошуки якихось особливих зв’язків вибору місця коронації поміж знаними фактами й подіями епохи, серед яких до Д. Домбровського виявилася особливо здатною промовляти порівняно менше експлуатована у відповідному зв’язку зусиллями попередників “балтійська політика”²⁸. Так само не лише непереконливою, а й водночас також нічим не обумовленою презентується версія, “że w Drohiczyne z okazji koronacji Daniela odbył się wielki zjazd możnych świeckich i duchownych”²⁹ (див. далі) і навіть: “Jak widać, był to jeden z największych, choć słabo udokumentowanych, zjazdów elit tej części kontynentu w połowie XIII w.)”³⁰ разом із виведенням із того ж контексту теж винятково здогадним екуменічним характером урочистості³¹. Д. Домбровські також вдався до титулатури короля, стисло навівши відсилання до прикладів її вживання з літопису та нечисленних документів з-поза самої Галицько-Волинської держави. Однак зроблено це винятково побіжно й немало механічно в лаконічному переліку, без врахування не тільки конкретного історичного контексту залучення наявних відкликань³², покликаного

²⁵ *Dąbrowski D. Król Rusi...* S. 347–348.

²⁶ Таке тлумачення цілком відповідає тому немало своєрідному в багатьох істотних моментах образу короля Данила Романовича “від Д. Домбровського”, що його нарисовано на сторінках зазначеної книги, див.: *Александрович В. “Щастя”...* С. 311–352 (особливо с. 349–350).

²⁷ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 354.

²⁸ *Ibidem.* S. 356–357.

²⁹ *Ibidem.* S. 358–359.

³⁰ *Ibidem.* S. 359.

³¹ *Ibidem.* S. 360.

³² *Ibidem.* S. 361.

окреслити, безперечно, варте уваги реальне історичне тло кожного окремо взятого факту, а й навіть безпосередньо властивого джерела, від якого залучене титулування походить.

Втім, про саму коронацію як безсумнівно реальну – не випадало би сумніватися – подію відомо майже тільки те, що з відповідного приводу розповів сучасник – холмський літописець короля Данила Романовича. Заново впроваджене до літератури уже за новітніх часів ще одне лаконічне свідчення про неї сповідника папи Інокентія IV – літописного “Некентія”³³ – Нікколо да Кальві³⁴ спроможне підтвердити лише сам факт проведення коронації та ім’я папського легата. З огляду на середовище, з якого вийшов одинокий італійський переказ, це може навіть ще також імовірність певної важливості самого акту на час появи цього свідчення для найближчого папського оточення. Проте насправді нічого більше.

За таких обставин єдиним обширнішим джерелом як до самої події, так і її сприйняття у державі коронованого володаря судилося залишитися холмському літописові.

³³ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

³⁴ Vita Innocentii Papae IV Scripta a Fratre Nicolao de Curbio Ordinis Minorum, postmodum Episcopo Assinarense Stephani Balusii *miscelaneorum liber septimus: hoc est, collection veterum monumentorum que hactenus latuerant nn variis codicibus ac bibliothecis*. Parisii, 1715. P. 369. У літературі це свідчення відзначив: Abraham W. Powstanie organizacji Kościoła łacinskiego na Rusi. T. 1. Lwów, 1904. S. 134, przyp. 4. До новітнього наукового досвіду впроваджено: Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 2 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2008. С. 111, приміт. 6. Пор. також: Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 73. Сам факт докладніше опрацьовано: Майоров О. Звістка Ніколо да Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 180–186. Пор.: Его же. Приложение: Известие Никколо да Кальви о коронации Даниила Галицкого *Его же. Русь...* С. 728. В обох випадках відкликання до зазначених раніших публікацій відсутні.

Загальновідоме і віддавна опубліковане та загальнодоступне джерело, як усе виразніше переконують новіші дослідження, не тільки в цьому, а й водночас також – багатьох інших аспектах тепер не завжди, однак, сприймалося з належним осмисленням його вимови, щоби́льше, – навіть із достатньою увагою читалося. І такий підхід немало зберігається й надалі. Загалом, література все ще здебільшого виявляється на диво мало спроможною відходити від залучених на найдавнішій стадії її розвитку початкових методів переказу літописного викладу з коментарями, нерідко, як і на ранньому етапі наукової практики, – все ще і досі так само й далі не менше достатньо довірливими. Зазначене протистояння “двох досвідів” – приклад тому може й не з-поміж найяскравіших. Ще й за новіших часів, як уже відзначено, досить часто залюбки переказуються насамперед не самі висловлювання безпосереднього джерела, а замість нього – вже новішого походження різномірні міркування з приводу його трактувань³⁵. У колі найновіших відкриттів можна, зокрема, навести знаний – виявилось – “привид” “угорського підданства” короля Данила Романовича. Літопис однозначно і цілком виразно не нотує якоїсь такої залежності. Натомість історіографія – починаючи від Ніколая Карамзіна, який зовсім принагідно першим коротко обмовився про “підданство” при зверненні до лаконічного угорського свідчення про те, як Данило Романович провадив коня у коронаційному поході короля Бели IV (1235)³⁶, всупереч чималому наборові загальнодоступних літописних фактів, незмінно схильна подавати виведене на такий спосіб підпорядкування якщо не центральним, то принаймні – одним з головних й водночас “улюблених” моментів історії Галицько-Волинської держави перших чотирьох десятиліть XIII ст. Попутньо на підставі

³⁵ Яскравий вимовний приклад власне такого “історіографічного успіху” принесло систематичне зіставлення висловлювань з приводу знаного літописного викладу стосовно храмів міста Холм: *Александрович В. Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 13–14. Київ, 2009. С. 38–72.

³⁶ *Карамзин Н. М. История Государства Российского*. Т. 2–3. Москва, 1991. С. 505.

опрацьованого на такій основі “факту” при цьому робиться ще не-малый набір на різні лади суголосних йому дальших висновків аналогічного як контексту, так і наповнення³⁷. За викладеного на зазначений спосіб “бачення” від стрижня розвитку реальної історичної ситуації у цілеспрямованих та загалом незмінно успішних заходах князя Данила Романовича разом з його оточенням із відновлення Галицько-Волинської держави, звісно, не так уже й багато може залишитися... Працьовиті інтерпретатори спільними зусиллями якось все ще не спромоглися зауважити такого цілком явного реального виміру свого успіху зовсім. Зрештою, у новішій літературі не бракує так само й інших вимовних прикладів немалого розходження актуально поширеної “наукової версії знання” з тим, що викладено в джерелах, об’єктивно призначених слугувати основою самого цього знання. На обрану конкретну нагоду перелік подібних здобутків не випадало би помножувати...

Щодо літопису як відзначеної самотньої можливої підстави конкретного уявлення про коронацію Данила Романовича, то його виклад, відповідно до загального характеру самого цього за всіма ознаками немало оригінального комплексу відомостей, випадало би визнати достатньо своєрідним й водночас на диво мало власне літописним. Він також сповнений акцентів, безперечно, цілком зрозумілих для автора і сучасників, проте нерідко вже “німих” чи немало німих для новітнього дослідника при всьому потенційному багатстві найновіших методів критики джерел. Втім, її можливості на аналізовану нагоду поодинокі автори насправді звично схильні залучати не так уже й активно, здебільшого за відзначеним давнім при звичаєнням вдаючись при цьому до апробованих методів зовсім інших.

³⁷ З’ясування цієї проблеми за результатами немало “незалежного” – від набору дотеперішніх “багатств історіографічного досвіду” з відповідної теми – прочитання джерел та докорінного переосмислення самої давнішої літератури запропоновано: *Александрович В. “Угорське підданство” короля Данила Романовича Княжа доба: історія і культура*. Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 133–190. Як виявилось, всупереч розбудованій літературній традиції, насправді “угорське підданство” не тільки за королем “по п’ятах не ходило”, але й так само упродовж усього життя його “не водило”...

Найважливішою особливістю комплексу відповідних переказів є – належалося б врешті визнати з усвідомленням вимови самого цього факту – цілковита відсутність відомостей про саму коронацію як акт і подію³⁸. Фактично, їй випало залишитися *sine litera*. Натомість немало уваги приділено різномірним моментам з-поміж того, що їй передувало разом із поодинокими обставинами ширшого контексту, завдяки чому певні аспекти коли не її самої, то принаймні перебігу подій навколо неї виявляються зафіксованими й доступними для їх сприйняття та подальшого осмислення. Водночас при належному аналізі літопис дає підстави здогадуватися також про окремі сторони відповідного викладеній на такий спосіб ситуації різномірного і незмінного важливого не сказаного, що, однак, досі ніколи не привертало уваги як безперечна самостійна істотна паралель “головного” об’єкту інтересу.

Коронація стала як результатом, так і наслідком певного вже тривалішого на той час періоду різномірних контактів князя Данила Романовича з папською Курією, зафіксованих у джерелах починаючи від 1230-х років. Найдавнішим документальним їх слідом є переказ 1231 р. про нав’язання зносин Данила Романовича з папою Григорієм IX – лист папи від 18 липня 1231 р., адресований “Пресвітлому королеві Русі”, про якого папа, за його ж власними словами, довідався від пруського єпископа³⁹ – тодішнього пруського єпископа Християна⁴⁰. Проте на перших порах стосунки з папським престолом розвивалися, випадало би визнати, радше, в очевидному достатньому взаємному віддаленні обох сторін й були епізодичними⁴¹.

Літопис у поєднанні з іншими джерелами вказує на помітне пожвавлення взаємовідносин щойно в середині – другій половині

³⁸ До цього привернув увагу уже: *Грушевський М.* Історія... С. 72 (“Про саму коронаційну церемонію не знаходимо ніяких подробиць в нашій літописи”).

³⁹ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucraine illustrantia* / Ed. G. A. Welykyj. Vol. 1 (далі – DPR). Romae, 1953. Nr 5. P. 19–20.

⁴⁰ *Abraham W.* Powstanie organizacji... S. 106–107.

⁴¹ З нової літератури на цю тему див.: *Паславський І.* Римська політика князя Данила Романовича в 30-х роках XIII століття *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 7. С. 167–173; *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 167–170 (розглянуто початок відповідного процесу).

1240-х років. Воно припало на період, коли папська дипломатія працювала над контактами з володарями Східної Європи, підштовхнула до поживлення активності на відповідному напрямі насамперед власними інтересами у зазначеному регіоні й тільки даліше – новопосталою монгольською загрозою, яку в папському оточенні, видається, не дуже й сприйняли. Водночас Данило Романович також був зайнятий пошуком підтримки для протистояння монголам, внаслідок чого мав звернутися і до Заходу, тим більше, що в 1241 р., дві сусідні країни латинського світу – Польща⁴² та Угорщина⁴³ так само стали об'єктом нападу наїзників. З цього огляду папська столиця у притаманній їй ролі головного загальноєвропейського авторитету неминуче повинна була видатися потенційним партнером з певними унікальними на європейському континенті, властивими лише їй індивідуальними можливостями. Сам же папський двір звично для себе не переставав, однак, насамперед виглядати нагоди для підпорядкування нових теренів католицькій ідеї⁴⁴ і з цього огляду розташована при границі католицького світу чимала Галицько-Волинська держава випадала незмінно притягальним об'єктом. Однак знана головна латинська пристрасть не мала надто багато шансів викликати якісь виразніші вияви зацікавлення з боку галицько-волинського володаря. Тому обидві сторони діалогу незмінно дивилися на ту саму ситуацію не те що немало відмінно, а й навіть здебільшого насамперед зовсім по-різному. Внаслідок цього розходження і протиріччя були неминучими, закладеними до самої основи контактів.

⁴² Ипатьевская летопись. Стб. 784.

⁴³ Там же. Стб. 786–787, 793. Див. вельми вимовне угорське свідчення про зазначені події: Rogerii carmen miserabile super destructione regni Hungariae per Tartaros facta / Ed. L. de Heinemann *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*. Т. 29. Hannover, 1892. Р. 547–567.

⁴⁴ Наскільки “невтомними” були в цьому папство та його дипломатія, свідчить, хоча б, цілком серйозно сприйнята в папському середовищі версія про християнство монгольського хана Сартака: Майоров О. Лист римського папи Інокентія IV золотоординському ханові Сартаку *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 6 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2012. С. 173–186; *Его же*. Письмо римського папы Иннокентия IV золотоординскому удельному правителю Сартаку *Гасырлар авазы – Эхо веков*. Казань, 2012. № 1–2. С. 13–22.

Очевидно, власне на тлі тогочасної післямонгольської ситуації при налагодженні стосунків і мала постати тема “коронаційних зусиль”, найстаршим реальним слідом якої випало виявитися тому, як, викладаючи обставини, супутні дорогичинській коронації, літописець обмовився про давніше папське посольство з таким самим наміром: “древле бо того прислалъ к нему (Данилові Романовичу – В. А.) . пискоупа . Береньского . и Каме^ицького . река емоу . и приими вѣнѣць королевѣства . ѡн же в то время . не приалъ бѣ . рѣка рать Татарская не престаеъ . злѣ живоущи с на^и . то како могоу приати вѣнѣць бес помощи твоеи”⁴⁵.

Наведена фраза – все, що доступно історії з відповідного приводу. У ній надто мало реалій для того, аби такі лише зовсім побіжно зазначені зусилля можна було вмістити до якогось конкретного контексту періоду від появи монголів до прибуття наступного папського посланця з короною. Не розгадана поки й особа самого тодішнього легата⁴⁶. Всупереч цілком виразному твердженню переказу про одного єпископа з нібито подвійним титулом, – у виразному протиріччі з відсиленням літопису до “пискоупа” – в ньому схильні навіть добачати водночас аж двох єпископів-легатів⁴⁷, що,

⁴⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

⁴⁶ Леонід Маховець наголосив на одній особі легата й, не відкликаючись при цьому до джерел, писав про нього як єпископа міст Верона і Кремона в Італії: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Маховець. Київ, 1989. С. 413, приміт. 1. У тексті перекладу легата подано як “біскупа веронського і каменецького [Якова Браганца]”: Там само. С. 413. Якопо Браганці справді обіймав веронську кафедру упродовж 1225–1254 pp.: *Liruti I., v. De vescovi della Santa Chiesa Veronese. Verona, 1810. P. 30.* Кремона, однак, була центром окремої дієцезії, тому літописець повинен був вказати тут не тільки на якогось іншого владика, а й із зовсім іншої кафедри.

⁴⁷ Не вдаючись до докладнішого розгляду цієї зовсім побічної теми, можна зазначити вказівку на “dwóch biskupów, werońskiego i kamińskiego” вже у: *Abraham W. Powstanie organizacji... S. 133.* Він також подав у цьому зв’язку веронського єпископа Якопо Браганца: *Ibidem. Przyp. 2* (там же давніша література). З новішої літератури див.: *Майоров А. В. Русь... 693. Д.* Домбровські у відповідному контексті написав, що “zjawili się u niego (Данила Романовича – В. А.) wysłannicy Inocentego IV,

здається, мало би навіть порушувати звичну практику папської дипломатії, наскільки відомо, не призвичаєної до подібних “дуетів”. Проте зіставлення як цього, так і пізнішого аналогічного заходу показує явну наполегливість папської столиці й особисто папи цілком очевидною. Так само безперечним сприймається не зауважене досі очевидне “пониження” статусу наступного легата в ієрархії папського оточення. На відміну від “пискоупа . Береньского . и Каме^нцького”, “Упиза”, як відомо, мав сан тільки абата. Було б дивним, коли б такого явного акценту не сприйняли кандидат до корони та його середовище. Не відомо, однак, чи цьому моментові належалося відіграти якусь роль у розгортанні ситуації навколо нової спроби коронування.

Місію “пискоупа . Береньского . и Каме^нцького” випадало би сприймати в реаліях другої половини 1240-х років коли особливо активними виявилися контакти з папським престолом – їй належалося їх увінчати. Водночас у самому відкликанні до неї відсутні будь-які реалії, спроможні датувати прибуття посольства та сприйняти його в певному історичному контексті. Відмова князя – “рѣка рать Татарьская не престаєть . злѣ живоущи с на^м” . то како могоу прияти вѣнѣць бес помощи твоеи” – цілком дипломатична і

określeni jako piskup Beren'ski i Kamenec'ki”: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 348. У примітці він пообіцяв з цього приводу окремий експерт: *Ibidem*. S. 348, przyp. 917. Однак замість нього згодом стверджено: “Identyfikacja tej osoby (czy tych osób) wymaga gruntownego rozpatrzenia”, див.: *Ejusdem*. *Król Rusi...* S. 345, przyp. 1124. В останньому тексті при цьому фігурують “dwaj dostojnicy (albo – co równie prawdopodobnie – jeden), określani w Kronice halicko-wołyńskiej jako “piskup Beren'ski i Kamenec'ki”: *Ibidem*. S. 345. Для чого літописець мав писати, нібито, про дві особи, окреслюючи водночас при цьому їх статус вжитим явно в однині поняттям “piskup”, – задуматися, найочевидніше, не випало нагоди... Найдокладніше найновіше звернення до постаті цього легата зі сповненим очевидного песимізму прикінцевим зауваженням “Problem ten wymaga dalszych studiów, które, kto wie, czy przyniosą wiążące rezultaty” див.: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wilkuł Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI. Kraków; Warszawa, 2017. S. 349, przyp. 918.*

зважає, проте так само позбавлена відсилання до певної конкретики, тому теж не здатна бути використана для потенційного уточнення можливого часу. Ця перша зафіксована коронаційна місія сприймається виразно дивною, оскільки, хоча й папа прислав легата з короною, сторони явно заздалегідь не узгодили позицій, внаслідок чого тому не тільки випало прибути з короною, а й так само відбутися теж із нею. Тому видається цілком очевидним, що наступним заходам папської сторони належалося у певному сенсі стати продовженням, спрямованим на поправлення цієї невдалої спроби. Їх випадало би насамперед сприймати свідченням надалі триваючих зусиль папства з підпорядкування Галицько-Волинської держави своєму впливові. Такі прагнення спроможна була на певний спосіб посилити також недавня коронація литовського князя Міндаугаса (1251). Можливо навіть, Курія чинила певні ширші зусилля з підпорядкування галицько-волинського володаря і ці її намагання були відомими. Принаймні, 3 травня 1252 р. угорський король Бела IV писав до папи Інокентія IV про власні старання “in reuocatione Ruthenorum ab obedientiae sedis apostolicae”⁴⁸.

Як видається, є ще один при дотеперішніх незмінно достатньо поверхових зверненнях до проблем коронації⁴⁹ досі так само не за-

⁴⁸ Codex diplomticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. T. 4,2 / Edidit G. Fejer. Budaе, 1829. P. 144. З наведеного звороту ніяк не випадало би робити висновок, як це нерідко вдається (див., зокрема: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 325), нібито Галицько-Волинська держава повинна була перед тим знаходитися у папському підпорядкуванні, пор.: *Алєксандрович В. “Щастя”...* С. 338–340. Насправді при цьому у звичних для епохи виразах повинно йтися про майбутнє підпорядкування, а не його, нібито, відновлення. Справа визнання у Галицько-Волинській державі церковної зверхності Риму в літературі через неподільне домінування маніфестації особистих прокатолицьких схильностей, настроїв чи просто запозичень поодиноких авторів над систематичним осмисленням джерел належить до найпоказовіших прикладів видавання бажаного за дійсне, тому потребує окремого незаангажованого вивчення, що, однак, виходить поза нинішнє завдання.

⁴⁹ Винятком є одинокий обширніший екскурс до відповідної проблематики Д. Домбровського: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 348–366. Проте зазначеного моменту він так само не спостеріг і не врахував.

137

про зафіксованих на той час у столиці сусідньої держави папських представників, водночас наділених також завданням і до галицько-волинського князя⁵². Тому таку своєрідну особливість місії мезанського абата, безперечно, так само належалося би враховувати при осмисленні усього того, що відбувалося навколо особи князя Данила Романовича восени 1253 р. Хоча про можливий вплив цього вперше наголошеного тут фактору безпосередньо на розвиток ситуації нічого й не відомо.

Отже, в самому статусі наступного папського посланця теж здатні виступити певні не побачені досі моменти, варті зауваження при докладнішому розгляді немало “затяжного” – як видно – коронаційного процесу та набору супутніх йому обставин. Однак про можливе продовження цієї теми немає мотивів навіть здогадуватися. Очевидною є тільки рішуча відмова при першій краківській спробі від самих контактів з папським представником. Мабуть, при попередніх переговорах, які мали передувати його появі, папська сторона у чомусь знову, як і при давнішій загадковій аналогічній місії єпископа, не допрацювала, раз корона відбула до претендента, не зовсім, як уже тільки на місці виявилось, готового її прийняти. Можливо, папські дипломати, як красномовно засвідчує зазначена історія з “християнством” монгольського хана Сартака, не зовсім адекватно передавали у своїх донесеннях реалії справжньої ситуації. Збережений у літописному викладі аргумент “монгольської рати” сприймається цілком переконливим, проте чи реально належалося діяти тільки йому й винятково тільки йому? І що, врешті, конкретно малося на увазі під ним? Над цим дотепер також особливо не задумувалися (як і, зрештою, монгольською складовою аналізованої ситуації загалом – див. далі). Водночас така позиція князя повинна була щось значити не лише при подальших переговорах, а й, мабуть, не менше, так само, – не відомих нам зовсім справжніх обставинах звершеної, врешті, коронації.

До показових особливостей дотеперішнього сприйняття самої проблеми належить відсутність належної уваги в контексті коронації не тільки до першої зустрічі майбутнього короля з папським

⁵² Як про додаткове доручення легатові “zarazem” з його основними обов’язками в Польщі про коронацію виразно згадав: *Abraham W. Powstanie organizacji...* S. 134.

легатом Опізо в Кракові, а й всього того не описаного в літописі у коронаційному контексті, що відбувалося далі. Аж до їхньої одинокі безпосередньо зафіксованої на сторінках літописного оповідання “коронаційної” зустрічі у, попри можливі зусилля з аргументування⁵³, за усіма ознаками якнайвиразніше, все ж, – цілком “випадковому” для самого такого акту Дорогичині.

Оскільки дотеперішня історіографія, не вдаючись до докладнішого аналізу літописного викладу, здебільшого була схильною показувати себе і без розповіді джерела “й так” заздалегідь спроможною “усе пояснити”, їй не випало нагоди зауважити явно не тільки зовсім відмінної дороги коронатора та майбутнього короля не лише від Кракова до Холму⁵⁴ й, очевидно, ще також – з Холму до Дорогичина. На аналогічний спосіб вона так само не зуміла побачити

⁵³ Див., зокрема, новіші зусилля на відповідному напрямі: *Понне А.* Почему венчание Даниила на королевство состоялось в Дорогичине *Тезисы международной научной конференции “Литва эпохи Миндаугаса и ее соседи”*: исторические и культурные связи и параллели, 11–12 декабря 2003 г. Москва, 2003. С. 43–47; *Паславський І.* Коронація... С. 73–74 (“Цілком можливо, що Данило, не бажаючи дратувати татарів, хотів подражнити західних сусідів: і те, і се було в його інтересах”: Там само. С. 74); *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 354–358.

⁵⁴ М. Грушевський, твердячи, ніби Данило Романович “казав Опізови їхати з собою... на Русь” (див. вище), явно цілковито відійшов від буквального перебігу подій, зафіксованого в літописному оповіданні, проте був у цьому не єдиним. “nie chciał on go wówczas przyjąć na obcej ziemi, lecz wezwał do swego państwa”: *Abraham W.* Powstanie organizacji... S. 134, przyp. 4. “Opizo, spotkawazy Daniela w Krakowie, udał się z nim do Drohiczyzna (sic!), a następnie stamtąd przez Mazowsze podążył do Wtółcawka lub do Czerwińska”: *Ibidem.* Автор навіть не зауважив, що за запропонованого – цілком безпідставного – перебігу подій дороги-чинська коронація мала б відбутися ще за якийсь час перед 28 вересня коли легата зафіксовано в зазначеній місцевості. Вказана пропозиція, всупереч літописному викладові, як і звичній практиці антиятвязьких походів, так само переносить на значно раніший час і наступну, розпочату одразу після коронації війну проти ятвягів. Втім, такої “новації” так само не побачив й ніхто з численних дотеперішніх читачів та коментаторів нерідко цитованого історика.

немалого добору не тільки висловлених, а й, поряд вз ними, – так само й не висловлених, як на ситуацію, – завідомо своєрідних акцентів у не лише явному, а й також прихованому викладі цього на дивовижу протяжного – тривалістю, можливо, навіть до близько пів року – “шляху” до корони. Чималого не дивлячись на те, що уже на сам початок так довготривалого процесу корону приготовлено, аби увінчати випалого винятково своєрідного, як усе здатне переконувати, претендента.

Не відомо, звісно, в чому полягали найперші контакти цієї коронаційної епопеї: “тогда же во Краковѣ бѣша . послѣ папѣ . носаше бл҃гѣвнѣе . ѿ папѣ и вѣнѣць . и санѣ королевѣства . хоташе видѣти . княза Данила . ѿне^ж ре^ч имѣ . не подобаетъ ми видѣтиса с вами чюжеи земли нѣ пакы”⁵⁵. Як так само не відомо, що повинно було передувати їм: Данило Романович мав довідатися про свою прийдешню коронацію, звісно, не випадково в Кракові при поверненні з чеського походу.

З наведеної реляції цілком очевидне не тільки само небажання кандидата до корони бачитися⁵⁶. Він і не бачився з посланцями в сусідній столиці, чи – за версією Анджея Поппе, втім, не спроможною принципово змінити суті самої проблеми, – ніби мав бачитися, але не розмовляв із ними⁵⁷ як про коронацію, так і пов’язані з нею та, безперечно, набагато цікавіші й істотніші для папської столиці справи церковного підпорядкування їй Галицько-Волинської держави. Тобто, всупереч твердому переконанню окремих авторів, легат зовсім не “toczył na dworze krakowskim Bolesłwa V Wstydliwego

⁵⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 826. “Daniel jednak nie chciał wówczas przyjąć korony z powodu obawy przed Tatarami, wiedział bowiem dobrze, że po pokłonie przed chanem przyjęcie tytułu królewskiego, świadczące o dążeniu do zupełnej udzielnosci i niezawisłości, podrażni Tatarów i może wywołać nowy groźny napad, w którym Ruś utonie”: *Abraham W. Powstanie organizacji...* S. 133–134.

⁵⁶ В. Пашута свого часу пояснював його нібито... невдоволенням князя своїми польськими спільниками чеського походу: “Но князь, недовольный своими союзниками, не пожелал вести переговоры в Кракове и отказался принять послов Иннокентия IV”, див.: *Пашута В. Т. Внешняя политика...* С. 258.

⁵⁷ *Поппе А. Почему венчание...* С. 43–44.

rozmowy z Danielem dotyczące unii i koronacji księcia halickiego na króla Rusi”⁵⁸ й не відбув тоді розмов “z Danielem Romanowiczem, w czasie których... po raz pierwszy zaoferował księciu halickiemu koronę królewską”⁵⁹. Так само ніяк не відповідає дійсності й інше новіше цілком нафантазоване твердження, згідно з яким “Данило й Василько (sic!) прибудуть до Кракова (sic!), щоб зустріти там (sic!)... високого емісара Римської курії, єпископа (sic!) Опізо[на], який віз від папи королівську корону для Данила”⁶⁰. До цього набору достатньо вільних тлумачень випадає додати й ще одне показове: “У 1252 р. (sic!) під час перебування Данила в Польщі до нього звернулися посланці від папи з пропозицією провести коронацію князя (?). Данило тоді відмовив їм під приводом того, що така церемонія має відбутися в його державі”⁶¹ й водночас у безпосередньому найближчому продовженні: “наприкінці серпня 1253 р.

⁵⁸ Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi... S. 48.

⁵⁹ Ibidem. S. 49.

⁶⁰ Паславський І. Український епізод... С. 75, приміт. * (з відкликанням до наведеного викладу М. Грушевського). З поданої фрази повинно би виходити, ніби Данило Романович навіть разом із братом мали спеціально прибути до Кракова для зустрічі з легатом. Василько Романович, нагадаємо, не брав участі у чеському поході, а лише надав братові “підмогу” на чолі з тисяцьким Юрієм: “и помочь ѿ брата Василка тысячкого . Юрья”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 821. За свідченням літопису, брати зустрілися уже тільки після повернення старшого з них до Холму: Там же. Стб. 826. Докладніше з приводу можливих обставин тодішньої їхньої зустрічі див.: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”: король Данило Романович як opunktowana “isto-ta biologiczna”? [реп на кн.:] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – T. 4). – Kraków, 2016. – 412 с., іл. Княжа доба: історія і культура. Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 168; Його ж. Холмський єпархіальний осередок... С. 101–103 (пор. також далі).

⁶¹ Головка О. Б. Корона Данила Галицького і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 344.

Данило зустрічався з Оппізо у Кракові”⁶², хоча в обох випадках якнайочевидніше йдеться про відзначену в літописі ту саму зустріч. Й далі: “У другій половині 1253 р. папські посли на чолі з Оппізо прибули на Русь і передали Данилові папську грамоту з пропозицією прийняти королівську корону”⁶³. На тлі цих (і інших) ні на чому не заснованих здогадів щойно в новішій літературі з’явилося належно-розважливе міркування стосовно реального стану відомостей літописного переказу щодо можливості контактів у Кракові: “Oczywiście kwestii czy w ogóle doszło wówczas do osobistego spotkania księcia ruskiego z legatem nie jesteśmy w stanie rozwiązać”⁶⁴.

Немає так само підстав гадати, скільки часу галицько-волинський володар міг тоді перебувати у свого краківського спільника завершеного походу. Не так давно виражено переконання: “Zapewne też, nie zatrzymał się w ogóle w Krakowie”⁶⁵. При цьому його підкріплено бажанням галицько-волинського володаря “uniknąć nacisków ze strony dworu krakowskiego, w tym siostry swej synowicy, żony Bolesława Kingi, niewątpliwie reprezentującej nad Wisłą interesy Beli IV”⁶⁶. Тобто, привернуто увагу до якогось потенційного натиску з боку краківського князя Болеслава Встидливого. Втім, свого часу навіть твердилося: “Łatopis hipacki opowiada, że w Krakowie namawiał Bolesław Daniela do przyjęcia korony. Daniel jednak twierdził, że “na obcej ziemi nie może widzieć się z posłem”⁶⁷. Сам цей натиск, однак, не може бути визнаний тільки чимось винятково здогадним, оскільки, як побачимо, згадані в літопису “умовляння” краківського господаря прийняти корону могли відбутися тільки тоді”⁶⁸ (див. далі). Проте належа-

⁶² Головка О. Б. Корона... С. 345.

⁶³ Там само (у такому ж не зовсім коректному викладі далі переказано й інші факти “коронаційної історії”: Там само. С. 345–346).

⁶⁴ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 347, przyp. 916.

⁶⁵ Ibidem. S. 347.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1240. Warszawa, 1966. S. 144.

⁶⁸ Що ж до якихось вірогідних “побоювань” із боку Данила Романовича окремо так само ще й краківської княгині як рідної сестри власної невістки – заledве 19-річної на той час Кінги (1234–1292), одруженої в п’ятирічному віці, то їх прийняття видається явною надексплуатацією ситуації. Правда, краківська княгиня, за словами літописця, мала відіграти

лося б визнати, що так само, як немає підстав гадати, чи дійшло до зустрічі, їх неможливо відшукати й для визначення часу тодішнього перебування у Кракові. Здогадно випадало би лише прийняти, що після завершеного військового походу воно не мало бути тривалішим. Зрештою, цього не передбачала й сама ситуація: хоч похід не був довготривалим, не випадало, звісно, при поверненні на довший час віддаватися “гостюванню”.

Попри логічно належні очікування, Данило Романович так само на продовження засвідченого небажання не мав забрати посланців із собою. Літописець далі лаконічно пригадав його “самотню” – без них – подорож “во гра^а Холмь” із виведенням з Чеської землі своїм військом. Вміщений у завершенні короткий опис урочистого в’їзду до Холму робить враження особистого торжества володаря, присутність на якому папського представника, найочевидніше, не передбачалася зовсім⁶⁹. Тому твердження, нібито з Кракова “poseł papieski wyruszył z Romanowiczem na Ruś, gdzie w końcu grudnia 1253 roku w Drohiczyne koronował go na króla Rusi”⁷⁰ у частині спільної подорожі явно не відповідає зафіксованим історичним фактам зовсім.

Щобільше, що було далі із самими легатом навіть... не відомо. Після Кракова він знову з’являється на сторінках літописної розповіді лише через декілька місяців – тільки при самій дорогичинській коронації і навіть тепер уже в зовсім іншому “складі”, чого дотеперішня література, здається, теж не зауважила. Бо коли, згідно з викладом літописця, у Кракові фігурують “посли папини”⁷¹, а далі в ніби “нічим не пов’язаному” з цим краківським епізодом

певну роль у давнішому заохоченні свого чоловіка виступити на стороні батька: “Болеславоу же іако не хотащоу . жена же его помогаше Данилови . словесы бѣ бо дщи корола Оугорьского . именемъ Кинька”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 821. Проте що її “допомога” згодом мала стосуватися також впливу на Данила Романовича з метою схилити його до прийняття корони – тільки ні на чому не заснований здогад.

⁶⁹ Увагу до цієї цілком очевидно не позбавленої значення не зауваженої досі обставини привернуто: *Александрович В.* “Щастя”... С. 344.

⁷⁰ *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264 (Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU. T. 12). Kraków, 2011. S. 278.

⁷¹ Ипатьевская летопись. Стб. 51.

початку наступної, як би окремої, нової розповіді, – “послы чѣтны”⁷², то в перших рядках завершальної дорогичинської частини “короначійного” оповідання присутній уже тільки одинокий “Wпиза”⁷³. Зрештою, єдиний раз його названо так тільки тут й ні про кого іншого з його оточення у зазначеному зв’язку при ньому не згадано.

Показово, що, в зіставленні з краківським епізодом, продовження про “послів” тепер, як уже зазначено, подано немов заново, так, ніби щойно вписаної інформації стосовно недойшлої зустрічі з ними в Кракові та вміщеного при цьому викладу завдання “посланців” не було зовсім. Зазначене продовження розпочинається від короткого переказу зусиль папської сторони, спрямованих до коронації галицько-волинського володаря уже давніше з пригадуванням вказаного безрезультатного послування “пискоупа . Береньского . и Камеѣцького”. Місія “Wпиза” подана власне тут як зовсім загально викладена пропозиція тепер уже цілком іншого характеру відносин: “Wпиза же . приде вѣнѣць носа вбѣщеваѣса . ѡко помощь имѣти ти ѿ папы”⁷⁴. Проте, безперечно, позиції сторін ще до того було заявлено достатньо чітко, на що – видається – здатна вказати уже сама за всіма ознаками немало дивна не відбута перша безрезультатна краківська зустріч. Із набутим досвідом взаємних стосунків князь Данило, звісно, й далі не мав поспішати назустріч папському легатові, що літописець вмістив до позбавленої властивого контексту єдиної конкретної у тексті “післякраківської” “переддорігичинської” короткої фрази “ѡному же ѡдинако не хотащоу”⁷⁵.

Чи мало щось таке виявитися у Холмі, куди “на власну руку” випало прибути посланцеві? З усього видно, що легат, найправдоподібніше, не повинен був поїхати одразу вслід самостійно, незалежно від Данила Романовича⁷⁶. Міркування, нібито “вони (папські по-

⁷² Ипатьевская летопись. Стб. 826.

⁷³ Там же. Стб. 827. Цю неузгодженість найвиразніше випадало би сприймати за один із численних уже відзначених у літературі прикладів не погодженості поодиноких частин тексту як свідченні відсутності його остаточної завершальної редакції.

⁷⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

⁷⁵ Там же.

⁷⁶ Відкликаючись до званої відмови Данила Романовича від зустрічі з папським посланцем (посланцями) в Кракові, свого часу зроблено

сли – В. А.) слідом прибули до нього (Данила Романовича – В. А.) в Холм”⁷⁷ позбавлене підстав у літописній розповіді. У новішій версії стверджено також, нібито “папський легат із поштом відвідав Данила в Холмі, куди той повернувся через Сандомирську землю”⁷⁸. Немає взагалі ніяких свідчень з приводу того, як повинні були розвиватися стосунки між легатом та кандидатом після Кракова. Проте 28 вересня і 1 жовтня абат перебував у Влоцлавку чи Іновоцлаві, а 19 жовтня і 18 листопада зафіксований у Бреслау (польськ. Вроцлав)⁷⁹. Тобто, весь цей час він, мабуть, віддавався іншим справам, визначеним його статусом та головним зобов’язанням легата в Польщі.

Не могло бути без того, аби Курію не повідомлено про краківську “невдачу” й не отримано від зверхників інструкції як належалося чинити далі. Тому наступні кроки мусили постати внаслідок контактів із ними, тобто легат діяв не тільки в порозумінні, а й за новими актуальними, згідно з виниклою ситуацією, інструкціями. Ніщо при цьому не вказує, аби він взагалі мав побувати тоді в Холмі чи навіть загалом у Холмі. Тому “*podróż i pobyt w Chełmie, gdzie Daniel po raz kolejny nie dał się namówić na koronację*”⁸⁰ належать винятково до поверхового характеру здогадів без джерельного підтвердження. Хоча якісь кроки зі схиляння до корони, вірогідно, мусили вестися надалі, оскільки, як уже зазначено, за свідченням літописця й після Кракова “*wnoemu że wdiako nie होताщо*”⁸¹.

“логічний” висновок: “*Wobec tego Opizo podążył za księciem na Ruś do Chełma*”, див.: *Włodarski B. Polska i Ruś...* S. 145.

⁷⁷ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі *Його ж. Твори у 50 т.* Т. 7: Серія: Історичні студії та розвідки (1900–1906). Львів, 2005. С. 357.

⁷⁸ Котляр М. Коментар *Галицько-Волинський літопис XIII ст.* Київ, 2002. С. 280. При цьому, як видно з наведеного відкликання, тільки повторено зацитоване (див. вище, приміт. 76) твердження Броніслава Влодарського з відповідного приводу.

⁷⁹ *Abraham W. Powstanie organizacji...* S. 134, przyp. 4. Новіші зіставлення конкретних дат за опублікованими документами наведено: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 49; *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 351.

⁸⁰ *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 49.

⁸¹ Виразно оригінальним сприймається трактування відмов так, ніби претендент “*jedynie pozornie odżegnywał się od przyjęcia godności królewskiej*

Логічно так само було б дивним, якби упродовж декількох місяців, які відділяють краківський епізод від дорогичинської коронації, між легатом з короною та “уникаючим” її претендентом не існувало взагалі ніяких контактів. Проте інформація стосовно них у літописі відсутня й досі не випало нагоди виявити так само жодних їх реальних позалітописних слідів.

Далі літопис пропонує фрагмент розповіді, логічно не у всіх відзначених деталях придатний для зрозуміння, із твердженням літописця: “и оубѣди его мѣти его . и Болеславъ . и Семовитъ и бояре Ладъскыѣ . рекоуще да бы прѣлъ бы вѣнѣць . а мы есмь на помощь . противоу поганымъ”. У наведеному зіставленні виявляється, зокрема, не зауважене досі явне часове протиріччя при відзначенні зусиль, з одного боку – княгині-матері, з іншого – польських князів та “лядських” бояр.

Мати – “велика княгиня Романова”, як переконують новіші дослідження, від прийняття чернецтва⁸² повинна була, на що вказують усі доступні посередні свідчення, проживати, найправдопо-

z Rzymu, okazując nazewnątrz swoje zafrasowanie rzekomo patową sytuacją, jaka wynikła po rozmowach z Opizonem w Krakowie, wobec ciągłego zagrożenia mongolskiego”. I dali: “Prawdopodobnie przez swoją dwukrotną odmowę zamierzony cel osiągnął i zrzecznie urobił sobie odpowiadającą mu powszechną opinię o rzekomej jego obojętności wobec papieskich propozycji”: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 51. Настільки “проникливий” здогад, як видно, заснований винятково на приватному переконанні автора, що насправді “мусіло бути інакше”.

⁸² Ипатьевская летопись. Стб. 734. Відповідний лаконічний запис явно перериває виклад про тогорічну війну за Перемишль і Галич й належить до тих літописних повідомлень, які на зазначений спосіб було внесено до вже укладеного літопису пізніше, хоча збережені новіші списки не дають відповіді на питання, коли це могло статися. На аналогічний спосіб, зокрема, в тексті літопису з’явилася також стисла інформація про зустріч княгині-вдови 1205 р. з угорським королем Ендре II у Сяноку. Найдокладніше про саму зустріч з критичним оглядом історіографії див.: *Александрович В. “Угорське підданство”...* С. 160–174. Так само аналогічного походження пізнішим додатком є запис по відхід княгині до монастиря, на такий самий спосіб вклинений посеред розповіді про переговори з посольством численних литовських князів.

дібніше, в збудованому власне для неї монастирі святого Федора у Володимирі⁸³. Маловірогідно, аби княгиня-черниця, якій на той

⁸³ Літопис не окреслив місця її постійного перебування у чернецтві. Давніша література ним не переймалася. Новіша заповзялася доводити, нібито цим монастирем мав бути археологічно зафіксований комплекс будівель у місцевості Стовп (польськ.: Столп'є) неподалік від Холму, від якого краще збереглася тільки одинока мурована вежа: *Dąbrowski D. Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją A. Buko. Warszawa, 2009. S. 57–59; Ejusdem. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków, 2012. S. 80. До безпідставності й помилковості такого погляду увагу привернуто: *Александрович В. Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Столп'є) поблизу Холма [рец. на кн.:] Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko. – Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s. Княжа доба: історія і культура. Вип. 4. С. 292–296; Його ж. Князь володимирський Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3). Біла Церква, 2013. С. 66–73; Його ж. Холмське будівництво короля Данила Романовича Княжа доба: історія і культура. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 70; Його ж. В якому монастирі проживала мати короля Данила Романовича? Свідчення джерел проти пропонованих “широких” трактувань Український археографічний щорічник. Нова серія. Т. 19–20. Київ, 2016. С. 174–175. Аргументи на користь зазначеного володимирського монастиря як чернечої резиденції “великої княгині Романової” найдокладніше розглянуто: Там само. С. 169–194. Пор. також: Його ж. Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича Княжа доба: історія і культура. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. С. 143; Його ж. Мистецькі сюжети... С. 57. Новіший короткий огляд відомостей про цей монастир в археологічному аспекті запропонував: *Терський С. Княже місто Володимир. Львів, 2010. С. 41* (як “перший монастир на західній околиці міста”, одразу жіночий), 97 (“Не виключено, що початково тут планувалося розмістити заміську князівську резиденцію, яка була замінена на жіночий монастир у зв'язку з овдовінням княгині”); *Його ж. Археологія міста Володимира. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський, 2019. С. 98, 141–145. Автор твердить про нього***

час мало би виповнитися щонайменше поза 70 років, подорожував б на зустріч із сином до Холму в період після його повернення туди й перед виступом до наступного зимового походу на ятвягів. Отже, в зазначеному проміжку часу від повернення з Чехії й до виходу в похід проти ятвягів у напрямку Дорогичина задля попереднього збору князь повинен був відвідати Володимир. Можливо також, саме з цієї подорожі виходив літописець, твердячи при описі повернення з чеського проходу до Холму у своєрідній вставленій до тексту суцільної розповіді як її очевидний розрив ремарці про побачення також із братом – “и видѣвса со браѣмъ своимъ”⁸⁴.

як “жіночий монастир із храмом Св. Федора” (Там само. С. 141), проте схильний тільки “припустити його призначення, як місце усамітнення та поховання для жінок із князівської родини, які померли монахинями”, та ймовірність стосунку саме до цього монастиря знаного літописного повідомлення (Ипатьевская летопись. Стб. 937) про спорудження заходами князя Мстислава Даниловича “кам’яної гробниці “над гробом бабы своей Романовой” (Терський С. Археологія... С. 144). Щодо наведеного погляду на монастир як нібито заснований для баби князя Данила Романовича, вдови князя Мстислава Ізяславовича Агнешки, доньки князя Болеслава Кривоустого, то про княгиню відомо надто мало (див.: Balzer O. Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 322–323), а волинський період її біографії задокументований лише двома принагідними побіжними згадками 1149 та 1154 рр.: Ипатьевская летопись. Стб. 384, 475. Тому будувати навколо нього будь-які здогади – заняття відомого наукового наповнення. Намагання сприйняти Федорівський монастир ще в межах другої половини XII ст. тільки повторює ні на чому не засновану пропозицію його загального датування XII – початком XIII ст.: Каргер М. К. Вновь открытые памятники зодчества XII–XIII вв. во Владимире-Волынском Ученые записки Ленинградского государственного университета имени А. А. Жданова. Серия исторических наук. Вып. 29: История искусства. Ленинград, 1958. С. 13. Наведена новіша література про монастир та відповідний аспект його призначення залишилася в С. Терського поза увагою.

⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 826. Таке тлумачення зазначеного місця літописної розповіді запропоновано: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 168; Його ж. Холмський єпархіальний осередок... С. 101.

Принаймні поширений у новішій літературі “неприскіпливий” погляд, нібито Василько Романович мав перебувати в Холмі на час повернення брата й намагання віднести до них обох мало не все, що вважав за слушне розказати літописець про перші кроки старшого Романовича на холмській землі після повернення⁸⁵, при докладнішому розгляді виявилось заснованою на явному непорозумінні суцільною фантазією⁸⁶. Вплив матері на Данила Романовича навряд чи випадало би ставити під сумнів, проте його безпосередніх виявів літопис при викладі цього конкретного епізоду (як і, зрештою, – так само й інших) не зафіксував зовсім. А відводити

⁸⁵ *Dąbrowski D.* Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016. S. 286, 330; *Толочко А.* Основание Холмской епископии *Palaeoslavica*. Vol. 25, no 1. Cambridge, Ma, 2017. P. 271. “Збагатилася” література так само завідомо позаджерельним твердженням, нібито молодший брат мав прибути до Холму тільки після того, як старший повернувся з чеського походу, але немов, за переконанням подальшого викладу, саме тоді: “Коли ж у Холм прибув і брат Василько, князі відправилися “в дом святого Ивана во городъ Холмъ с веселием, славя Бога и Пречистую его Матерь и святого Ивана Златоуста” (збережено правопис оригіналу – В. А.), див.: *Толочко П. П.* Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. Київ, 2005. С. 328. Стосовно останньої версії див.: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 101, приміт. 92.

⁸⁶ *Александрович В.* “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 168; *Його ж.* Холмський єпархіальний осередок... С. 101. Особливо показовою для новітнього “прогресивного” трактування є версія про холмську церкву святого Іоана Златоуста як “монастир” та влаштовану в ньому при поверненні Данила Романовича з чеського походу... “пятику” князів-братів “зі світою”: *Dąbrowski D.* Król... S. 286, 330; *Толочко А.* Основание... С. 261, примеч. 67. З приводу цілком позаджерельного “ерудиційного” характеру викладу щодо цієї неможливої за тодішніх реалій ситуації – не кажучи про нічим не доведену присутність на час повернення брата в Холмі молодшого з Романовичів – див.: *Александрович В.* “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 168; *Його ж.* Холмський єпархіальний осередок... С. 97–103.

аж настільки істотну роль “умовлянням” навіть матері при вирішенні питання подібного характеру, звісно, не випадало би ніяк.

Стосовно цього, зокрема, здатне переконати й те, як відповідний момент потрактував знаний зі своєї “широти поглядів”⁸⁷ А. Майоров. На його переконання, княгиня-мати “по словам летописца, смогла убедить сына, прежде неоднократно отвергавшего предложения короноваться, принять королевский венец от папы: “Оному же одинако не хотящоу, и оубеди его мати его, и Болеславъ, и Семовить, и бояре Лядьские...”. Как видим, влияние матери на решение Даниила было столь велико, что летописец считает его едва ли не главной причиной согласия князя и ставит выше влияния польских союзников, обещавших военную помощь против татар в случае коронации”⁸⁸. І далі: “Чем объяснить *эту решающую роль* (виділено – В. А.) княгини-матери в истории коронации Даниила?”⁸⁹. Зіставлення наведеного висновку з літописним першоджерелом, від якого виходив автор, здатне, однак, засвідчити, що літописцеві про таке своє переконання випало довідатися щойно від... самого А. Майорова. Тому зазначене “пересвідчення” сприймається тільки зайвим прикладом як надто довільного сприйняття відповідного викладу літопису (звісно, не тільки його!), так і – за всіма ознаками – неприпустимо “облегшеного” трактування явно зовсім поверхово вичитаного з нього⁹⁰. Авторіві вдалося навіть не зауважити ширшого переліку тих, хто долучився до схиляння, та трактування у джерелі згоди як їх “спільного успіху” й поверхово приписати все винятково “фаворизований” княгині-матері...

Проте при наведеному акценті стосовно переконування здатний з’явитися ще й так само теж досі не зауважений окремий додатковий часовий момент. Адже коли до прийняття корони повинна

⁸⁷ Див.: *Александрович В.* Не зовсім звичайна монографія “незвичайного князя” [рец. на кн.:]. Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич, володар, воїн, дипломат: У 2 т. – Біла Церква, 2011. – Т. 1–2 *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 7. С. 295–313.

⁸⁸ *Майоров А. В.* Русь... С. 694.

⁸⁹ Там же.

⁹⁰ Втім, як уже була нагода вказати, зазначені моменти належать до неодмінних прикмет авторського почерку: *Александрович В.* Не зовсім звичайна монографія... С. 295–313.

була “схилити” мати, то чому воно не мало статися ще в Холмі, перед виступом до походу. Отже, про коронацію у Холмі не повинно було йтися взагалі? Такий здогад на тлі численних дотеперішніх трактувань “коронаційного процесу” мав би видатися несподіваним зовсім, проте, як бачимо, водночас він не позбавлений потенційних прийнятних аргументів та здатний врахувати весь комплекс наявних відомостей з відповідного приводу.

Однак, за свідченням літопису, окрім матері, “оубѣди его” також “и Болеславъ . и Семовить и боаре Ладъскыѣ”: щойно наведене звернення до зазначеної частини розповіді їхні зусилля проігнорувало зовсім. У цьому зіставленні теж виявляється досі не зауважена окрема своя хронологія, присутня, зрештою, не тільки тут. Вона стосується насамперед князя Болеслава Встидливого. Щодо його стосунку до умовлянь, то при цьому логічно могло йтися винятково про певні давніші докладення зусиль, ще з часу перебування Данила Романовича в Кракові при поверненні зі спільного чеського походу, оскільки в Дорогичині й так само пізніший ятвязькій війні краківський князь, як випадає визнати всупереч достатньо стійкій літературній традиції⁹¹, неприсутній (див. далі). Такі розмови в його столиці, безперечно, велися, проте, як видно, не мали досягнути ніяких результатів (див. вище). Отож, у Кракові, все ж, випадає здогадуватися на підставі наведеного зіставлення, – насправді мало відбутися щось більше, ніж сама одинока конкретно прямо зафіксована в літописному викладі відмова Данила Романовича від зустрічі та ведення переговорів із папським легатом. Хоча, цілком можливо, оте “більше”, найправдоподібніше, повино би статися у формі приватних і побутових контактів співучасників недавнього походу.

Згадані у відповідному контексті “боаре Ладъскыѣ”, так само причетні до умовлянь, досі теж ніколи не виступали об’єктом докладнішого інтересу. З надто лаконічної згадки незрозуміло, про яких саме “бояр” повинно йтися. Під ними могли матися на увазі наближені краківського князя – учасники спільного чеського походу. Проте, за відсутності в літописі бодай натяку на їх причетність, це тільки логічно прийнятний здогад. Певніше тут можна вбачати

⁹¹ Головка О. Держава Романовичів у східноєвропейській політиці Римської курії 40–50-х років XIII ст. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 2. С. 82.

оточення князя Земовіта Мазовецького на зборі в Дорогичині перед майбутнім військовим походом. Принаймні, ніщо в літописному викладі неможливо не спроможне вказати на потребу й необхідність враховувати при цьому ще когось іншого з польської сторони.

Не випадає також припускати, аби всі зазначені представники польських еліт мали побувати в Холмі перед зустріччю у спільному поході щойно в Дорогичині. Зрештою, коли б польська “остаточна перемога” на ниві переконувannya мала статися давніше, втім ще також у самому Холмі, стосовно цього моменту так само повинно би виникнути логічне запитання, уже поставлене щодо княгині-матері: чому тоді Дорогичин? Отже, остаточному “польському успіхові”, найправдоподібніше зусиллями князя Земовіта та його оточення у тогорічному ятвязькому поході, належалося статися лише там, уже під час безпосередніх приготувань до майбутніх воєнних дій.

Втім, з польських їх учасників сам літопис називає тільки одного князя Земовіта Мазовецького, згадуючи про щойно коронованого короля як “идоущоу емоу на воиноу со сѣмъ Львомъ . и со Сомовитомъ княземъ Ладъскимъ”⁹². Тому поширене в літературі переконання про нібито численну польську участь у самому поході мало виникнути як розвиток заснованої на зазначеному помилковому тлумаченні відповідного моменту розповіді літописця присутності у всій цій історії Болеслава Встидливого та – щойно тепер виявилось – зовсім безпідставного віднесення краківського князя до учасників ятвязького походу⁹³. Знаної стабільної й неодмінної народової схильності до всіякого всемірного перебільшення власної “незмінно позитивної” постійної і невідступної

⁹² Ипатьевская летопись. Стб. 827.

⁹³ “на коронацію прибули польські князі, Болеслав і Земовит, польські бояри”: Чубатий М. Західна Україна... С. 61. Згодом автор навіть писав про них обох як... мазовецьких князів (sic!): Його ж. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 (до р. 1353). Рим; Нью Йорк, 1965. С. 633. “На церемонии коронации присутствовали польские князья Болеслав, Семовит, князь Василько и вся знать (sic!)” – твердив В. Пашута: Пашута В. Т. Внешняя политика... С. 259. “союзники польські князі Болеслав і Земовит, з якими він (Данило Романович – В. А.) в той час воював проти ятвягів”, присутні також у: Головка О. Держава Романовичів... С. 82.

присутності в українській історії і в цьому конкретному випадку, мабуть, так само вартувало б не упускати з уваги...

Що ж до самого схиляння, то літописцеві, як випадало би здогадуватися, в аналізованому моменті, мабуть, тільки належалося *post factum* перерахувати явно різночасові, як щойно тепер виявилось, з походження наявні “голоси вирішального впливу”. Чи мав він сам бути присутнім як у Кракові, так і Дорогичині? Питання, звісно, риторичне, оскільки доступний текст відповіді на нього не дає. Втім, у Дорогичині, як здатна переконати надто очевидна лаконічність цієї частини розповіді, радше, ні. Тому, вірогідніше, текст писав не самовидець. Його укладено у віддалені, вдаючись до переказів очевидців.

Можливим “додатковим аргументом” при схилянні подано обіцянку присутньої у Дорогичині польської сторони: “а мы есмь на помощь . противоу поганымъ”. Наскільки, однак, випадало би реально розраховувати на подібну підтримку сусідів – справа знаної делікатності. Бо надалі сама така допомога, як відомо, так і не віднайшла нагоди об’явитися... Навряд чи перед галицько-волинським володарем із особистим досвідом десятиліть тісних та різномірних контактів поміж польськими сусідами така перспектива мала не зарисовуватися зовсім... Зрештою, обіцяльникам випало вкотре показати всю надійність їхніх обіцянок уже в найближчій ятвязькій війні, коли, одразу ж після перших успіхів, за свідченням літописця, “Лахом же исполнившимся зависти и льсти (sic!). наченшимъ прияти поганымъ”⁹⁴. Очевидно, спільники короля у поході справді зуміли докластися до відзначення такої поведінки й літописцеві зовсім не випало їх обмовляти.

Проте так само, як вирішальними не належалося стати вмовлянням матері, ніяк не випадало б відіграти подібну роль і зусиллям польських сусідів. Тому на підставі актуально доступних джерельних переказів, фактично, ми так і не спроможні довідатися на правду,

⁹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 828. Аналогічною була поведінка поляків і в попередньому засвідченому значнішому поході весни 1249 р., коли “не стерпѣвшимъ же Лахо^а зазгоша ихъ . первуюю всь . тѣмъ бо зло створиша . и знаменьє имъ подаша”: Там же. Стб. 810. Тобто, для польських спільників вона виявляється постійною і сталою як незмінне свідчення їхньої потенційної придатності до перебування у стані вищі союзників.

що, врешті, повинно було виступити тим визначального сенсу аргументом, з усвідомленням якого коронація мала стати реальністю⁹⁵. Але, цілком очевидно, це не могла бути виразна перспектива потенційної папської допомоги в найважливішому для Данила Романовича питанні боротьби проти татарської загрози. Досвід очікування чогось такого презентувався уже достатньо значним, аби не вдаватися до розбудови надій на її реальність ще й на цю конкретну нагоду окремо. Коли після того, як прибульці з Азії на початку 1241 р. сплюндрували частину Польщі⁹⁶ та католицької Угорщини, на території якої навіть осіли на триваліший час – більше, ніж на рік⁹⁷, папська бюрократія щойно аж від 1245 р. почала виказувати певні конкретні порухи назустріч новопосталій у віддаленні від неї загрози. Тому пов'язувати якісь сподівання на реальне сприяння уже не випадало би ніяк. Так само, зрештою, як покладатися на обіцяну допомогу найближчих і навіть значно виразніше здатних бути зацікавленими не тільки через близькість, а й набагато більшу небезпеку монгольської агресії також для них самих, польських сусідів...

Стежачи за активністю осіб, що досі знаходилися у центрі уваги, випало полишити в стороні самого папського посланця, стосовно якого, зрештою, що уже зазначено, з цього періоду відомо тільки про його перебування у вересні–листопаді на території Мазовії та Сілезії (див. вище). Джерела, як показано, навіть не зберегли переказу

⁹⁵ Очевидно, варто враховувати й вірогідність того, що Данила Романовича немало дойняли наполяганнями звідусюд: *Александрович В.* “Щастя”... С. 345. Однак у його становищі це, звісно, міг бути тільки один – і не найважливішої вимови – з-поміж потенційних факторів.

⁹⁶ *Ипатьевская летопись*. Стб. 784. Літописець лише зовсім лаконічно згадує про появу завойовників на території Польщі та розгром військ князя Генріка II Побожного (літописного “Індриховича”) 9 квітня 1241 р. поблизу міста Легніце.

⁹⁷ “Батыи же... . иде Оугры король жь Бѣла и Каломанъ . срѣто ѣ на рѣцѣ . Солонои . бившимса имъ полкомъ . бѣжаща Оугре . и гнаша ѣ Татаръ до рѣкѣ Доунал . стояша по побѣдѣ три лѣ̃”: *Ипатьевская летопись*. Стб. 786–787. Пор.: “вѣсть приде е̃а . ѡко Тотарове . вышли соуть . и землѣ Оугорское . идоуть в землю Галичскою”: Там же. Стб. 793. Докладнішу винятково барвисту й багату на деталі розповідь про тодішню ситуацію в Угорщині пропонує: *Rogierii carmen miserabile*...

з приводу того, чи справді, врешті, мало таки дійти до особистої зустрічі в Холмі⁹⁸. Проте ситуація стосовно головного завдання папського посланця, за свідченням літопису, й далі розвивалася майже з тим же знаним “краківським” результатом, у холмського літописця викладеним за посередництвом цитованої формули реакції Данила Романовича “вньому же вдинако не хотащоу”. Звісно, в Холмі, якщо зустріч у столиці претендента мала б таки відбутися, сама подібна позиція повинна була сприйматися ще дивнішою, ніж у Кракові, де можна б відшукувати хоч якийсь “оправдальний” аргумент. Проте мовчання літопису з відповідного приводу не дає підстав допускати не тільки чергової невдачі “наполегливого” легата ще й у Холмі, де він так само не зумів виконати покладеного на нього завдання, а й навіть імовірності самої його появи в місті. Обтяжений зобов’язанням, посланець, як видно, не спромігся віднайти іншого виходу, як і далі переслідуючи власну мету, відбутися за “уникаючим претендентом” у його військовий похід. Чи була це подорож “вслід” гадати не випадає. Найправдоподібніше, й цього разу знову довелося так само мандрувати “самостійно”, тобто незалежно від “дивного” претендента до корони. Принаймні, зафіксовані в літописному викладі обставини найвиразніше не спроможні передбачати ймовірності якихось особистих контактів між ними в період між нею описаною в джерелах краківською та дорогичинською зустрічами.

Відзначена поява легата на переломі вересня–жовтня на Мазовшу разом із засвідченим 10 лютого наступного року перебуванням у Червінську там же⁹⁹ здатна вказати на сталі інтереси в окресленому обома джерельними переказами регіоні. Очевидно, знаходячись тут перед появою у Дорогичині, “Wпиза” міг заздалегідь залучитися солідарною підтримкою своїх наполягань від польської сторони під час зазначених мандрів й тільки вже “доставити” немало готовий результат попередніх власних зусиль на військовий збір перед виступом на ятвягів. Такої ймовірності ніщо, звісно, не доводить, проте так само ніщо не спроможне підтвердити нібито “безперервного

⁹⁸ Столицю Данила Романовича незмінно враховує у своїх викресленнях маршрут легата, твердячи навіть про “narady w Chełmie”: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 50. Поп. також прийняту в нього “podróż do Drohiczyzna przez Chełm”: *Ibidem*. S. 49.

⁹⁹ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 351.

невідступного переслідування” претендента в Холмі та прибуття зі столиці разом із ним чи вслід за ним до визначеного для збору військ пункту. Наведені єдині задокументовані сліди активності легата тієї осені заперечують можливість нічим не зафіксованого тривалішого постійного перебування при “непіддатливому претендентові”. “Впи́за” незмінно тримали в Польщі головні для нього обов’язки легата. Тому не випадало би відкидати й не зауваженої у дотеперішній літературі вірогідності прибуття папського посланця уже безпосередньо до Дорогичина¹⁰⁰, заручившись “підмогою” польських учасників тодішнього ятвязького походу, імовірно навіть власне разом із ними. За такої можливості зафіксований у літопису “голос” польських співучасників майбутньої антиятвязької експедиції здатний прибрати дещо відмінного від звично сприйнятого твердо засвоєного акценту наповнення та виявлятися виразно значно скромнішим, що, однак, ніяк не спроможне претендувати на принципову зміну можливого характеру ситуації.

На складі самих польських учасників також випадає затриматися окремо, оскільки явно переексплуатована в новішій польській літературі їхня присутність у тодішньому ятвязькому поході (без врахування, звісно, наведеного показового висловлювання літописця щодо поведінки польської сторони під час самих військових дій!) вимагає перегляду та коригування. Краківський князь Болеслав Встидливи, як уже показано, з їх кола повинен бути виведений зовсім. Тоді залишається сам тільки Земовіт Мазовецькі зі своїм оточенням¹⁰¹. Таке істотне уточнення не тільки виводиться від наявних джерельних свідчень, згідно з якими повинне бути визнане принципово важливим. Воно також спроможне показати в зовсім іншому освітленні не тільки тодішній похід, а й персональне тло випадковим збігом обставин (див. вище) співвіднесеної з ним

¹⁰⁰ На таку можливість у давнішій літературі вказав: *Рамм Б. Я.* Папство и Русь в X–XV веках. Москва, 1959. С. 169. Сумнів стосовно неї висловив: *Котляр М.* Коментар. С. 280 (“сумнівним виглядає твердження, ніби Опізо одразу ж прибув до Дорогичина, обминувши Холм”). Втім, такий погляд, як видно, не заснований на докладнішому аналізі ситуації.

¹⁰¹ Як “спільна акція Данила і Земовита, розрахована на триваліший час” похід фігурує також у коментарі до новішого українського видання літопису: *Котляр М.* Коментар. С. 283.

дорогичинської коронації. У результаті посталоого уточнення спільна антиятвязька акція двох сусідів, що їм звично випадало потерпати від неспокійного сусідства¹⁰², не дивлячись на докладну літописну реляцію з перебігу подальших військових дій, виявляється зовсім “рядовим” регіональним конфліктом, явно без претензії до якогось особливого, істотнішого місця в історії.

Відповідно скромнішою внаслідок цього випадало би визнати також як саму зазначену кампанію, так і її організацію. Стосовно польської сторони, це був – у союзі з Данилом Романовичем – звичний набіг-“відповідь” для захисту від неспокійних сусідів зі сходу. Він не міг мати якогось ширшого, нібито навіть мало не “всепольського”, як його в знаному “народовому інтересі” здебільшого при звичаєні подавати новітні польські автори¹⁰³, характеру та обмежувався не тільки вузьким конкретним завданням, а й співвіднесенням з ним, так само, – належним на таку оказію відповідно якнайвиразніше доволі вузьким складом залучених учасників. Зазначена не зауважена досі істотна обставина, безперечно, повинна була стати важливим “діючим” елементом тла не лише самого походу, а й водночас також і збігом обставин поєднаної із ним коронації галицько-волинського володаря¹⁰⁴.

¹⁰² Тільки в найближчі роки перед післякоронаційною експедицією літопис зафіксував спільний тривалий похід за участю загонів краківського князя Болеслава Встидливого в період до і після Великодня 1249 р. який тоді припадав на 4 квітня: Ипатьевская летопись. Стб. 810–813. Оскільки виразно вказано на період Великодніх свят, сам похід ніяк не випадало би датувати на кінець 1248 – початок 1249 р., як, переочивши зазначений вимовний часовий акцент, пропонував Л. Махновець: Літопис Руський. С. 406.

¹⁰³ Найдокладніше такий погляд розвинув: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 358–360 (див. далі).

¹⁰⁴ Так само не випадало би перебільшувати й причетність до тодішньої антиятвязької війни папи, хоча існують папські доручення польським князям захоплювати земля ятвягів, див.: *Kwiatkowski K. Przeciw Batuschanowi...* S. 48, przyр. 47. Втім, окрім пропагандистської маніфестації папської участі та посильного внеску до боротьби з язичниками, їх не випадало би сприймати наділеними якимось істотнішим реальним значенням.

Проте спершу про неї. Навіть після попередніх умовлянь матері тільки в Дорогичині за присутності польського князя Земовіта Мазовецкого та його супроводу на війну проти ятвягів¹⁰⁵ і так само, за свідченням літописця, на додаток тепер ще й їхніх умовлянь* Данило Романович погодився на коронацію. У місцевій парафіяльній церкві, збудованій після вигнання з міста рицарів Добжинського ордену – перелічуючи заходи князя після повернення Дорогичина, літописець відзначив: “созда црѣвь прекрасною стое Бѣи”¹⁰⁶ – як випадало би здогадуватися, проведено саму церемонію. Що і як відбувалося – знову мало залишитися поза рядком літописного викладу¹⁰⁷ й через

¹⁰⁵ При цьому варто ще раз привернути увагу до помилковості погляду про присутність при цьому також краківського князя Болеслава Встидливого: “В урочистій церемонії... узяли участь польські князі Болеслав і Земовіт”, див.: Головка О. Б. Корона... С. 346. Свідченням того, наскільки ідея “присутності” краківського князя “вїлася” до свідомості поодиноких авторів, є визнання: “wymowny jest pobyt (Болеслава Встидливого)... we wschodniej części swego państwa w końcu lutego 1254 r. Czyżby zatrzymał się on tam na pewien czas po powrocie z koronacji (виділено – В. А.) i oczekiwał na wyniki wyprawy na Jaćwież?”, див.: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 350, przyp. 924. На тлі наведених відомостей про непричетність краківського князя до коронації (див. вище) зазначене припущення випадало би сприйняти хіба новітнім впровадженням знаменитої формули “credo quid absurdum est”. При цьому водночас у продовженні слушно стверджено: “Kronika halicko-wołyńska nie informuje o udziale Małopolan w wyprawie”, див.: Ibidem. S. 350, przyp. 924. Правда, не дивлячись на це, вже через дві сторінки випадає натрапити на відкликання до “innych mazowieckich i małopolskich (sic!) szlachełnych uczestników ceremonii drohiczyńskiej i wyprawy jaćwieskiej (sic!)”: Ibidem. S. 352.

* Вони, найочевидніше, відбувалися саме в Дорогичині, принаймні немає свідчень про якісь безпосередні контакти з князем Земовітом Мазовецким перед їх зустріччю у місці збору, хоча, з огляду на спільні військові приготування, певні зносини перед самим збором, безперечно, мусили відбуватися і навіть достатньо регулярно.

¹⁰⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 788.

¹⁰⁷ У літературі не бракує “знаючих” пропозицій з приводу розгортання подій на дорогичинській землі, див., зокрема: “Завершающие переговоры Даниила и Оппизо прошли в Дорогичине. В начале переговоров князь в

те для історії – принаймні на сьогодні – втрачене. Після стількох докладених зусиль уповноважений мезанський абат врешті дочекався нагоди полегшено зітхнути з усвідомленням сповнення покладеного на нього зовсім нелегкого, як виявилось, обов'язку. Можна було перервати явно не передбачену в його особистому розкладі появу на зборі перед віддаленим походом проти ятвягів та, попрощавшись з новоувінчаним королем й далі вже не заважаючи його найближчим військовим намірам, повернутися до значно прихильніших польських підлеглих папського престолу. Постійна зайнятість на теренах Польщі обов'язками легата вказує на коронаційне зобов'язання як одне з ряду інших отриманих тоді завдань, тому, можливо навіть, він до цього “додаткового навантаження” аж “надміру” й не мав докладатися. Принаймні якесь таке враження здатне постати з надто вже довготривалого періоду між першим зафіксованим контактом із претендентом у Кракові та доконаним фактом уже через немало місяців після цього навіть коли традиційно сприймати коронацію як відбуту наприкінці року, хоча насправді вона могла бути проведена й ще пізніше (див. далі). Легатові явно не випало “відбути зі звітом” про виконання дорученої місії й він ще триваліший час перебував у Польщі – принаймні до травня, коли в Кракові був присутній на канонізації святого Станіслава¹⁰⁸.

Належалося би знову повернутися до головної особи та її літописця, оскільки подальші зауваження літописного викладу стосовно коронації здатні пропонувати нові істотні немало несподівані, як на звичне сприйняття ситуації, акценти: “wъnъ же wъnъць wъ Ба

очередной раз отказался от коронации, напомнив легату о папском обещании провести против монголов крестовый поход”, див.: Головки А. Б. Встреча цивилизаций в середине XIII века: государство князей Романовичей между католическим Западом и монгольским Востоком *Вестник Удмуртского университета*. История и филология. Ижевск, 2012. Вып. 5. С. 21. Однак при цьому, як видно, подаються почасти здогади, а почасти реальні факти, переставлені, проте, до невластивого їм зовсім іншого контексту. Д. Домбровські не упустив нагоди пригадати про неї, як “zdominowanej przez pierwiaszek katolicki”: *Dąbrowski D. Król Rusi...* S. 322, przyp. 1135. Так, ніби вона могла б презентуватися якимось інакше...

¹⁰⁸ Зіставлення відповідних джерельних переказів див.: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 351, przyp. 929. Пор. також: *Gołqb K. Opat Obizo...* S. 136.

прия . ѿ цр̑кве стхъ апостоль . и ѿ стола стго Петра . и ѿ ѿца сво-
его папы Некѣнтиа”¹⁰⁹. Дотеперішня література так само не завжди
з належною уважністю сприймала цей важливий фрагмент викладу.

Описуючи на такий спосіб у певному часовому віддаленні ре-
зультат за всіма ознаками без перебільшення завідомо скромного
“дорогичинського торжества” (до скромності самої церемонії ще
доведеться повернутися окремо), літописець короля, перелічую-
чи Бога, Церкву святих апостолів, престіл святого Петра й “ѿца”
папу¹¹⁰, від яких отримано корону, додав на продовження до них у
тому ж значенні також її прийняття “и ѿ вси̑х еп̑повъ своихъ”¹¹¹.
Церемоніал папської коронації, що її з доручення папи в Дорогичи-
ні випало виконати мезанському абатові (як і, зрештою, будь-якої
коронації взагалі), звісно, не передбачав безпосередньої участі в ній
також “вси̑х еп̑повъ своихъ” – поза їх можливою присутністю при
самій церемонії¹¹². Однак імовірність їхньої наявності на той час у
Дорогичині нічим, зрештою, і ні на який спосіб не підтверджена.
Єпископів могло матися на увазі щонайменше п’ятеро – холмський,
володимирський, луцький, галицький і перемишльський¹¹³. Серед
учасників церемонії їх перерахував Д. Домбровські, ствердивши її
проведення “najwyraźniej też z udziałem władyków ruskich”¹¹⁴. Втім,
не відомо, що насправді здатне стояти за залученою фразою про
прийняття вінця від “усіх єпископів своїх”¹¹⁵, оскільки, відповідно

¹⁰⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

¹¹⁰ На такому іменуванні наголосив: *Паславський І. Коронація...* С. 75 (“Да-
нило, за свідченням літописця, вважав Інокентія IV “своїм отцем”).

¹¹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

¹¹² Твердження “єпископи взяли участь у коронаційному акті спільно з ла-
тинським єпископом” (*Паславський І. Коронація...* С. 75) явно не про-
думане: не тільки нічого не засвідчує їх безпосередню “участь у коро-
наційному акті”, а й сам коронатор Опізо, як добре відомо, не мав...
єпископського сану (пор. вище).

¹¹³ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 359.

¹¹⁴ *Ibidem*. S. 360.

¹¹⁵ Є пропозиція трактувати наведену фразу доказом, що “єпископат Га-
лицько-Волинської держави в цю пору підтримував унійні заходи Ні-
кеї та схвально ставився до рішення Данила прийняти королівську ко-
рону з Риму. І справді, в жодному історичному джерелі того часу не

до церемоніалу, не може йтися про їх залучення безпосередньо до самого акту коронування. Також вельми сумнівно, аби всіх єпископів Данилової держави зібрано тоді до Дорогичина. Таке міркування¹¹⁶ виразно відкликається до традиційно-поверхового сприйняття перебігу подій і видає недостатнє осмислення конкретної історичної ситуації у поєднанні з намаганням побіжно сприймати її через звичайний “загальновідомий протокол” коронаційних урочистостей. Без очевидного врахування, однак, неодноразово відзначеного незвичного характеру самого дорогичинського акту, а навіть з явним намаганням применшити та проігнорувати його безперечні своєрідні акценти. У наведеній фразі випадало би, найправдоподібніше, добачати насамперед ширший зміст – винятково якесь розуміння хіба що певної санкції, місцевої, “своєї” церковної влади в особах ієрархів як її безпосередніх носіїв¹¹⁷. Причому, залучена при цьому формула найочевидніше повинна відображати не власне приватне бачення самого літописця, а сприйняття, характерне не тільки для укоронованого володаря, а й ширшого його оточення, одним з репрезентантів якого й виступає літописець¹¹⁸. Втім, на

знаходимо бодай найменшого натяку на спротив котрогось із єпископів”: *Паславський І. Коронація...* С. 75. Однак вона явно некоректна у першій половині, оскільки з боку “Нікеї” не відбувалося ніяких “унійних заходів”, – знані переговори з папством видавати за них не випадало би ніяк.

¹¹⁶ Див., зокрема: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 359.

¹¹⁷ Не зовсім зрозумілим і навіть явно дивним видається твердження, нібито “Данило прийняв вінець не лише від папи, а й “від усіх своїх єпископів”, отже, що коронація була справою не тільки папської курії, а й самої Русі”: *Котляр М. Ф. Данило Галицький. Київ, 1979. С. 173. Повторено: Його ж. Данило Галицький. Київ, 2001. С. 143. Пор. також: Його ж. Коментар. С. 281. Хоча в основі самого погляду знаходиться, загалом, слушне намагання якось поєднати два зафіксованих у літописному викладі аспекти коронації. Однак у запропонованому тлумаченні явно проступає ніби спровоковане літописною розповіддю нерозуміння самої суті цього акту.*

¹¹⁸ Немає, звісно, ніяких підстав дошукуватися у середовищі ієрархів якоїсь “опозиції” та віднаходити можливості навіть певного “антикатолицького спротиву”: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 356; *Ejusdem. Król*

тлі традиційного погляду на подібні обставини, – явно також цілком незвичне, як і за усіма доступними ознаками не менше – сама відбута тоді в Дорогичині церемонія.

Далі літописець вставив до тексту своєрідне, так би мовити, “оправдання” того, що відбулося, із викладом власного розуміння актуальної папської позиції у церковних справах: “Некентии бо кльнаше тѣхъ . хоулащимъ вѣроу Грѣцкоую . правовѣрноую . и хотящю емоу . сборъ творити . ѡ правои вѣрѣ . ѡ воединенъи црѣкви”¹¹⁹. Незмінна римська пристрасть до підпорядкування собі усього як у власних очах “єдино істинній правдивій християнській вірі” не могла бути невідомою. Проте на тлі описаної ситуації, зрозуміло, не мала постати, тому безпосередньо й не пригадана в літописному викладі. Хоча Курія неунікнено бачила об’єднання Церков не інакше, як через “приєднання” до себе усіх інших, нібито “відпалих у схизму”. Не випадає сумніватися стосовно того, що власне в цьому й полягала суть намірів папської сторони, а ніяк не найважливіший для самого Данила Романовича опір наїзникам зі Сходу. Тому в певному сенсі випадало би навіть вбачати в дорогичинському акті... “дві” коронації – немов окрему в очах кожної сторони, сприйняту з огляду свого бачення, розрахунків та інтересів. Власне цьому фундаментальному протиріччю й випало наперед визначити як безпосередній реальний результат відбутої церемонії, так і життєвість самих стосунків надалі (див. далі).

Після цього виклад літописця за уже відзначеною неодноразово стосованою методою знову повертається до коронації та її обставин:

Rusi... S. 322. Правда, в останньому випадку автор відкликався до реляції “dworskiego dziejopisa Romanowiczów o posłusznym uczestnictwie episkopatu prawosławnego w królewskiej koronacji Daniela”. У самого літописця не про “послушність”, однак, йдеться... Проте коментатору “завжди видніше”... Втім, при доступному джерельному забезпеченні, а також взагалі обмеженому декількома принагідними лаконічними літописними згадками надто скромному фонді відомостей стосовно тогочасної церковної ієрархії Галицько-Волинської держави, подібні намагання незмінно приречені залишитися зусиллями з видавання бажаного за дійсне. Як зазначалося, не віднайшов бодай найменшого натяку на потенційний можливий спротив: *Паславський І. Коронація...* С. 75.

¹¹⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

“Данило же приа . ѿ Ба вѣнѣць . в городѣ . Дорогычинѣ . идоущоу емоу на воиноу со снѣмъ Львомъ . и со Сомовитомъ княземъ Ладъ-скимъ братъ бо емоу . воротиса . бѣ бо пазва емоу на нозѣ . и посла воѣ своѣ . со братомъ всѣ”¹²⁰. Отже, вінець, як і належалось згідно з каноном тогочасної свідомості, походив від Бога, тобто, сприймався дарованим звища і, внаслідок цього, – цілком реальним. У такому трактуванні закладене власне те розуміння отриманого загалом незвичного для старокиївського історичного досвіду сану, що, згідно з літописним викладом, незмінно виступає надалі у колі не тільки родини короля, а й сучасних йому та найближчих нащадків, послідовно зафіксоване у літописному оповіданні. Причому, не тільки в холмському літописі самого короля, а й також новішому володимирському продовженні укладеної в оточенні короля давнішої частини західноукраїнського літописання XIII ст. (див. далі).

Оте “приа... вѣнѣць... идоущоу емоу на воиноу” явно так само зовсім не мало видаватися чимось дивним, хоч завідомо разюча “принагідність” для самої церемонії, канон якої не лише літописцеві, а й сучасникам не міг бути незнаним, не спроможна не повернути уваги. Найважливішим при цьому сприймається твердження: “приа . ѿ Ба вѣнѣць”, оскільки далі відкликання до цієї немало “дивної” коронації на сторінках літопису, як побачимо, незмінно подається не інакше, як власне в такому – цілком прийнятному, зрештою, для свого часу – усвідомленні отримання “вінця”.

Незвичним дорогичинське коронування мусило б видатися також і польському князеві разом із польськими учасниками подальшого спільного походу, хоча, здається, їм належалось на певний спосіб безпосередньо прикластися до саме такого завершення цієї унікальної в історії коронаційної епопеї. Проте безперечна нетрадиційність і навіть явне нехтування каноном, як видно, не повинні були сприйматися через очевидну винятковість самої події чимось неприйнятним. Таку ймовірність відкидають хоча б зазначені тривалі польські зусилля на шляху до дорогичинського “католицького успіху” як він мав би розглядатися (й найчастіше сприймається ще й навіть зараз!) у колі незмінно вразливих на католицьку ідею. Подібне бачення продовжує, зрештою, сучасна здебільшого генетично прокатолицька польська література, вбачаючи тут безперечний

¹²⁰ Там же.

“свій” здобуток й не зауважуючи при тому очевидної переваги в пропонуванних міркуваннях явної “готової” ідеї над осмисленням задокументованих фактів та обставин.

Поміж нечисленними викладеними реаліями тодішнього перебігу подій привертає увагу також повернення з походу князя Василька Романовича. Про саму вимушену відмову від подальшої участі, викликану раною, у джерелі йдеться так, що не зрозуміло, на якому, власне, етапі повинно було статися оте повернення¹²¹. Логічно мала б виглядати присутність брата при коронації, проте при знайшій лаконічності відповідної частини розповіді його участь у церемонії ніяк і нічим не зазначена. Щобільше, виявляється – у всій протяжній “коронаційній історії” князь Василько Романович... не об’являється зовсім*. Зокрема, вимовною видається його відсутність серед осіб, яким, за свідченням літопису, випало схилити унікального кандидата до прийняття корони. Безперечно, в колі зазначених персонажів його добачати не варто ніяк. Дошукатися у нього певних спеціально католицьких схильностей – винятково з огляду на польське походження дружини та папський дозвіл від 1247 р. на їх шлюб¹²² – не випадало б.

Після перегляду усього того, що з приводу коронації літописець вважав за потрібне подати, випадало би вдатися також до іншої,

¹²¹ Явно довільним сприймається новіший виклад даного моменту: “Wasyłko musiał wrócić do domu, otworzyła mu się bowiem rana na nodze. Wysłał jednak swój półk (*voje* [...] *vsje*) na pomoc bratu”, див.: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 366. У літописі, однак, йдеться про рану, а не її нібито “свіже відкриття”: “бѣ бо ѡзва емоу на нозѣ”. Так само щодо “воїв” сказано не про “полк”, а – випадає догадуватися – конкретно тих “воїв”, яких князь привів тоді до Дорогичина для участі в подальшому поході на ятвягів: “и посла воѣ своѣ . со братомѣ всѣ”. Звісно, немає так само підстав сприймати сказане механічно прямолінійно – ніби князь мав відіслати “усі” наявні в його розпорядженні військові сили.

* Ця не зауважена досі обставина наочно показує відзначену (див. вище) безпідставність намагання (як показано й тут підтверджено, – цілковито позаджерельного) приписати молодшому братові появу, нібито, ще на вступному краківському етапі довготривалого “коронаційного процесу”.

¹²² DPR. Nr 28–29. P. 40–41.

не менш істотної сторони ситуації, досі незмінно приреченої перебувати поза увагою, – визначеної тим, чого, попри можливі очікування, в літописному оповіданні насправді, все ж, шукати марно.

Стверджений тільки одинокий факт коронації “идоущоу емоу на воиноу”, якнайвиразніше вже сам по собі мав би поривати з усталеним неодмінним каноном коронаційних урочистостей¹²³. Церемонія відбулася не в столиці чи, що іноді практикувалося у Європі, – спеціально обраному для цього храмі поза її межами (на теренах Галицько-Волинської держави подібна традиція, як відомо, не функціонувала). Немає у розповіді так само й відсилання до будь-кого з присутніх. Нарисований щедрою рукою у найдалекосяжніших, нічим не підтверджених здогадах¹²⁴ велелюдний “все-загальний” центрально-східноєвропейський з’їзд як родини Романовичів на чолі з княгинею-матір’ю, так і латинських духовних та світських особистостей нібито усієї найближчої частини континенту¹²⁵ – разом із закономірним для такого бачення принагідним

¹²³ “коронація відбулася *саме в розпалі походу* (виділено – В. А.) Данила на ятвягів”: *Паславський І. Коронація...* С. 74.

¹²⁴ Єдиним можливим джерелом презентується явно “потрібне” свідчення Яна Длугоша щодо краківського єпископа Яна Прандоти та інших єпископів: “Et licet pontifices Polonie, et signanter Prandoha Cracoviensium”, див.: *Długosz J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 7–8. Varsaviae, 1975. P. 94.* Данило Романович фігурує тут немало “у віддаленні” – як “Daniel Ruthenorum Kyoviensis et Drohicziensis (sic!) dux”. Цей нібито “дрібний” факт сприймається яскравим і вимовним свідченням того, наскільки обережно варто підходити до подібних значно пізніших літературних переказів. Пор. новіший короткий коментар: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 359. На думку автора, явно натхненну розповіддю Я. Длугоша, легат неодмінно мав провадити церемонію, ніби в цьому ніяк не випадало сумніватися, “bez wątpienia w asyście biskupów polskich”: *Ibidem.* S. 360.

¹²⁵ Найактивніше до розбудови такої версії доклався: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 358–360. Явно скромніше бачення складу присутніх з наголошенням, доповнене позбавленою реалій сентенцією: “Skład grona osób, otaczających władcę ruskiego podczas zimowych uroczystości był odzwierciedleniem prowadzonej przez Romanowicza polityki”, див.: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 51 (показовий приклад модної

“всемірним торжеством” – заснований винятково на знаному незмінним “науковим наповненням” факторі “побожних бажань”. Із дійсністю він якнайвиразніше здатний розходитися не тільки не-мало, а й хіба навіть зовсім.

Контраргументом при цьому спроможна послужити також звично не завжди належно присутня у подібного блиску побудовах елементарна логіка. Не випадало би дискутувати, що дорогичинська коронація не наділена ніякими ознаками незмінної за таких обставин заздалегідь приготованої відповідно до усталеного загально-прийнятого канону урочистості. Немалою мірою вона сприймається у чомусь навіть чимось своєрідним немов у характері “експромту”, радше не зовсім зрозумілого на тлі давнішого розвитку подій немов особистого “успіху” “Wпиза” після його попередньої багатомісячної невдачі. Наділяти коронаційну церемонію за таких своєрідних обставин неодмінним для подібної урочистості належним набором зовнішніх ознак та виявів, явно безмірно перебільшеним навіть на цілком побіжний погляд, звісно, немає жодних підстав. Не могла звістка про те, що – все ж – якнайвиразніше доволі несподівано повинно було довершитися у Дорогичині перед військовим

тенденції усяди неодмінно і неунікнено вбачати “політику”). Водночас автор допускав також можливість і значно скромнішого їх складу, визначеного “zabiegiem warunkowym. ... Jeżeli np. przyjmemy, iż Daniel do końca unikał przyjęcia z rąk Opizona korony i zdążył do Drohiczy-
na jedynie z zamiarem połączenia się z oddziałami Ziemowita I, przyjdzie nam założyć obecność tylko tych osób, które podczas wyprawy wojennej były Danielowi niezbędne, a zatem w pierwszym rządzie dowódców wojskowych księstwa halickiego (sic!)”: Ibidem. S. 51, przyp. 67. Як видається, нарисована можливість здатна пропонувати цілком реалістичний, слушний і прийнятний погляд на поза всяку міру переексплуатовану зусиллями Д. Домбровського персональну обставу дорогичинської коронації. Хоча сам автор, все ж, не визнав і не прийняв присутнього в наведеному твердженні справді реального наповнення відповідних обставин (пор. наступну примітку). Допущення як можливість, що Данило Романович “zdążył do Drohiczy-
na jedynie z zamiarem połączenia się z oddziałami Ziemowita I” за результатами докладнішого аналізу усієї сукупності доступних переказів видається найвмотивованішим підходом до того, що насправді мало тоді відбутися у Дорогичині.

походом, поширитися... заздалегідь на чималих просторах Східної Європи. Так само, як не здатні були... наперед неодмінно поспішати до віддаленого приграничного міста численні духовні та світські можновладці, особливо польські¹²⁶, яких окремі новітні історики там “раді бачити”. Навіть зазначена віднотована через більш ніж два століття у Я. Длугоша присутність краківського єпископа Прандоти не видається достатньо вмотивованою. Як через знані вагання польського історіографа при викладі самого коронаційного епізоду¹²⁷, так і з міркувань усе тієї ж невимовної логіки. Чому краківський єпископ неодмінно мав брати участь у військовому поході проти ятвягів навіть... без участі краківського князя? Адже про коронацію під час домовленого військового збору заздалегідь нічого не могло бути відомо. Навіть сам похід за результатами новіших ретельніших обмірковувань ситуації мав би виглядати важливим насамперед тільки для обох зацікавлених сторін конфліктом із невгамовними сусідами (див. вище). Очевидно, якнайвиразніше незмінно “стурбовані” в цьому пункті історики виявилися неспроможними не упустити випалої нагоди намалювати “незабутню”

¹²⁶ Першим про них писав: *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka. Królewiec, 1582. S. 330–331.* Новіший коментатор, визнав: “Źródło to nie jest dla opisywanych wydarzeń wiarygodne”. Проте, все ж, суперечачи сам собі (див. вище), вважав за необхідне наголосити: “Nie ma wystarczającego powodu, by podważać obecność wielu znaczących osób na uroczystościach drohiczyńskich”, див.: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi... S. 52, przyp. 71.*

¹²⁷ *Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza... C. 109–113; Войтович Л. “Подвійна” коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт Князя доба: історія і культура. Вип. 9. С. 133–143; Його ж. “Подвійна” коронація Данила Романовича: фальсифікація, легенда чи реальний факт Його ж. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 310–320; Ejusdem. “Podwójna” koronacja Daniela Romanowicza: wymysł Długosza czy fakt rzeczywisty? *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Вип. 18. Львів, 2017. С. 221–233; Ejusdem. Podwójna koronacja Daniela Romanowicza: wymysł Długosza czy fakt rzeczywisty? Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich / Red M. Antoniewicz, N. Morawiec. Częstochowa, 2019. S. 67–85.**

наповнену блиску “історію, якою вона повинна була бути”, попутньо ще раз наголосивши також на неодмінному “потужному польсько-му внескові” до сприйнятої найяскравішою сторінки західноукраїнської історії епохи. Звично не задумуючись при цьому над потенційними реальними підставами так пожаданого для себе, власного ж тепер уже насамперед, “блискучого успіху” попереду історії...

Насправді ситуація з коронацією галицько-волинського володаря як тоді, так і надалі виглядала далеко не так яскраво, як це звично подається у сприйнятті окремих новітніх незмінно “краще знаючих” (а навіть “всезнаючих”) істориків. Вона мала відбутися надто мало відомим й також не зовсім зрозумілим немов своєрідним “експромтом” за небачених для таких актів обставин та у винятково вузькому колі і навіть зовсім “принагідно”, як ствердив літописець, – “идоущоу емоу на воиноу”. Ніякого “з’їзду”, не кажучи про “*wielki zjazd możnych świeckich i duchownych*”¹²⁸, звісно, не тільки не було, а й за відповідної ситуації навіть бути не могло. Усе мало обійтися, з одного боку, військовим оточенням Данила Романовича в тодішньому поході, з іншого так само – актуального “ситуативного” польського партнера в боротьбі проти ятвягів та його наближеними. Супроводу легата, прибулого – згодом – найправдоподібніше, все таки, разом із польськими учасниками майбутньої кампанії, так само ніяк не належалося презентуватися якимось помітно чисельнішим. Усе решту так бажане в окремих особливо заангажованих та – суголосно нагоді – незмінно урочистого ж наповнення викладах випадало би віднести не інакше, як до того, що в польській науковій традиції віддавна прийнято описувати поняттям “*wiedza pozaźródłowa*”¹²⁹. Зрештою, дописувати історії власними зусиллями яскраві сторінки – одне з немало улюблених занять істориків, уже давно запатентоване невід’ємною кращою частиною власного “я” багатьох з-поміж них.

¹²⁸ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 359.

¹²⁹ Наскільки успішно новітній літературі вдається розвивати відповідний напрям свідчить хоча б намагання показати увесь затяжний “коронаційний процес” тільки хитрою інтригою Данила Романовича, який, нібито, насправді прагнув корони і тільки назовні мав – успішно – робити вигляд, немовби в ній не зацікавлений зовсім: *Kwiatkowski K. Przeciwi Bātu-chanowi...* S. 51.

Окремої уваги заслуговує також питання про місце проведення самої коронації. Уже була нагода показати її невідповідність до канонів таких урочистостей та очевидні ознаки своєрідного “експромту” в самому здійсненні¹³⁰. Такою ж явною несподіванкою стосовно церемонії випадає сприймати і її проведення у Дорогичині. Важко погодитися з поглядами, ніби місце коронації вибрано не випадково заздалегідь і навіть, як зазначалося, з певним розрахунком та умислом майбутнього короля. “Przeniesienie urozystości koronacyjnych do odległego od władztwa mongolskiego Drohiczyna, gdzie prawdopodobnie wpływy mongolskie nie sięgnęły, gdyż nie dotarły na ten obszar mongolskie mingany, pozwalało Danielowi zachować wobec Złotej Ordy pozory podległości i uznawania przez księcia halickiego zwierzchnictwa wnuka Czyngis-chana”¹³¹. “Wybór miał znaczenie praktyczne, ponieważ gród ten stał się również punktem zbiorczym dla koalicji polsko-ruskiej, mającej się wyprawić na Litwę (sic!)”¹³². Новітня історіографія, як бачимо, не схильна навіть оком повести, всупереч усім допустимим канонам і нормам, працювати “прилаштовуючи” акт коронації до рядового, як уже показано, військового походу! Тому розрахунок може бути сприйнятий реальним та наявним тільки щодо самого пункту збору військових підрозділів учасників наступної кампанії, у війнах з ятвягами, зрештою, звичного¹³³. Натомість коронація виявляється явно заздалегідь ніяк не передбаченим “скромним” додатком при цьому головному факторі,

¹³⁰ “Поспішність” коронації у новітній літературі, хоча й на явно нічим не доведеному “холмському тлі”, відзначив: *Котляр М.* Коментар. С. 281 (“коронація відбулася спішно незабаром по приїзді папських послів до Холма”).

¹³¹ *Kwiatkowski K.* Przeciw Batu-chanowi... S. 58.

¹³² *Jusupović A.* Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019. S. 103. “Litwa” замість літописної і внаслідок цього звичної тут для літератури “Jaćwieży” вартує окремого відзначення. Твердження стосовно “koalicji polsko-ruskiej”, очевидно, теж випадало би сприйняти певним перебільшенням стосовно самого залученого поняття коаліції, до того ж, вона насправді повинна б бути сприйнята вужчою – мазовецько-холмською.

¹³³ Див., наприклад, перший такий спільний похід з князем Земовітом Мазовецьким (1249): *Ипатьевская летопись*. Стб. 810.

тому про якісь нібито свідомі міркування наперед з її огляду насправді, звісно, твердити не випадало би зовсім.

Ще менше сприймається намагання відшукати в такому виборі вияви відображення якихось потаємних “розрахунків” завідомо “хитрого” галицько-волинського князя (див. вище) та доволі багатий набір здогадів стосовно ширшого контексту дорогичинського акту¹³⁴. Переконання окремих авторів, ніби коронація саме в Дорогичині здатна була наголосити на якихось регіональних інтересах і претензіях спроможна вказати лише на очевидну схильність “підтягувати” реальні історичні події до власних “широких міркувань”, підмінюючи автентичну вимову джерел та виведений від неї конкретний фактаж немало приватними за домінуючого ставлення до нього самого розмірковуваннями. А готовність вплітати до історичного аналізу моменти, за самою природою цілковито непридатні для належного осмислення, скеровує сприйняття ситуації поза контекст звичного для історії джерельного розгляду, переводячи її у зовсім інший жанр, хоча й залюбки практикований, проте в колі наукових досліджень завідомо неприйнятний. Численні такого наповнення наукові успіхи тільки вказують на нездатність досить підозріло закоханих в історію не її дослідників, а “творців” навіть за актуального етапу наукового досвіду дати їй, врешті, заслужений спокій, відійшовши від усе ще й надалі “неуникненого” захаращення скромно доступної історичної дійсності щедрими на громадженнями безконечних поверхових домислів.

Літопис як єдине джерело стосовно докладніших відомостей про коронацію не зберіг конкретної дати її проведення. У літературі з цього приводу переважає схилення до кінця 1253 р., оскільки хронікарські записи “Рочніка Красінських” як одинокі актуально доступне джерело з докладною – але тільки річною – датою подають саме його¹³⁵. Хоча окремі автори, не вдаючись до пояснень та аргументації, прихилилися також і до наступного року¹³⁶. Найдокладніше

¹³⁴ У новішій літературі див., зокрема: *Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi...* S. 51; *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 354–358.

¹³⁵ *Rocznik Krasieńskich do 1351 r. Monumenta Poloniae historica.* T. 3 / Wyd. A. Bielowski. Lwów, 1878. S. 132.

¹³⁶ Новіший перегляд існуючих міркувань з відповідного приводу подав: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 353, *przyp.* 936.

проблему розглянув Д. Домбровські¹³⁷, слушно вікликавшись при цьому до “dość jednak chyba wyraźnej zależności pomiędzy aktem wywyższenia ruskiego władcy, a zorganizowaną przez niego bez wątpienia zimą wyprawą na Jaćwież”¹³⁸. Проте й одозначно стверджений у літописному викладі і внаслідок цього цілком очевидний взаємозв’язок випадало би визнати все ще й досі належно не оціненим та не сприйнятим. Він, безперечно, заслуговує більшої уваги, оскільки з нього вдається вивести важливі міркування стосовно не зауважених дотепер істотних аспектів проблеми.

Йдеться, насамперед, про нерідко пропоноване в літературі визнання проведення коронації наприкінці року чи навіть докладно на Різдво, 25 грудня. Його прийняття мало б, зокрема, означати, підпорядкування звичних Різдвяних святкувань як потребам проведення коронації, так і наступного антиятвязького походу. Про відзначену “урочисту” версію, коли від звичного провадження свят нібито мали відмовитися численні представники не тільки світських, а й косяольних еліт Східної Європи гадати тим більше не доводиться: над такою пропозицією явно не особливо задумувалися. Вказаний погляд щодо безперечного різдвяного акценту – зайвий аргумент стосовно цілковитої фантастичності такої можливості, як видно, виразно не обдуманій, поданій як неопрацьований зовсім попередній “чорновий здогад”.

Виявляється так само не обміркованою і часова пов’язаність коронації із подальшою війною проти ятвягів. Саму кампанію не датовано й докладне датування достатньо регулярних військових дій з ними – перший такий випадок зафіксований під 1227 р.¹³⁹ – у літописі трапляється вкрай рідко. Проте, все ж, є два принагідно цілком конкретно вміщених у часових межах. У літописній розповіді під 1236 р. згадано про похід Данила і Василька Романовичів: “веснѣ же бывши . пойдоста на Итвезѣ”¹⁴⁰. Однак попередній перед післякоронаційного військовий похід на ятвягів – перший спільно

¹³⁷ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349–356.

¹³⁸ Ibidem. S. 351. Пор.: Ibidem. S. 354, przyp. 937.

¹³⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 751. Л. Махновець так само загальноно датував цей похід на кінець 1227 – початок 1228 р.: Літопис Руський. С. 384.

¹⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб 776.

з мазовецьким князем Земовітом, який на той час нещодавно засів на престолі, позбавлений конкретної дати – літописна розповідь насправді вказує на розгортання військових дій у неділю. До військових дій саме в цей день у літописі присутнє цілком виразне відсилання: “собрашаса вси *Итвѣзѣ* . *пѣшци* и *сноузничі* . мнози *зѣло* . тако и *лѣсомъ* ихъ *наполѣлнитисѣ* . воставше же *зажьгоша* колимогы своѣ . рекше *станы* . во *днѣ* *воскрѣнѣ* рекше *недѣ*”¹⁴¹.

Звісно, одинокий датований – у зіставленні з рядом недатованих¹⁴² – прикладів не здатні послужити надійним джерелом для окреслення вірогідного часу перебігу й “післякоронаційного” ятвязького походу. Проте на тлі висловлених досі міркувань, видається, варто мати на увазі можливість як коронації, так і самого походу також уже тільки в перші місяці нового, 1254 р. На таку ймовірність, визначену подорожами легата Опізо, зафіксованого 10 лютого в Червінську на Мазовшу¹⁴³, а 28 березня – у Вроцлаві¹⁴⁴, вказав Д. Домбровскі¹⁴⁵. Однак він одразу ж її і відкинув з огляду на пригадану канонізовану дату “Рочніка Красінських”, а, окрім того, також притягнуте в нього до аналізованої ситуації засвідчене перебування Болеслава Встидливого 23 лютого 1254 р. в Сандомирі¹⁴⁶ – цей “*wariant z wysokim prawdopodobieństwem eliminuje jednak współgranie dwu niezależnych informacji źródłowych*”¹⁴⁷, щойно поданих. Сам же краківський князь, як уже неодноразово випало показати (див. вище), не має ніякого безпосереднього стосунку до тодішніх дорогичинських подій, а лише виявляється наділений невгаваючою персональною “дорогичинською легендою”. Тому насправді єдиним аргументом мав би залишатися джерельно підкріплений 1253 р.

¹⁴¹ Ипатьевская летопись. Стб. 811.

¹⁴² Там же. Стб. 799, 815–817 (та ін.).

¹⁴³ Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza. Cz. 2: Dokumenty z lat 1248–1355 / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś przy udziale K. Pacuskiego i H. Wajsa. Wrocław etc., 1989. Nr 16.

¹⁴⁴ Schlesisches Urkundenbuch. T. 3: 1251–1266 / W. Irgang. Köln; Wien, 1984. Nr. 99.

¹⁴⁵ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 352.

¹⁴⁶ *Codex diplomaticus Poloniae...* T. 3 / Wyd. J. Bartoszewicz. Warszawa, 1858. Nr XXVIII.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

Однак стверджена потенційна можливість прибуття легата до Дорогичина в товаристві мазовецьких військ князя Земовіта, зібраних для майбутньої ятвязької експедиції (див. вище), видається, зовсім не спроможна заперечити вірогідності прибуття абата з ними із Мазовша власне після 10 лютого. Єдине “виключення” може вбачатися лише в очевидній новачії такої пропозиції на тлі вже мало що не “загальноприйнятого” датування дорогичинського збору та коронації й початку наступного походу кінцем грудня 1253 р.¹⁴⁸ Над зродженим на знаний спосіб стійким переконанням розважати не випадало б. Проте на тлі наявних відомостей вірогідність коронації перед початком ятвязького походу невдовзі після 10 лютого 1254 р. видається цілком прийнятною. Окрім відсутності за запропонованою можливістю бажаної для сприйняття новішої літературної традиції та знаного природного опору новизні, такої ймовірності ніщо не здатне заперечити. Звісно, не йдеться про відкидання одинокої зазначеної документального походження дати польського рочніка. Однак, визнаючи як її наявність, так і вимову, все ж, водночас варто також пам’ятати про відсутність серед актуально доступних джерельних переказів конкретного датування, внаслідок чого проблема приречена надалі залишитися дискусійною. А канонізований у дотеперішньому сприйнятті кінець 1253 р. випадало б визнати тільки однією з можливих версій.

З подальшого розвитку подій достеменно відомо, що для папської сторони збігом обставин немало “втаємничений” дорогичинський епізод не виявився звершенням очікуваного, оскільки, як і належалося передбачати заздалегідь, претендент разом із прийняттям корони не мав сповнити найголовнішого сподівання – перейти на католицизм. Втім, на такий основний для папства наслідок навіть не випадало би надіятися, хоча розрахунок, поза всяким сумнівом, був якнайочевиднішим. Поразка сприймається тим виразнішою, що недавня (1251) коронація литовського князя Міндаугаса відбулася без будь-яких “ускладнень” й Литва спершу стала на шлях розвитку католицької спільноти¹⁴⁹. Паралель очевидна й

¹⁴⁸ Пор. також розважання над цією датою та її появою і викресленням у Я. Длугоша: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 353.

¹⁴⁹ Хоча літопис цілком однозначно твердить про нещирість Міндаугасового хрещення (Ипатьевская летопись. Стб. 817), що, зрештою, підтверджують й добре знані історичні факти.

кожен з окремо взятих прикладів покликаний наголосити не тільки на безперечній та явній інакшості, а й цілковитій відмінності іншого. Немало відобразилася на подальшому розвитку взаємних стосунків зміна папи й викликана нею цілковита переміна східної політики загалом за наступного понтифікату.

Уже на третій місяць урядування нового папи Олександра IV 6 березня 1255 р. папська канцелярія вистосувала буллу, якою схвалювала “завзяту боротьбу проти королівства Русі” коронованого на два роки раніше від князя Данила Романовича литовського князя Міндаугаса і своїм авторитетом закріплювала за Литвою захоплені руські землі¹⁵⁰. Булла засвідчує, зокрема, крайнє невдоволення новим королем разом із визнанням явної поразки прикладених зусиль стосовно головного наміру папської сторони з прилучення ще однієї держави до католицької спільноти та поповнення підданих і платників податків римського престолу її численними мешканцями. У посланні від 13 лютого 1257 р. на ім’я самого Данила Романовича папа вже звинуватив його в порушенні “присяги, даної Римській Церкві”, й твердив про його “провини проти віри та послуху Церкві”¹⁵¹. Далі оломоуцькому та вроцлавському біскупам наказано усі вияви “темного безвір’я”, зауваженого в Данила Романовича, попередньо перевірити¹⁵². Відомостей стосовно подальшого розвитку цієї ситуації не віднайдено, проте контакти мали увірватися зовсім.

З історичної перспективи показово також, що сама невдача стала справді винятково глибокою. На такий її характер спроможна вказати не тільки наведена “литовська” булла та наступні за нею гострі випадки папи Олександра IV. Разом з ними зміну не менш виразно засвідчує також подальше цілковите припинення будь-яких стосунків галицько-волинських володарів із папством. Про щось таке далі не чути зовсім майже ціле століття – упродовж усього існування Галицько-Волинської держави¹⁵³.

¹⁵⁰ *Historica Russiae Monumenta* / Ed. A. I. Turgienev. Sanktpeterburg, 1841. Nr XXXVIII.

¹⁵¹ DPR. Nr 34. P. 49–51.

¹⁵² *Ibidem*. Nr 35. P. 51.

¹⁵³ Знане свідчення початку XIV ст. про папське посольство до “короля Рутенів”, як виявилось, насправді повинно стосуватися Сербії: *Паршин І.* Чи було папське посольство до Галицько-Волинської держави

До незміно довільно експлуатованих у контексті коронації моментів належить також посталий від 1240 р. як один з найвпливовіших чинників східноєвропейського історичного контексту монгольський фактор. У літературі звично подаються викликані, нібито, саме ним вагання стосовно прийняття корони. Однак при докладнішому розгляді обидва ці аспекти ситуації видаються не тільки сприйнятими й засвоєними надто поверхово, а й викладеними не позбавленими відверто анекдотичних ноток схилення до заздальгідь, без належного всебічного осмислення облюбованого ракурсу проблеми. Цілі покоління істориків виявляються свято переконаними, нібито коронування не в Холмі, а невеликому місті за лічені десятки кілометрів від нього мало не то на якийсь зовсім незрозумілий спосіб “приховати” саму цю подію від монголів, не то, знову ж невідомо яким способом, нібито щось змінити у їхньому стосунку до очевидної і явної в очах багатьох новіших авторів “провини” князя Данила Романовича перед ними. Уже в принагідному висловлюванні М. Грушевського “правдоподібно, Данило навмисно вибрав сей найдалше від Татар положений город”¹⁵⁴ виразно виступає як зовсім неіснуючий вибір (див. вище), так і приписаний новому королеві мало що не вроджений страх перед монголами. Як і виняткової тонкості проникнення до їх потенційного наставлення щодо виниклої ситуації: “Batu-chan niewątpliwie musiałby poczuć się zagrożony (sic!) w swoich prawach do władania Rusią”¹⁵⁵. Для Д. Домбровського це однозначно була “zmiana suwerena z wielkiego chana na zdecydowanie łatwiejszego do przełknięcia papieża”¹⁵⁶. Хоча водночас він тільки мимохідь, ніби йшлося про щось зовсім другорядне та маловартісне, засвідчуючи відсутність незмінного для історіографічної традиції “монгольського переляку” в себе самого, зауважив: “Niejasno tylko rysowała się reakcja Saraju na koronację”¹⁵⁷. Оцю явну і безперечну відсутність реакції на так трактований крок якнайочевидніше належалося б закваліфікувати підставою для немало

на початку XIV століття *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 8 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2014. С. 318–325.

¹⁵⁴ Грушевський М. Історія... Т. 3. С. 72.

¹⁵⁵ Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi... S. 58.

¹⁵⁶ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 366.

¹⁵⁷ Ibidem.

відмінного, ніж звично подавалося досі в літературі, усвідомлення самого фактору монгольської небезпеки.

Однак, окрім монголів, існує ще один так само дотепер належно не сприйнятий не менш вартісного наповнення аспект, здатний пояснити відповідну сторону проблеми – стосунок до тих же монголів самого Данила Романовича. Адже, з іншого боку, тогочасні вчинки Данила Романовича цілком очевидно так само нічим не здатні видавати жодних ознак якогось особливого перестрашу перед монголами. Як приклад чи не найяскравіший на це спроможний виразно вказати докладніше описаний на сторінках літопису знаний епізод із воюванням супроти них за Бакоту: “В та же лѣтъ . (или преже или потомъ .) приѣхаша Татарѣ . ко Бакотѣ . и приложиса Милѣи к нимъ . Данилови же пошедшоу на воину . на Литвою на Новѣгородокъ . бывшую раскалью . посла сѣна си Лва на Бакотоу посла Левѣ дворьского пере^а собою . изѣхавше ѡша . Милѣи баскака . и приведе Левѣ . Мѣлѣа ѡцю си . и бы^ѣ паки Бакота . королева ѡца его... и паки приѣхавши^а Татаромъ и створи леств . и предасть ю паки Татаромъ Бакотоу”¹⁵⁸. Так само не виглядає, аби якогось ширшого значення, чи, наприклад, безпосереднього зв’язку з коронацією здатний прибирати тодішній же набіг на Крем’янець монголів: “Потом же Коуремьса приде ко Креманцю . и воева . ѡколо Креманца . Андрѣеви же на двое боудоущоу . швогда възывающоуа королевѣ есмь . швогда же Татарьскымъ . держащоу неправдоу во срѣци ... и не оуспѣвше ничто оу Креманца . и възвратишаса во страны своѣ”¹⁵⁹. Літопис цілком чітко й однозначно далі навіть розповідає про явну війну короля проти наїзників¹⁶⁰ й подає

¹⁵⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 829.

¹⁵⁹ Там же.

¹⁶⁰ Про неї як реакцію на кременецьку війну Куремси побіжно згадав: Хома І. Східньо-європейська політика папи Інокентія IV ЗНТШ. Т. 154. С. 47. Про “широкий протитатарський похід” у відповідь на набіг Куремси писав також: Стасів М., о. Корона Данила і татари ЗНТШ. Т. 154. С. 62. Пор.: “татарська небезпека, що загрожувала цілому християнському світові, була вистарчаючим поштовхом і причиною до цього обостороннього зближення між Римом і Данилом та уділенням їй прийняття корони. Справа церковного об’єднання була тільки справою похідною”: Там само. С. 64. До цього варто додати, що похідним

перебіг подій саме в такому освітленні. “По рати же Креманецької Коуремьсинѣ . Даниль *воз^движе рать . противоу Татаро^и* (виділено – В. А.). сгадавъ с братомъ . и со сномъ . посла Деонисия Павловича . взя Межибжіе . потомъ же воевахоуть . людье Данилови же и Василкови Болоховъ . а Лвови Побожье и люди Татарьскыа . веснѣ же бывши . посла сѣна своего Шварна на Городокъ . и на Сѣмоць . и на вси города . и взя Городокъ . и Сѣмоць . и всѣ города . сѣдашиа . за Татары Городескъ . и по Тетереви до Жедьчевьева Възъвагле же солъгаша Шварномъ . поемше тивоуна . не вдаша емоу тивоунити . Шварно же приде поймавъ города вса . и по немъ придоша Бѣлобережцѣ . и Чарнатинци и вси Болоховци . к Данилоу прислаша Миндовгъ . к Данилоу . пришлоу к тобѣ Романа . и Новгородцѣ . а бы пошелъ ко Возваглу ѿтоуда и къ Кыевоу . и срече срокъ . во Възъвагла”¹⁶¹. З наведеної розповіді постає різне продовження напряду татарської політики, знаного за згаданим давнішим бакотським епізодом із захопленням татарського “Милѣа баскака”. Тільки тепер відповідна акція розтягнулася на терени, розташовані вже значно далі на схід. Цей приклад доводить, що краще знаний у літературі завдяки наведеним літописним розповіді бакотський епізод не був власне епізодом, одиноким подібним фактом. Насправді повинно йтися про один із яскравих конкретних виявів ширшої акції систематичного – де воно за тогочасних умов визнавалося можливим – різноманітного в його безпосередньому характері протистояння монголам. Звісно, така позиція не має нічого спільного з уперто прищеплюваним королеві зусиллями дотеперішніх авторів неодмінним стійким “переляком” не тільки в стосунку до татар, а й також реакції на них, а й трактує задокументований на сторінках літопису контекст подій з докладністю акурат до навпаки. З наведених прикладів справжнє ставлення короля за всіма ознаками виявляється діаметрально протилежним. Його чітко й виразно показує, зокрема, звернення до дружини, яку він відсилав на чолі з сином Романом до Галича проти князя

інтересом церковне об’єднання могло бути тільки для Данила Романовича: папська сторона незмінно сприймала його головним об’єктом інтересу, з усього видно, не особливо переймаючись далекою для неї монгольською загрозою.

¹⁶¹ Ипатьевская летопись. Стб. 838.

Ізяслава Мстиславовича, коли, за словами літописця, напучуючи учасників походу, “самъ помоливса стмоу Николѣ и ре^ѣ воємъ своимъ . *аще сами боудоуть Татарове . да не выидеть оужасъ во срѣце ваше* (виділено – В. А.)”¹⁶². Цей усе якось не зауважений винятково яскравий приклад мужності та відваги виказує справжнє наставлення короля супроти татар разом із притаманним галицько-волинському володареві внутрішнім гарту духу та життєвим досвідом, покликаними і спроможними забезпечити послідовно тверду позицію єдиного з-поміж тогочасних зверхників, незмінно налаштованого на свідомий послідовний опір наїзникам. Зрештою, у такому їй значенні досі все ще так само не зауважена також знана поїздка до Батия після ярославської перемоги – наприкінці 1245 р.¹⁶³ Вона теж належить власне до цієї традиції й повинна бути визнана не менш важливим прикладом мужньої особистої постави галицько-волинського володаря.

Що ж до дорогичинської коронації, то не випадало би не погодитися із Д. Домбровським стосовно наведеного окреслення реакції монголів щодо неї як “неясної”. Таке визнання при цьому здатне означати лише одне: попри очевидні постійні вислови дружнього стійкого переляку незмінно заздалегідь “готових боятися” наслідків коронації новіших історіографів, безпосередньої реакції монголів на неї насправді не було, хоча вони, звісно, не могли не знати про те, що відбулося у Дорогичині. Тому історіографії й тут випало перепрацюватися на монголів та перестаратися, видаючи викликаний звичною для неї неурою до автентичних переказів літопису поверховий власний “перестрах” за нібито притаманний королеві ляк¹⁶⁴...

¹⁶² Ипатьевская летопись. Стб. 830.

¹⁶³ Її опис див.: Ипатьевская летопись. Стб. 806–809.

¹⁶⁴ Запропоновано й значно розважливіший погляд на ситуацію з відкликанням до міркувань М. Грушевського стосовно зрозумілих перестереігань, який, на думку автора, “правильно зазначає, що вони, вірогідно, були викликані певним побоюванням можливої негативної реакції з боку верхівки монголів. Це, справді було можливим на певному етапі взаємин Данила з монголами, проте в той час на східному кордоні його держави вже йшла війна з Куремсою, а тому холмський володар міг остерігатися лише реакції самого хана Бату на налагодження контактів ним із Заходом” Головка О. Б. Корона... С. 347.

Загадка через порушення при її проведенні усіх можливих канонів (про саму не зафіксовану в джерелах церемонію не йдеться) і через те фактично “зовсім невідома” коронація, безперечно, все ж, виявилася прийнятною і визнаною. Хоча, правду кажучи, не випадало би гадати, що ширші й – особливо – дальші кола сучасників могли знати про неї насправді. Свідченням її як реальності, так і визнання виступає літописна розповідь й нечисленні свідчення позалітописного походження. При цьому літописові випало залишитися ще також й найважливішим переказом про функціонування самої події у свідомості не тільки сучасників, а й найближчих потомків – доки була здатною зберігатися жива пам’ять стосовно неї як пережитої реальності й поки радикальна зміна поколінь та історичної ситуації не затерла до решти можливі вловимі сліди, а дальші відображення від початку нового століття не зникли в “кімерійській пітьмі” (М. Грушевський) званої безвісті завершального етапу княжої доби.

Що ж до короля Данила Романовича, то літопис одразу від коронації послідовно іменує його королем¹⁶⁵. Причому, цей титул не тільки закономірно присутній у холмській частині західноукраїнського літописання XIII ст. з викладом подій першої половини – середини століття. Титулатура не менш послідовно зберігається так само й у його молодшому – володимирському – продовженні¹⁶⁶ як завершений комплект літописної спадщини Галицько-Волинської держави.

¹⁶⁵ Відповідні приклади у вигляді лаконічного реєстру поодиноких згадок без заглиблення до їх змісту зібрав і подав: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 361.

¹⁶⁶ Продовження давнішого холмського літописання часів короля Данила Романовича неодноразово засвідчено в самому тексті літопису у його пізнішій – володимирській частині. Пор. ще також, зокрема: *Генсьорський А.* Галицько-Волинський літопис. Процес складання, редакції і редактори. Київ, 1958. Пор.: *Його ж.* Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні й стилістичні особливості). Київ, 1969. С. 4–6; *Jusupović A.* Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019. S. 155–158; *Kronika halicko-wołyńska...* S. LXII–LXIX. Щобільше, новіші дослідження переконують у найдавнішому функціонуванні західноукраїнського літопису XIII ст. під власною історичною назвою Володимирського.

Вперше титул вжито вже буквально в наступному реченні після закінчення лаконічною згадкою про військовий похід розповіді про саму коронацію – безпосередньо вслід за відзначеною вимушено відмовою від участі в планованому поході брата – князя Василька Романовича у фразі: “королеви же Данилоу . прише^ашоу на землю . Йтваськоюу . и воевавшоу”¹⁶⁷. А далі його одразу чотири рази названо саме так в описі тогочасного ж перебування у домі переможеного ятвязького князя Стекинта й у Ятвязькій землі: “королеви же Данилоу . прише^ашоу на землю . Йтваськоюу . и воевавшоу... Данилоу же королеви . ставшоу в домоу . Стѣкинтовѣ принесе к нему Левѣ впроужье . Стѣкинтовѣ . и брата его и вбличи побѣдоу свою . вѣцю же его королеви в радости бывши велицѣ . в моужьствѣ . и дерзости сѣна своего... Лахом же исполнившимса зависти и лъсти . наченшимъ прияти поганымъ . се же оувѣдавъ Данило король . повелѣ воеватити . землю Йтваськоюу . и домъ Стѣкинтовѣ . всѣ погоубленѣ бы^е . еже и донынѣ поусто . стоить . Данилоу же королеви идоущоу емоу . по езероу и видѣ при березѣ . горо красною . и градъ бывши на неи . преже именемъ Раи”¹⁶⁸.

Увагу до цього вперше принагідно привернуто: Александрович В. “Kronika Romanowiczów” – версія... “покращена”?.. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem у przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł // Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI. Kraków; Warszawa, 2017 *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 275–276. Пор.: *Його ж*. Василівська ротонда і Володимирський літопис: дві невикористані можливості сучасного сприйняття історії княжого Володимира *Хроніки Ладомерії*. Вип. 5: Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції “Хроніки Ладомерії”, присвяченої 850 річниці з часу правління у Володимирі князя Романа Мстиславовича, засновника Галицько-Волинського князівства і патріарха монаршого правлячого роду Романовичів. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський, 2020. С. 6–10. Найдокладніше з цього приводу див.: *Його ж*. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття (див. у цьому томі, с. 193–215).

¹⁶⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

¹⁶⁸ Там же. Стб. 827–828.

Так само королем він виступає у записі після цього, як “наиде” литовському князеві Войшелкові шлях на Афон: “наиде емоу король поуть . оу корола Оугорьского”¹⁶⁹. Проте найпоказовіший яскравий ранній приклад як самого новонабутого статусу, так і його безперечного визнання поміж сучасниками зберегла розповідь про військову раду руських і польських князів під час наступного, пізнішого ятвязького походу у показовому і вимовному зверненні: “и рѣша моужи браньнии . тѣ еси король голова всимъ полкомъ . аще насъ пошли . напере^а кого . не послоушно естъ . вѣси бо ты воинчии чинъ . на ратехъ вбычаи ти етъ . и всакыи са тебе оусрамитъ и оубоитьса . изииде самъ напере^а”¹⁷⁰.

Водночас на тих же сторінках Данило Романович неодноразово виступає також із самим тільки ім'ям і, як переконує зіставлення, власне так у літописному викладі його подано найчастіше. Вперше цю версію застосовано на початку цитованого епізоду про татарський похід на Бакоту, вміщеного одразу ж за оповіданням про ятвязьку експедицію, організовану зразу після коронації: “В та же лѣ^ѣ . (или преже или потомъ .) приѣхаша Татарѣ . ко Бакотѣ . и приложиса Милѣи к нимъ . Данилови же пошедшоу на воину . на Литвою на Новѣгородокъ... посла сѣа си Лва на Бакотоу”¹⁷¹. Показово також, що в татарській відповіді князю Ізяславу Мстиславовичу, який просив допомоги для відвоювання Галича, зазначено: “а Данило кназь лють естъ”¹⁷² і це зрозумілий приклад такого титулування у післякоронаційний період з боку татар. Так само в “ретроспективному” викладі під 1259 р. князем Данила Романовича іменовано в переказі історії закладення Холму: “Данилови бо кнажащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ”¹⁷³.

На тлі наведених прикладів непоодинокі також випадки вживання актуального іменування князем і в “післякоронаційний” період. Так, зокрема, його названо в записі про одруження у Володимирі племінниці Ольги з чернігівським князем Андрієм Всеволодовичем, коли прийшла звістка про набіг Бурундая: “башеть же тогда брать

¹⁶⁹ Там же. Стб. 831.

¹⁷⁰ Там же.

¹⁷¹ Там же. Стб. 828.

¹⁷² Там же. Стб. 829.

¹⁷³ Там же. Стб. 842.

Василковъ Данило князь со ѡбѣима снѣма своиа . со Лвомъ и со Шварномъ . и инѣхъ князѣи много . и боарѣ много . и бывшоу же веселью не малоу в Володимерѣ городѣ . и приде вѣсть тогда . Данилови князю и к Василкови . ѡже Боуронда идетъ . ѡкаѣнии проклатѣи”¹⁷⁴. Двічі аналогічний запис залучено і в подальшій розповіді про знищення на вимогу наїзників укріплень міст: “ а Данило кнѣзь не ѣха с братомъ . послалъ бо баше . себе мѣсто . влѣко своего Холмовьского . Ивана... влѣчи же прїехавшоу к Данилови (кнѣзю) . и нача емоу повѣдати ѡ бывше^а и ѡпалоу Боурандаевоу сказа емоу”¹⁷⁵. Те ж саме виступає і в ретроспективному переказі про намір литовського князя Войшелка постригтися у ченці, хоча зазначені події стосуються 1254 р., тобто вже королівського періоду: “иде Воишелкъ . до Галича . к Данилови . кнѣзоу и Василкови . хотя прияти мнискїи чинъ”¹⁷⁶. З таким же титулом володар Галицько-Волинської держави далі зафіксований і в розповіді про русько-польський снем у Тернаві (під 1262 р.): “Бы^ѣ снемъ . Роускимъ кнѣземъ . с Ладъскимъ кнѣземъ . с Болеславомъ . и снимашася . в Тернавѣ Данило кнѣзь со ѡбѣима снѣма своиа . со Лвомъ . и со Шьварномъ . а Василко кнѣзь со своимъ снѣмъ Володимеромъ”¹⁷⁷.

З наступних конкретних прикладів залучення і наведення королівського сану можна подати хронологічно найстаршу обітницю оздобити шановану ікону Спаса Збавителя у церкві Богородиці в місті Мельниці: “и помоливса Бѣу стѣмоу Спѣсоу . избавникоу ꙗже есть икона . ꙗже есть в городѣ мѣлницѣ . во цркви стѣѣ . Бѣѣ . и нынѣ стоить в велицѣ чѣсти ѡбѣща емоу Данило король . оукрашениемъ . оукрасити и”¹⁷⁸ (під 1260 р.). Тоді ж його двічі названо так при відзначенні наміру йти під час військових дій до Городна: “посла же по Лва снѣа си . и по люди своѣа . и приѣхаша в городъ мѣлникъ . хотащоу емоу ити . к Городноу . и всимъ тосноущимса . и бы^ѣ вѣсть из Лаховъ . оу корола Данила . ꙗко Татаровѣ на Итвѣзѣхъ . соуть . Лвови же рекшоу . ꙗко вои твоѣа . голодна есть . и кони ихъ . ѡн же ѡвѣщавъ и ре^а емоу . пошлемъ сторожѣ . ко Визнѣ . вдасть

¹⁷⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 848–849.

¹⁷⁵ Там же. Стб. 849–850.

¹⁷⁶ Там же. Стб. 859.

¹⁷⁷ Там же. Стб. 857–858.

¹⁷⁸ Там же. Стб. 846.

же Данило король . брашна воемъ . до досытка . и конемъ ихъ”¹⁷⁹. Аналогічно його згадано тричі у наступній реляції про литовський військовий успіх князя Василька Романовича: “Василкови . кназю . посла же саигать . братоу своему королеви . с Борисомъ . и со Изѣболкомъ . король же башеть поѣхаль в Оугры . и оугони его . Борисъ . оу Телича . король же баше печалоуа . в братѣ по великоу . и в сновцѣ своемъ Володимерѣ зане молодѣ баше... Василко . поѣха к Володимѣрю . с побѣдою и чѣтью великою . слава и хвала Бѣ створшаго предивнаа . покоршаго ворогы под нозѣ тотѣ Василко побѣдилъ Литвою . Борисъ же приѣха и приведе саигать . королеви и конѣи во сѣдлѣхъ . щиты соуличѣ шеломы . король же нача впрашати . в здоровѣи брата своего и сновца . Борисъ же повѣда здоровѣе шбою . и вса збывашася сказа емоу быѣ радость велика королеви в здоровѣи . брата своего и сновца . а ворози избити”¹⁸⁰.

Королем Данила Романовича поіменовано і в останній прижиттєвій згадці на сторінках літопису, яка лаконічно відзначає передсмертну хворобу й наступну після неї смерть та поховання у холмському соборі: “а король башеть тогда впалъ в болѣсть великою . в неиже и сконча животъ свои . и положиша во цркви стѣ Бѣи . в Холмѣ уже бѣ самъ создалъ”¹⁸¹.

Зіставлення наведених прикладів переконує у звичній за тогочасних умов як для поточної усної, так і писемної традиції відсутності якоїсь цілісної, “уніфікованого” характеру єдиної системи застосування титулатури. Для розуміння задокументованої реальної практики її вживання показовим видається початок вміщеної після наведеного запису лаконічної небагатослівної похвали: “се же король Данило кназь . добрыи хоробрыи . и моудрыи . иже созда городы многи . и цркви постави . и оукраи ѣ разнообразными красотами . башеть бо братолюбьемъ сватася с братомъ своимъ Василкомъ . сеи же Данило баше вторыи по Соломонѣ”¹⁸². З неї постає утверджений у сприйнятті сучасників образ володаря, увінчаного від Бога королівською короною, проте в його реальному статусі посеред них за самим родоводом найперше князя, доброго, хороброго і мудрого, як

¹⁷⁹ Там же. Стб. 847–848.

¹⁸⁰ Там же. Стб. 857.

¹⁸¹ Там же. Стб. 862.

¹⁸² Там же.

неодноразово засвідчили численні яскраві різномірні – й не лише панегіричного наповнення – моменти викладу його літописця.

Застосований у наведеній короткій похвалі зворот здатний відсилати також до певної за незмінно пануючих підходів до сприйняття літописного тексту не зауваженої винятково важливої реалії “королівства” Данила Романовича, яка, попри свою очевидність, дотепер не привернула уваги зовсім. Отож, князь Данило Романович отримав від папи королівську корону і титул, проте вони, як і в випадку з незадовго до того коронованим литовським королем Міндаугасом, прислужували винятково йому самому. Дорогичинська коронація не привела до утвердження за державою статусу королівства так само, як за нащадками – королівського сану. Чи знав Данило Романович про дарований йому з Риму власне такий не зовсім “повноцінний” королівський сан? Питання залишається риторичним: тогочасні джерела не здатні відображати подібних тонкощів – літопис короля укладено в зовсім іншому жанрі і його узагальнені висловлювання подібні відомості незмінно залишають поза рядком, а якщо фіксують, – то тільки винятково принагідно, хіба, здебільшого, в окремих нечисленних випадках вживання прямої мови. Проте така явна неповнота, а, отже, водночас також і неповноцінність наданого сану є цілком очевидно й ніяк не могла пройти повз увагу сучасників. Дивно, що її досі не зауважено і в літературі. Проте пропонований уважніший погляд на літопис та його тлумачення у науковій практиці на прикладі вузького аспекту коронації князя Данила Романовича засвідчив немало дивного не тільки в стосунку до головного джерела західноукраїнської історії XIII ст., а й поширених його інтерпретацій. Причому, це стосується не тільки давнішої літератури, а й не меншою мірою так само – навіть найновіших її позицій.

Із відходом короля королівський статус залишився винятково в іменуванні самого Данила Романовича. Надалі всі наступні галицько-волинські володарі зберігали незмінний для старокиївської традиції титул князя, що, за свідченням літопису, як за життя, так і після завершення земного відтинку незмінно прислужував і самому першому королеві серед західноукраїнських нащадків святого Володимира Великого. Одинокий поки зовсім незрозумілий, однак, і, внаслідок цього, – непридатний для інтерпретації виняток спро-

можна пропонувати привішена до документу князів Андрія і Лева Юрійовичів печатка їхнього батька, внука короля, – Юрія Львовича з титулом “†S’ . DOMINI . GEORGI . REGIS . RUSSIAE”¹⁸³. Однак що за нею здатне стояти – за породженою дошкульною відсутністю джерел згаданого показово і вимовною ситуацією “кімерійської пільми” з’ясувати все ще не вдається.

Існує також група дотепер на зовсім незрозумілий спосіб не використаних у відповідному контексті так само важливих і не менш вимовних із зазначеного огляду пізніших свідчень вже молодшої, володимирської частини літопису з окресленням незмінного трактування Данила Романовича як серед безпосередніх нащадків, так і в їхньому родинному колі як королем, так і князем.

Посмертно (після розглянутого короткого запису щодо смерті та поховання) до королівського титулу літопис вперше відкликався щойно з нагоди лаконічно відзначеної смерті взимку 1287–1288 р. юного правнука – Михайла, сина князя Юрія Львовича, похованого “во цркви . сѣѣ Бѣѣ в Холмѣ . юже бѣ создалъ . прадѣдъ его великий князь . Данило сѣѣ Романовъ”¹⁸⁴, іменуючи його при цьому, однак, власне князем з додатком “великий” – важлива пропозиція саме такого сприйняття у середовищі найближчих нащадків на доповнення до наведених прикладів акурат зазначеного титулування у давнішому Холмському літописі.

Далі після тривалої перерви король саме з таким титулом з’являється щойно у внесеній до літопису “промові” перемишльського єпископа Мемнона – посланця його сина, князя Лева Даниловича, від імені свого князя перед вмираючим князем Володимиром Васильковичем: “стрыи твои Данило король . а мои вѣѣ лежить в Холмѣ

¹⁸³ Лаппо-Данилевский А. Печати последних галицко-володимирских князей и их советников Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов. Санкт-Петербург, 1907. С. 221, 241, 249.

¹⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 895. За твердженням Леоніда Махновця, в Іпатіївському літописі на полі при імені “Данило” дописано: “король”: Літопис Руський. С. 436, приміт. 2. У новішому польському виданні літопису за списком князів Острозьких (Хлебніковскій) при коментуванні відповідного запису зазначено: “И, k. 297r. Obca późniejsza ręka dodała słowo: “король”, див.: Kronika... S. 539, przyp. c–c.

оу сѣѣи Бѣи”¹⁸⁵. Один такий так само принагідний запис стосується також уже самого початку правління князя Мстислава Даниловича. Розповідаючи про його прибуття невдовзі після похорону до місця спочинку князя Володимира Васильковича у володимирському Успенському соборі, літописець при цьому занотував: “и плакаса надъ гробомъ его . плачемъ великымъ зѣло . аки по вѣѣ своемъ по королѣ”¹⁸⁶. При описі походу князя Лева Даниловича на допомогу князеві Болеславу Земовітовичу перший з них поданий як “Левъ князь браѣ Мьстиславъ . снъ королевъ . вноукъ Романомъ (sic!)”¹⁸⁷. Так само розповідаючи про допомогу князеві Кондратові Земовітовичу в приєднанні Судомира, літописець записав: “сѣде Кондрать . князь в Соудомирѣ . княземъ Мьстиславомъ . снмъ королевымъ и его помочью”¹⁸⁸. Зрештою, існує навіть унікальне свідчення про функціонування такого титулування в офіційній документації. Збережена в літописі грамота князя Мстислава Даниловича збунтованим і покараним мешканцям Берестя розпочинається інтитуляцією: “Се азъ князь Мьстиславъ . снъ королевъ . вноукъ Романовъ”¹⁸⁹.

Тобто, посмертне титулування Данила Романовича в тих нечисленних випадках, коли літописцеві випадало відкликатися про нього, засвідчує ті ж тенденції, що їх виявляє старший Холмський літопис – королівського періоду. Найчастіше його іменовано королем, хоча може бути й запис про князя, як би на поєднання обох титулів, стосованих до нього в завершальний “королівський” період біографії й на своєрідний спосіб “об’єднаних” у лаконічній посмертній похвалі. Таке титулування вказує, що, не дивлячись на наявність наданого чужоземного королівського титулу та постійне послугування ним, у колі автентичного досвіду – історичної традиції Данило Романович звично мав залишатися із віддавна засвоєним на

¹⁸⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 913.

¹⁸⁶ Там же. Стб. 928. Лаконічна нотатка не дає змоги з’ясувати чи малося на увазі пригадування якогось особливого плачу молодого тоді князя над покійним батьком чи повинно йтися про його плач над князем Володимиром Васильковичем аналогічно як над батьком. Вірогіднішою видається можливість цього другого трактування.

¹⁸⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 934.

¹⁸⁸ Там же. Стб. 933.

¹⁸⁹ Там же. С. 932.

власному культурному ґрунті титулом князя як означенням його належності до сім'ї володарів старокиївської династичної лінії. На такому родоводі короля літопис при різних нагодах наголосив неодноразово. Зазначену належність додатково заакцентовано також через вміщення на початку Іпатіївської копії літописання київської традиції переліку “Се же соуть имена княземъ Києвськы^м . княживши^м . в Києвѣ . до избытъ Батыева”, доведеного власне до Данила Романовича¹⁹⁰. Як випадає здогадуватися, його укладено при спорядженні збереженої в найдавнішому вцілілому списку – Іпатіївського монастиря у Костромі своєрідної “підсумкової” володимирської копії західноукраїнського літописання XIII ст. разом із вміщеними перед ним давнішими старокиївськими літописами – згаданого Володимирського літопису¹⁹¹. Уже була нагода привернути увагу, що старокиївське літописання дійшло до нас і найкраще відоме насамперед у новіших копіях власне цього володимирського списку¹⁹².

Перегляд джерел до історії коронації короля Данила Романовича та функціонування у найближчий наступний період його королівського титулу разом із критичним вивірненням присвяченої коронації літератури (самою титулатурою у ній досі переймалися не до порівняння менше) показує досить своєрідне як сприйняття, так і трактування цього показового моменту не тільки біографії короля, а й водночас також історії його держави. Для Галицько-Волинського князівства та його володаря факт коронації виступає важливим моментом пошуку можливостей протистояння головній тогочасній

¹⁹⁰ Там же. Стб. 1–2. Новіший короткий коментар до цього переліку з незрозуміло численними неточностями при його відчитанні див.: *Jusupović A. Kronika...* S. 19, 21. Тут, наприклад, відзначена княгиня Ольга (*Ibidem*. S. 19), тоді як в оригіналі у відповідному місці цілком виразно читається “Олегъ” (див. репродукцію факсиміле сторінки: *Ibidem*. S. 20; пор.: *Ibidem*. II. 12).

¹⁹¹ Таке трактування обґрунтовано в підготовлених до друку критичних нотатках до цитованої новішої польської студії західноукраїнського літописання XIII ст.: *Александрович В. “Задамнені” проблеми нового дослідження літописання Галицько-Волинської держави XIII століття* [рец. на кн.:] *Adrian Jusupović. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019.*

¹⁹² *Александрович В. Василівська ротонда...* С. 9–10.

загрозі – монгольському наступові. Від появи наїзників наприкінці 1240 р. вона стала найважливішим завданням та викликом і зосередженням будь-яких зусиль. Причому, ситуація обернулася так, що з усіх князів київської традиції Данило Романович показав себе, як зазначено, готовим вдатися не тільки до прихованого, а й відкритого послідовного протистояння з монголами.

За таких умов і з усвідомленням перспективи опору прибульцям із глибин Азії пошуки союзників на Заході на природний спосіб виявлялися істотним напрямом зовнішньополітичних зусиль. При цьому коли контакти з найближчими польськими та угорськими сусідами практично не переривалися, то стосунки з “дальшим Заходом” незмінно залишалися епізодичними. Щойно монгольська небезпека змусила найважливішу загальноєвропейську силу – папський престіл – звернути більшу увагу на Східну Європу також і поза звичним для неї неустанным намаганням підпорядкувати своєму впливові все нові терени. Для Данила Романовича йшлося не просто про потенційного союзника, а, найперше, – єдиного за тогочасних умов можливого організатора ширших європейських зусиль для боротьби з монголами.

Однак папство, яке не зіткнувшись безпосередньо із прибулими з глибин Азії ордами, було немало віддаленим від посталої на сході Європи проблеми. Найяскравішим не зауваженим дотепер свідченням такої його позиції є не побачене досі в такому сенсі знане “збирання” інформації про татар на Ліонському соборі 1245 р. від “руського архієпископа” Петра¹⁹³ – тільки через декілька років після того, як наїзники суттєво спустошили терени східних частин Польщі й Угорщини¹⁹⁴, що, зрештою, продовжувалося й надалі¹⁹⁵.

¹⁹³ Він врешті виявився владикою підкиївського Білгороду, див.: Селарт А. Архиепископ Петр и Лионский собор 1245 года *Rossica Antiqua*. 2011. № 1. С. 100–113.

¹⁹⁴ Яскравим свідченням ситуації в Угорщині є цитована розповідь сучасника про наїзд: Rogerii carmen miserabile... Пор також лаконічну розповідь про напад на Угорщину 1287 р.: Ипатьевская летопись. Стб. 890–891.

¹⁹⁵ Окремі вимовні перекази щодо Польщі зберегло, зокрема, західноукраїнське літописання, див., наприклад, розповідь про знищення Сандомира 1259, та нове воювання у його околицях 1287 р.: Ипатьевская летопись. Стб. 852–855, 893–895.

Тому на монгольську загрозу папський престіл дивився зовсім іншими й немало віддаленими очима, залишаючись при цьому при своєму незмінному головному завданні підпорядковувати нові держави, особливо через навернення “східних схизматиків”. Власне ця обставина й визначила долю як самої коронації, так і прикладених на відповідному напрямі зусиль обох сторін. Літопис переконує у збереженні не тільки в колі родини та сучасників, а й історичній традиції королівського статусу Данила Романовича аж до його цілеспрямованого – недовготривалого, зрештою, – “ідеологічного забуття” як чогось не суголосного й через те неприйнятного для послідовно русифікаторської “радянської дійсності” у підрадянській Україні недавніх часів...

Найдокладніший досі огляд прикладів іменування Данило Романовича королем як у Холмському літописі, так і пізнішому володимирському продовженні підказує необхідність належного підходу до іменування як його, так і інших князів старокіївської традиції в західних джерелах королями навіть коли вони не отримали королівської корони. Сама проблема в літературі znana віддавна, проте “подолати” її все ще так і не вдалося й намагання віднайти в доступному наборі прикладів певну закономірність чи систему досі, фактично, не дали жодного прийнятного результату. Конкретним свідченням можна вказати новіший спеціальний огляд цієї теми¹⁹⁶. Зіставлення дотеперішніх “мук історіографії” з відповідного приводу переконує стосовно очевидної відсутності в наявних підібраних фактах якоїсь особливої глибини та інтриги. Випадало би врешті побачити й визнати іменування володарів старокіївської традиції у західних джерелах, де всі віддавна виступали винятково королями, так само королями на тій же засаді, на якій, наприклад, холмський літописець вживав поняття “богаре Ладьскыѣ”¹⁹⁷ чи так само угорські¹⁹⁸, вдаючись до оточення монархів сусідніх держав, у державно-правовій системі яких чогось подібного до стану “боярства” не існувало. Так само, як, зрештою, іменований архієпископом

¹⁹⁶ Головка О. Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі
Княжа доба: історія і культура. Вип. 9. С. 183–216.

¹⁹⁷ Див., наприклад: Ипатьевская летопись. Стб. 757, 775, 800, 827.

¹⁹⁸ Див., зокрема: Ипатьевская летопись. Стб. 723, 729, 809.

у західних джерелах присутній на I Ліонському соборі¹⁹⁹ владики підкиївського Вишгороду Петро²⁰⁰ насправді в ієрархічній системі Київської митрополії, звісно, ніяк не міг користати з архієпископського сану. Тобто, у всіх цих випадках, зафіксованих в джерелах як старокиївської, так і європейської традиції, повинно йтися тільки про цілком побутовий за забарвленням вияв “звичного” іменування, позбавлений будь-якого додаткового, а, щоби́льше, – спеціального істотнішого наповнення.

Щодо ширшого історичного тла, то в зусиллях протистояти монголам Данило Романович – поза найближчим оточенням – опинився самотнім. Не віднайшлося обіцяних при коронації польських союзників. Нічого не чути про якесь сприяння також від свата – угорського короля Бели IV, якому сам, зрештою, допомагав неодноразово, хоча б через знаменитий – завдяки літописному викладові – чеський похід літа 1253 р. Папський престіл за нового понтифіка Олександра IV не додумався до нічого іншого, як вдатися до погроз та репрезесій, оскільки, попри явні очікування, новий король не прийняв католицизму... Втім, така поведінка здатна свідчити лише про те, наскільки папська адміністрація у тогочасних реаліях спроможна була володіти справжньою ситуацією...

У справі коронації обидві сторони користувалися якнайвиразніше зовсім різними мовами. Папська була незрозуміло глухою до звернення стосовно боротьби з монголами, оскільки проголошення хрестового походу, до організації якого нібито мав докладатися легат Опізо, за всіма ознаками не випадало би сприймати надто серйозно. Справа не розвинулася далі голосної декларації без найменшого реального наслідку в прикладених зусиллях. Тобто, в цьому пункті папство зовсім не розуміло й не сприйняло звернутого до нього заклику. Єдине, до чого воно незмінно виявлялося готовим, – прийняти державу Данила Романовича до свого широкого католицького лона. Проте володар Галицько-Волинської держави не за тим звертався до папства й тому мав усі підстави не реагувати на знану латинську болісну слабкість. Зі спробою зближення із Римом нічого не вийшло, оскільки – при настільки відмінних за

¹⁹⁹ Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору. Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 101.

²⁰⁰ Селарт А. Архієпископ Петр... С. 100–113.

усіма ознаками позицій обох зацікавлених – за самою ідеєю у тодішній галицько-волинській дійсності вона була від початку і до кінця безперспективною з обох сторін. Одиноким утвердженою в історії її реалією, втім, як зазначено, насправді не зовсім “повноцінною”, став королівський титул Данила Романовича. Король, за словами його літописця зі своєрідного лаконічного підсумування цього винятково довготривалого для галицько-волинської дійсності володарювання, “був князем добрим”...

Як у самій коронації, так і зверненнях до неї новішої літератури, що на обрану нагоду випало показати на численних вимовних прикладах, немало дивного. Опрацювання зусиль декількох поколінь істориків, реалізованих у вигляді чималої історіографії, переконує, що не тільки за давніших, а й немало ще також навіть і найновіших часів чимало авторів не схильні переобтяжувати себе заглибленням до першоджерел, віддаючи явну перевагу історіографії. “Історіографічний молох” явно домінує у літературі, віддавна звиклій працювати не так з джерелами, як, насамперед, доступними розмірковуваннями попередників – разом із досить (і навіть надто!) вільними – з приводу поодиноких переказів тих самих джерел. Немало поширене непоборне при звичаєння до постійної підміни вимови першоджерел “багатими” історіографічними зусиллями, як і його невід’ємна зворотна сторона в опануванні історії на підставі не автентичних з епохи та наближених до них джерел, а плодів історіографії, обертаються неунікненними наслідками, які не раз випало показати та засвідчити в цьому огляді одного з не тільки найвідоміших, а й водночас також найчастіше досі експлуатованих фактів історії Галицько-Волинської держави XIII ст.

Стосовно ж самої коронації найдивнішим дотепер зовсім не зауваженим випадає визнати те, що відбулася коронація тільки особисто самого Данила Романовича, а не започаткування нового королівства. Про нього, як видно, не йшлося і цей момент не знайшов відображення у джерелах зовсім. При численних відсиланнях літопису до Данила Романовича як короля Королівства Русі, яким охоче оперує новітня історіографія²⁰¹, у літопису... шукати марно. Тоб-

²⁰¹ З новіших прикладів див., зокрема: *Войтович Л.* Королівство Русі: реальність і міфи Дрогобицький краєзнавчий збірник. Т. 7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи. *Дорогичин 1253.*

то, й на цьому не зауваженому досі напрямі папство так само не мало наміру вести повноцінний діалог, намагаючись замість нього на знаний “господарський” спосіб заповучити все, не пропонуючи взамін нічого... Домінуюча католицька за походженням та залежна від неї так чи інакше прокатолицька історіографія, разом із нібито “опозиційною”, але насправді так само явно внутрішньо залежною некатолицькою, звісно, не схильні були побачити цієї явно реалії, як не бачать її ще й зараз. Зрештою, надто часто ще й тепер йдеться не так про осмислення викладених у літописі та супутніх джерелах фактів, як пропаганду з тих чи інших позицій улюбленого бачення, нерідко від самих наявних фактів презентованого помітно віддаленим...

Тому виявляється в історії коронації Данила Романовича ще й актуально чимало важливого не відкритого, попри докладення до проблеми багатьох поколінь на різний спосіб зацікавлених авторів, приреченого з немалими зусиллями долати опір забуття, надалі знов і знов так само “самостійно” і власною волею “пробиваючись” на належне йому місце в історії...

Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17; Його ж. Королівство Русі: реальність і міфи; Його ж. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 267–275; Його ж. Королівство Русі Галич... С. 320–326.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ ЛІТОПИС – ІСТОРИЧНА НАЗВА ЗІСТАВЛЕННЯ НАЙДАВНІШОГО КИЇВСЬКОГО РАЗОМ ІЗ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМ ЛІТОПИСАННЯМ XIII СТОЛІТТЯ

Загальноприйнято, що комплект літописання старокиївської традиції у складі Повісті временних літ, Київського літопису XII ст. та західноукраїнського літописання XIII ст. укладено у Володимирі при дворі князя Володимира Васильковича (†1288)¹, обширна докладна розповідь про якого й завершує основну частину літопису. Додані короткі відомості щодо початку володарювання його спадкоємця і наступника – князя Мстислава Даниловича здатні вказати на остаточне докінчення відповідної роботи вже тільки за його часів (після 1291 р. джерельних свідчень про князя немає) чи навіть ще пізніше. Тому, з огляду на такий родовід, переписаний у Володимирі комплект найдавнішого українського літописання старокиївського походження разом із його новішим холмським та ще новішим володимирським доповненням мав би називатися власне Володимирським літописом відповідно до прийнятого в історичній літературі іменування літописів за їх походженням. Однак така назва у ньому не зафіксована й через те виявилася не утвердженою у новішій свідомості. Не зберегла її так само й пізніша практика в актуально доступних молодших списках, починаючи від Іпатієвського (1377), – на відміну від початкового київського літопису, у якому авторська назва вціліла на першому аркуші перед текстом.

На початку відкриття і залучення західноукраїнського літописання до новішої наукової свідомості зусиллями найперше російських авторів XIX ст. його – з огляду на таке цілком очевидне коріння – спершу нерідко називали загальною з історичного огляду, хоча й позбавленою прийнятої в літописній традиції конкретики

¹ Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції і редактори). Київ, 1958.

(як відомо, літописи найчастіше іменуються від того історичного осередку, де їх складено) назвою Волинського². Була також пропозиція сприймати його Волинсько-Галицьким³, що, однак, явно здатне порушувати історичну хронологію, оскільки волинське походження, як відомо, має завершення й доступна остаточна версія літопису укладена саме на Волині. Проте в науці, врешті – немало, як усе переконує, випадково, мала прийнятися назва Галицько-Волинського літопису, яку без докладнішого заглиблення запропонував Микола Костомаров. Він явно виказав схильність перебільшувати галицькі акценти, твердячи про “лѣтопись, обыкновенно называемую во-лынскою, но которую правильнѣе бы назвать галицко-волынскою, ибо она не только составлялась на Волини, но также и в Галичѣ, и на первомъ планѣ въ ней стоятъ дѣла галицкія”⁴. Що власне належалося би розуміти під отими “ділами галицькими”, особливо ж – їх нібито явною перевагою та першоплановістю, та ще й немов для усього літопису, як і що повинно доводити укладення певних частин тексту власне у Галичі, мало залишитися не поясненим. Як видно з подальшого, Холм, як і довготривале, від 1215 р., князювання Данила Романовича перед перенесенням до нього у Володимирі, взагалі мали опинитися поза увагою: “въ прежней половине лѣтописи (до 1260 р. – В. А.) летописецъ рассказываетъ имѣя какъ будто въ виду на первомъ планѣ личность Данила и Галицкую Русь, а съ этого времени рассказъ возвращается около Владимира Волинского и

² Відповідну традицію, впроваджуючи літопис до наукового вжитку, започаткував 1809 р. Ніколай Карамзін: Николай Михайлович Карамзин, по его сочинениям, письмам и отзывам современников. Материалы для биографии, с примечаниями и объяснениями М. Погодина. Cz. 2. Москва, 1866. S. 35, 48–51. Зокрема, при включенні літопису князів Четвертинських (Погодінського) до колекції Імператорської Публічної Бібліотеки в Санктпетербурзі поіменований як “списокъ XV вѣка Лѣтописи Киевской и Волинской”: Отчетъ въ Управленіи Императорскою Публичною Библиотекою... за 1852 годъ. Санктпетербургъ, 1853. С. 33.

³ Див., зокрема: Волинско-Галицкая Лѣтопись, составленная съ концомъ XIII вѣка 1205–1292 / Издал и объяснил А. С. Петрушевичъ, Львовъ 1871.

⁴ Костомаров Н. И. Лекції по русской исторіи. Ч. 1: Источники русской исторіи. Санктпетербург, 1861. С. 47–51.

князей этого края, Василька и Владимира, его сына”⁵. Другу, володимирську частину літопису справді здомінували сюжети стосовно князів Володимира. Проте чому володимирській історії короля Данила від 1215 р. разом із пізнішим холмським продовженням належалося б фігурувати як “галицький” а йому самому – з окресленням “Галицького”, для витлумачення не надається. Зрештою, над пошуком пояснення ніхто не задумувався: історіографія віддавалася винятково працювитуму тиражуванню думки одного з “авторитетних попередників”, запозиченої не так від нього самого, як уже когорта теж не особливо проникливих молодших користувачів. Втім, історія ще й досі виявляється немало укладеною на спосіб мозаїки саме з такого наповнення “авторитетних” міркувань, канонізованих із плином часу зусиллями численних вдячних нащадків. М. Костомаров сам літопис називав водночас навіть і Галицьким⁶. Хоча добре відомо про укладення його давнішої частини в Холмі за часів короля Данила Романовича та її продовження й редагування згодом у Володимирі за часів князя Володимира Васильковича, відповідно до структури літописної розповіді. Власне галицьких сюжетів навіть у найдавнішій частині літописної оповіді не так уже й багато, принаймні вони явно не здатні домінувати. Засвідчена в Н. Карамзіна різномірність іменування в одному і тому ж тексті здатна переконати у відсутності якоїсь особливої прив’язаності до назви літопису. Для автора, очевидно, це був суто, сучасною мовою кажучи, “технічний” момент, викликаний необхідністю певного іменування літопису за недоступності його власної автентичної історичної назви.

Окремо випадало би відзначити появу тут поверхово прибраної та далі твердо засвоєної “галицької легенди”, на незрозумілий спосіб сприйнятої винятково придатною для подальшого незмінно поверхового ж так само використання. Вона супроводжує західноукраїнське літописання настільки, що в літературі нерідко вдається натрапити на зосереджену постать “галицького літописця”⁷, якому щось “належалося писати” в літописі, укладеному, як відомо, в

⁵ Там же. С. 51.

⁶ Там же. С. 47, 48.

⁷ “Галицький літописець” як незмінна данина найближчій попередній традиції фігурує навіть у: *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3: До року 1340. Львів, 1905. С. 21, 37, 39, 40, 41.

Холмі й продовженому у Володимирі, чи навіть “галицьку частину” літопису загалом⁸. Згідно з новішою “глибоконауковою” сентенцією, “Tekst Kroniki halicko-wołyńskiej dzieli się umownie pod względem języka na dwie części: “halicką” i “wołyńską”⁹. При цьому водночас за тим же визнанням виявляється: “Terminy “halicka” i “wołyńska” mają znaczenie umowne, stosowane tradycyjnie w literaturze językoznawczej i nie odnoszą się do realnych miejsc powstania źródła”¹⁰. Питання щодо доречності збереження вживання явного “сенсу без сенсу” все ще постати не спромоглося... А найновіша монографія самого літопису й далі схильна бачити навіть усю його холмську частину – періоду короля Данила Романовича – укладеною нібито, як стверджено, випадало би визнати, в кращих традиціях ще М. Костомарова, “з перспективи Галича”: “Kronikę halicko-wołyńską dzieli się ze względu na miejsce powstania na część halicką (do 1259 r., spisana z perspektywy ziemi halickiej) oraz wołyńską (od 1260 do 1290 r., spisana z perspektywy ziemi wołyńskiej)”¹¹... Прив’язаність до таких трактувань, звісно, насамперед здатна засвідчити своєрідність глибини практикованого проникнення до проблеми – разом зі ступенем опанування літописної традиції. Проте “молода” історіографія не так уже й рідко здатна презентуватися піддатливою на різні, навіть загалом немало дивні, способи настирливо пропагувати власне “домінування” як над джерелами до історії, так і самою історією...

Утвердження загальноприйнятого тепер іменування західно-українського літопису XIII ст. Галицько-Волинським донедавна не

⁸ Комендова Й. Жанр Галицько-Волинської летописи в типологічській перспективі *Письменность Галицко-Волынского княжества: историко-филологические исследования* / Jitka Komendová a kol. Olomouc, 2016. С. 85; Юрєва І. С. Лингвистические параметры стилистических различий между Галицкой и Волынской летописями *Письменность...* С. 65–77.

⁹ Jusupović A. Miejsce zajmowane przez zabytek w ramach konkretnej kolekcji historycznej oraz problem jego nazwy *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)* / Wydali, wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wilkuł (Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI). Kraków; Warszawa, 2017. S. XCVII.

¹⁰ Ibidem. S. XCVII, przyp. 505.

¹¹ Jusupović A. *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)* w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019. S. 36.

було об'єктом виразніше виявленого інтересу. Коли його початки випадає співвідносити з наведеним – немало поверховим, зрештою, відповідно до загальнопоширених норм свого часу – цілком вступними екскурсами М. Костомарова, то дальший розвиток і поширення саме такого сприйняття літописання Галицько-Волинської держави у науковій свідомості донедавна уваги не привертала. Щойно останнім часом запропоновано огляд вибраних прикладів до осмислення цієї проблеми¹², проте достатньо несистематичний і неповний (див. далі) – як для започаткування...

Прикметною особливістю цих звернень (втім також і першого українського!) сприймається винятково скромно врахований український аспект відповідної традиції. Зокрема, виявився зовсім неприсутнім показовий і вимовний з огляду утвердження зазначеного іменування розвиток його долі у науковій спадщині Михайла Грушевського. Вадим Арістов відніс М. Грушевського до тих “впливових дослідників”, у яких “однозначно вживається термін «Галицько-Волинський літопис/звід»”¹³, відкликавшись при цьому тільки до... одинокої званої статті 1901 р., присвяченої хронології західноукраїнського літописання XIII ст. Насправді доля терміну в текстах заслуженого історика виявляється набагато складнішою. Рання, університетська його праця ще незмінно трактує про

¹² Арістов В. Коли і як виник “Галицько-Волинський літопис”? *Ruthenica*. Т. 11. Київ, 2012. С. 172–175. Пор. на його слідах, як признався сам автор: *Jusupović A. Miejsce...* S. XLV–XLVI. Показово, що останній автор у новішій монографії літопису до проблеми його іменування не вдавався взагалі, див.: *Ejusdem. Kronika...* Зрештою, перший з авторів писав свій невеликий текст під явним враженням уподобаної “свіжої ідеї”: “Гіпотеза про “Галицько-Волинський літопис” має свій початок і, отже, може мати свій кінець. Вона з’явилася як компроміс між старою ідеєю єдності історичного тексту за XIII ст. і очевидністю рубежу, що ділить його на дві різні частини. Чи не прийшов час остаточно звільнитися від упередження першої половини XIX ст. і замість “двоєдиного літопису” отримати два окремі твори?”, див.: Арістов В. Коли і як виник... С. 175.

¹³ Арістов В. Коли і як виник... С. 174. Його зазначений послідовник до українського контексту майже не вдавався, див.: *Jusupović A. Miejsce...* S. XLV–XLVI.

Волинський літопис¹⁴. Це вказує на домінування у київському університетському середовищі на початок 1890-х років, не дивлячись на пропозицію М. Костомарова вже з-перед трьох десятиліть, власне такого іменування та його продовження у київському середовищі в знаній публікації Миколи Дашкевича¹⁵. Зіставлення поодиноких текстів визначного українського історика переконує про зміну сприйняття зазначеного питання та перехід “на позиції М. Костомарова” власне упродовж найближчого десятиліття. Принаймні, в знаній класичній статті 1901 р., присвяченій хронології західноукраїнського літописання XIII ст., справді уже йдеться про Галицько-Волинський літопис¹⁶. Такий погляд ніби остаточно належалося утвердити несподівано, однак, винятково короткому викладові багатотомної “Історії України-Руси”¹⁷. Окремо подано також літературу літопису, переважну більшість якої не враховано в обох зазначених найновіших оглядах вибраних аспектів історії функціонування назви¹⁸. Однак висновок стосовно тогочасного утвердження зазначеного іменування виявляється насправді надто поспішним. У пізнішому перегляді української літературної творчості (1923), у В. Арістова та А. Юсуповіча не відзначеному¹⁹, поряд з Галицько-

¹⁴ Грушевський М. Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ смерти Ярослава да конца XIV столѣтія. Кіевъ, 1891. С. 423, 424–425, 428, 429, 430.

¹⁵ Дашкевич Н. П. Княженіе Данила Галицькаго, по рускимъ и иностраннымъ извѣстіямъ. Кіев, 1873.

¹⁶ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (далі – ЗНТШ). Т. 41, кн. 3. Львів, 1901. С. 1 (новіший передрук: *Його ж. Твори: у 50-ти т.* Т. 7. Львів, 2005. С. 327).

¹⁷ *Його ж.* Історія України-Руси. Т. 3: До року 1340. С. 488.

¹⁸ Там само. С. 566.

¹⁹ Останній автор, правда, включив його до переліку використаної літератури, проте наведений при цьому опис свідчить сам за себе й коментарів не потребує: “Грушевський М., Історія української літератури, т. III”, див.: *Jusupović A. Kronika...* S. 199. Це при тому, що явно “забута” (не тільки в зазначеного автора!) публікація заслуженого українського історика пропонує досить обширний огляд літопису з вартісними зауваженнями, до окремих з яких дослідники ще й досі “самотужки” не

Волинським неодноразово фігурує також і Галицький літопис²⁰. Найпоказовішим з цього огляду видається визнання: “Галицький літопис чи повість про галицький м’ятеж, обіймає разом п’ятдесят літ. З них останніх десять описано рівночасно з подіями, перших сорок – ретроспективно”²¹. Тобто, фактично усю біографію короля Данила Романовича тут визнано немовби... винятково “галицькою”²². Таке трактування цілком виразно відсилає до знаного, хоч і не зауваженого “привиду Галича”, легковажно викликаного в науковій разом із навколонауковою свідомістю і явно присутнього ще в наведених розмірковуваннях М. Костомарова. Попри всі новітні успіхи наукової свідомості, йому і далі вдається за цілковитої безкарності шукати над головами вже декількох поколінь істориків, породжуючи в них стійкий комплекс уявлень характеру все ще “непоборних” “галицьких жаків”. Насправді викликаних поверховістю сприйняття літопису на тлі нерідко теж доволі поверхового ж щедрого черпання від попередників при постійній підміні власної вимови самого літопису “скарбами історіографії”. Що презентується одним із як головних, так і найпоказовіших виявів актуального етапу звернень не тільки до літописної традиції загалом, а й – разом із нею – так само й тогочасної історії. Не обійшлося, звісно, при цьому в М. Грушевського також і без улюбленого “галицького літописця”²³ – цього разу, зокрема, навіть як... автора знаної літописного оповідання про спалення Холму²⁴. Хоча водночас привернуто увагу до сприйнятої власне так виразної вказівки

віднайшли нагоди дійти (пор. далі), див.: *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. Т. 3. Київ, 1993. С. 132–185.

²⁰ Для прикладу див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. С. 132–133.

²¹ *Грушевський М.* Історія української літератури. С. 142.

²² У новітній літературі цю версію нагадаємо – повторив: *Jusupović A.* Kronika... S. 36. (“Kronikę halicko-wołyńską dzieli się ze względu na miejsce powstania na część halicką (do 1259 r., spisana z perspektywy ziemi halickiej) oraz wołyńską (od 1260 do 1290 r., spisana z perspektywy ziemi wołyńskiej)”.

²³ *Грушевський М.* Історія української літератури. С. 135, 137, 141, 145 (згадано “автора Галицького літопису”), 165.

²⁴ Там само. С. 141.

літописної розповіді (під 1217 р.) щодо війни 1221 р. з угорцями на чолі зі знаним “Філею” про його вбивство: “во ино время оубьень быѥ Даниломъ Романовичемъ . древле прегордъи Фила”²⁵. За однозначним у вимові літописним свідченням, це мало статися уже після перемоги, на полі Ярославської битви 17 серпня 1245 р.: “тогда же и Фила горды иатъ быѥ съ Андрѣемъ дворьскимъ . и приведенъ быѥ к Данилоу . и оубьень быѥ Даниломъ”²⁶. Наведена нотатка підказала М. Грушевському цілком слушний висновок: “З огляду, що ся замітка доволі органічно зв’язана з цілим оповіданням про 1221 р., виходить, що вона написана не раніше 1245 р.”²⁷. Таке не побачене в літературі ще й досі унікальне конкретне відсилання до часу виникнення холмського літопису спроможне вступати до не побаченого очевидного і явного – делікатно кажучи – протиріччя зі згаданою постаттю “галицького літописця”. Сама ж не зауважена в літературі ще й досі, заснована на записі під 1217 р. про загибель “Філі” вказівка на походження відповідної частини літописного викладу з часу після 1245 р. здатна порятувати шеренги представників професійного цеху від працювितого снування незмінно широких здогадів з приводу часу походження та структури літопису короля Данила Романовича. При докладнішому критичному розгляді вони найчастіше презентуються, однак, як ні на чому не заснованими, так і нічим не підтвердженими цілком побічними продуктами історіографічних зусиль, породженими неналежним поверховим опануванням літописного викладу та постійною підміною його аналізу й осмислення тиражуванням і переспівуванням нерідко очевидної сумнівності давніших “скарбів історіографії”²⁸.

²⁵ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва, 1998. Стб. 736.

²⁶ Там же. Стб. 804.

²⁷ Грушевський М. Історія української літератури. С. 138.

²⁸ Останній приклад саме такого підходу до західноукраїнського літописання XIII ст.: *Jusupović A. Kronika halicko-wołyńska...* Критичний розгляд цієї публікації див.: *Александрович В. “Задаммени” проблеми нового дослідження літописання Галицько-Волинської держави XIII століття* [Рец. на кн.:] *Adrian Jusupović. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*. Kraków; Warszawa, 2019. 204 s., il. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 15 / Відп. ред. В. Александрович.

Наведений розгляд іменування західноукраїнського літопису XIII ст. у різночасових дослідженнях М. Грушевського здатний переконати у неприсутності в заслуженого українського історика остаточно опрацьованого систематичного погляду на проблему. Щобільше, напрошується навіть висновок про відсутність прив'язування до неї якоїсь особливої уваги. Тому, не вдаючись до докладнішого аналізу проблеми, належалося би, очевидно, визнати утвердження загальноприйнятого тепер іменування насправді “у тиші наукових кабінетів” як ще пізнішого часу, так і поза колом особливих зусиль із осмислення літописної традиції. Принаймні переконання, ніби це мало статися у російській науковій традиції ще XIX ст.²⁹ виявляється явно поспішним і неоправданим, заснованим на неврахуванні викладеного українського контексту, ніяк не здатного вписатися до запропонованого давнішого “російського домінування”.

Що ситуація не виглядає зовсім простою та однозначною, свідчить також використання назви Галицького літопису й у статті 1914 р. Богдана Барвінського³⁰, додатково наголошуючи на очевидній потребі окремого докладнішого опрацювання цієї теми.

Що ж до самої автентичної історичної назви літопису, то – виявляється – вона не здатна презентуватися якоюсь зовсім недосяжною проблемою. Не дивлячись на знану скромність фонду джерел до української пізньосередньовічної історії, існує віддавна впроваджене до наукового вжитку, проте водночас цілковито забуте, авторитетне й непідважальне свідчення очевидного і безперечного

Львів, 2021 (у видавничому процесі). Пор. також численні критичні зауваження до новішого польського видання західноукраїнського літописання XIII ст. як відображення непоодиноких “дивних” сторін його опрацювання: *Його ж. “Kronika Romanowiczów” – версія... “покращена”?.. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wilkuł // Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI. Kraków; Warszawa, 2017 Княжа доба: історія і культура. Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 270–295.*

²⁹ Арістов В. Коли і як виник... С. 173–175; Jusupović A. Miejsce... S. XLVI.

³⁰ Барвінський Б. Гомер в Галицькій літописи ЗНТШ. Т. 117–118. Львів, 1914. С. 55–63.

історичного пріоритету у сприйнятті західноукраїнського літописання XIII ст. та його історичного походження. Цей одиникий у його винятковості документальний переказ належить до 1415 р., має офіційний характер й походить від канцелярії тодішнього зверхника “України литовської” – великого литовського князя Вітовта (бл. 1352–1430). У 1415 р. його зусиллями відновлено Київську митрополію у складі її єпархій, що знаходилися на підвладних великому князеві теренах разом із приєднаними до Польщі давніми землями “галицької спадщини”³¹. Оскільки київський митрополит із розвитком тодішньої ситуації навколо Києва ще перед кінцем XIII ст. переїхав на північно-східні землі давньої Київської держави й далі від 1325 р. осів у Москві, Константинопольська Патріархія логічно не мала би погодитися на створення окремої нової митрополії³². Тоді в середовищі великого литовського князя та київської церковної ієрархії – видно – мали зайнятися пошуком прецеденту поставлення київського митрополита без згоди та благословення патріарха. Пошукуване випала нагода віднайти в знаному факті поставлення 1147 р. у Києві митрополита Кліма Смолятича³³. В Окружній грамоті литовського великого князя Вітовта про відділення Київської митрополії від Московської й введення у сан митрополита Київського Григорія Цамблака потрібний історичний прецедент незалежного від Патріархії поставлення митрополита

³¹ Цей виняткового значення факт української історії пізньосередньовічної доби надто скромно задокументований і досі не привертав належної уваги. З канону давнішої літературної традиції щодо нього див., зокрема: *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. Львів, 1905. С. 401. Автор при цьому двічі (Там само. С. 401, 402) відкликався до засвідченого в грамоті великого литовського князя прецеденту з Климом Смолятичем, проте до відзначених його джерел уваги не привернув.

³² Позицію Патріархату в цьому питанні наочно засвідчує знана давніша історія з намаганням князя Андрія Юрійовича (Боголюбського) заснувати окрему митрополію з центром у Владімірі, див.: *Воронин Н. Н.* Андрей Боголюбский и Лука Хризоверг (Из истории русско-византийских отношений XII в.) *Византийский временник*. Т. 21. Москва, 1962. С. 29–50.

³³ Ипатьевская летопись. Стб. 340–341.

викладено на такий спосіб: “а то нашли есмо, написано стоит въ лѣтописцѣхъ Русскихъ, въ Киевскомъ и въ Володимирскомъ, и въ иныхъ”³⁴. Сам документ із цим свідченням опубліковано ще 1846 р., але відповідний зворот у літературі зауважено лише зовсім недавно³⁵. Проте як джерело до історії українського літописання та побутування літописної традиції княжої доби за наступних “темних віків” національної історії він виявився не побаченим взагалі³⁶. Це одинокі унікальні свідчення як до західноукраїнської літописної практики XIII ст., так і подальшого побутування її спадщини випало заново відкрити тільки зовсім нещодавно³⁷.

³⁴ Акты относящиеся къ истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссією. Т. 1. Санктпетербург, 1846. С. 36.

³⁵ Див., зокрема, найновіший такий приклад: *Jusupović A. Miejsce...* S. XLII.

³⁶ Найновіший приклад: *Jusupović A. Miejsce...* S. XLII. Оскільки автор перед тим навів заголовок XV ст. у списку Іпатського монастиря “Лѣт[о] писецъ Руский” (Ibidem. S. XLII) та “Лѣтописец[ь] Рускыи” у списку літопису князів Острозьких (факсиміле: *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. The Ostroz'kyj (Chlebnikow) and Četvertyn's'kyj (Podgodin) Codices / With an Introduction by Omeljan Pritsak The Harvard Bibliothèque of Early Ukrainian Literature. Texts. Vol. 8. Harvard, 1990. P. 4*), продовження грамоти з конкретизацією назв окремих літописів так само не взято до уваги. Запис “а то нашли есмо, написано стоит въ лѣтописцѣхъ Русскихъ” потрактовано як “odwołano się do ‘lapisu ruskiego’” (sic!): *Jusupović A. Miejsce...* S. XLII. Останнє – показовий для публікації, неодноразово засвідчений у коментарях приклад “незмінно удосконаленої” докладності при відтворенні оригіналу, див.: *Александрович В. “Задавлені” проблеми...* Пор. також: *Його ж. “Kronika Romanowiczów”...* С. 270–295.

³⁷ *Александрович В. “Kronika Romanowiczów”...* С. 275–277. Наведені тут міркування у короткому викладі розвинуто: *Його ж. Василівська ротонда і Володимирський літопис: дві невикористані можливості сучасного сприйняття історії княжого Володимира Хроніки Ладомерії*. Вип. 5: Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції “Хроніки Ладомерії”, присвяченої 850 річниці з часу правління у Володимирі князя Романа Мстиславовича, засновника Галицько-Волинського князівства і патріарха монаршого правлячого роду Романовичів. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський, 2020. С. 7–10.

Перегляд лаконічного переліку залучених 1415 р. за зазначених обставин до пошуків прецеденту поставлення київського митрополита без згоди патріарха літописів вказує на їх репертуар, наявний на той час у розпорядженні великокнязівської влади та духовних еліт. Наведене місце великокняжчої грамоти пропонує найперше відкликання до “руських літописів” загалом як джерела віднайдених та використаних на відповідну нагоду відомостей. Далі додано уточнення щодо двох конкретних із них, тепер уже поданих із власними, коли не історичними назвами, то, принаймні, відсиланнями до походження: “Київський” та “Володимирський”. У завершенні аналізованої фрази – знову теж тільки зовсім загально – згадано про звернення за зазначеної нагоди ще й до певних інших літописів, де ніби також віднайдено той самий важливий і необхідний переказ. Проте їх вказано тільки зовсім загально, без будь-яких навіть натяків на придатні для впізнання реалії самих цих зовсім побіжно відзначених “інакших” джерел. Оскільки нині жодні інші літописи старокиївської традиції не відомі й якоїсь конкретної інформації про них в опрацьованих досі історичних матеріалах віднайти не вдалося, неможливо встановити, які ще літописи могли бути на 1415 р. у розпорядженні інтелектуалів оточення великого литовського князя. Проте видається можливим допускати існування на той час певного ширшого репертуару літописання старокиївської традиції у порівнянні з тим скромним його фондом, що дійшов до нашого часу. До такої ймовірності здатні відсилати принагідно віднотовані в новішій літературі поширені в Києві у XVII ст. й інші списки літопису, які не дійшли до нашого часу³⁸. Так само не ви-

Пор. також відгук на цю пропозицію: *Мусін О., Войцешук Н.* Перемишль та “гірська країна перемишльська”: межі землі й грані історії *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 14: Княжий Перемишль / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2020. С. 40. Показово, що такого значення наведеного запису документу, процитувавши відповідний його фрагмент, не зауважив: *Jusupović A.* Miejsce... S. XLII.

³⁸ Див.: *Кучкин В. А.* Фрагменты Ипатьевской летописи в Киево-Печерском патерике Иосифа Тризны *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. 24. Ленинград, 1969. С. 196–198; *Мицик Ю.* Передмова *Феодосій Софонович, Хроніка з літописців стародавніх*, Київ 1992. С. 21. До одного з таких втрачених літописів належить фрагмент Київського

пало нагоди з'ясувати, чому назву не лише київських, а й також – одинокого – володимирського літописів у грамоті подано в множині та що в цьому трактуванні повинно би вбачатися.

Під першим із поданих у цитованому переліку, безперечно, належить сприймати найдавніше київське літописання – Несторову “Повість временних літ” разом із її продовженням у “Київському літописі” XII ст. Таке окреме пригадування здатне доводити їх очевидне функціонування на початку XV ст. на київському ґрунті в певному окремому кодексі – без породженого актуально доступними новішого (поза одним Іпатієвським кодексом) походження звичного для новітньої свідомості продовження у західноукраїнському літописанні XIII ст. Єдиним оригінальним відображенням літопису саме такого складу сприймається знаний одинокий багато ілюстрований список київського літописання, утверджений у новішому сприйнятті під виведеною від першого зафіксованого власника назвою “Радзивилівського” літопису³⁹. Інший аналогічний приклад, проте не оригінальний, здатний пропонувати зафіксований винятково в заповіті знаного київського церковного письменника могилянської доби Афанасія Кальнофойського (†1646) рукопис під назвою: “Скорочений виклад літопису святого отця нашого Нестора, призначений для навчання дітей аби знали історію свого народу”⁴⁰. Не відомо, правда, що, власне, о. А. Кальнофойський мав на увазі під згаданим адаптованим для потреб шкільної освіти текстом Літопису Нестора⁴¹. Якщо справді повинно було йти тільки про найдавніше київське літописання, то чому без його історичного продовження із викладом подій XII ст. У наведеному зіставленні приховане ще й не зауважене давніше важливе конкретне свідчення стосовно побутування старокиївської літописної

літопису, що його опублікував: *Книш Я.* Фрагменти невідомого списку Іпатіївського літопису *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького.* Львів, 2001. С. 86–105.

³⁹ Радзивилловская летопись ПСРЛ. Т. 38. Ленинград, 1989.

⁴⁰ *Aleksandrovyč V.* The Will and Testament of Afanasij Kal'nofojs'kyj *Harvard Ukrainian Studies.* Vol. XV, N. 3/4. December 1991. P. 417, 420, 423.

⁴¹ Збережена облята заповіту є копією його автографу, який засвідчив київський митрополит Петро (Могила): *Aleksandrovyč V.* The Will and Testament... P. 417, 422, 424.

традиції не лише за часів зрілого Середньовіччя, а й уже за умов Нової доби. Причому, так само необхідно визнати той склад відповідного джерела, який поміж оригінальними пам'ятками нині здатний відобразити тільки “Радивилівський” літопис. Водночас це ще один рідкісний конкретний переказ до маловідомого поширення та побутування найдавнішого київського літописання навіть за достатньо пізніх уже часів.

Вказаний Володимирський літопис – випадає здогадуватися – повинен пропонувати насамперед Холмське літописання короля Данила Романовича разом із укладеним згодом молодшим володимирським продовженням часів князя Володимира Васильковича та доповненням із викладом найближчих пізніших подій часів князя Мстислава Даниловича. Вимова відповідного фрагменту грамоти 1415 р. наділена винятковою лаконічністю, а подана при цьому найважливіша для нас інформація стосовно самої літописної традиції ще й зовсім принагідна. Проте стверджена в наведеному висловлюванні наявність у залученому тоді при пошуку прецеденту поставлення митрополита без згоди патріарха Володимирському літописі переказу стосовно аналогічного поставлення 1147 р. митрополита Кліма цілком виразна та однозначна. Вона здатна вказати на безперечну присутність у складі названого на засвідчений спосіб рукопису перед власне Володимирським – західноукраїнським XIII ст. – давнішого київського літописання. Отже, це мав бути названий тут Володимирським комплект західноукраїнського літописання XIII ст., попередженого обома давнішими літописами старокиївської традиції. Тобто, запис великокняжої грамоти спроможний стати доказом перебування у розпорядженні оточення великого литовського князя певного списку літопису описаного складу – київського літописання разом із молодшим продовженням холмського й володимирського походження. Проте наведене свідчення стосується не тільки самого складу рукопису. Водночас також стверджено й функціонування укладеного з таких частин комплекту літописання – принаймні за зазначених обставин – власне під назвою Володимирського літопису.

Отож, у зацитованій грамоті 1415 р., чого не випало зауважити дотеперішній історіографії української літописної спадщини, одиниць, наскільки відомо, серед опрацьованих досі писемних джерел раз не тільки вказано на побутування на початку XV ст. захід-

ноукраїнського літописання в єдиному кодексі разом із давнішим київським поза західноукраїнськими землями. Це, зокрема, доводить тогочасну ширшу обізнаність із західноукраїнською літописною спадщиною та її значніше поширення й активнішу присутність у культурній практиці епохи. Водночас при цьому так само ще й самотній – серед доступного писемного доробку – раз виявилася зафіксованою коли не автентична історична назва західноукраїнського літописання XIII ст. у комплекті разом із давнішим київським, то, принаймні, та, з якою воно функціонувало на початку XV ст., під якою було тоді загальновідоме.

Можливе походження самої залученої при цьому назви піддається логічному обґрунтуванню. Звичайно, це не могло бути найменування, надане поза контекстом власного історичного середовища виникнення – деś щойно серед “молодших”, уже “посторонніх” інтелектуалів. Тобто, логічно видається, що повинно йтися про втрачене в доступних новіших копіях (за винятком самотньої старшої Іпатієвської, як зазначено, – щойно другої половини XVI ст. і пізніших) правдоподібно власне історичне іменування західноукраїнського літописного зведення. Запис цитованої великокняжої грамоти 1415 р. відзначає його у складі обох найстарших історичних київських літописів, доповнених холмським літописом короля Данила Романовича першої половини – середини XIII ст., продовженим у володимирському середовищі його племінника, князя Володимира Васильковича, та завершенням, присвяченим початкам правління (короткому правлінню) князя Мстислава Даниловича.

Наведені факти та міркування здатні запропонувати достатні переконливі підстави, повертаючи власну історичну назву, іменувати опрацьований у володимирському середовищі з кінцем XIII ст. список українського літописання за період від найдавнішого київського літопису до короткого викладу про початок правління у Володимирі князя Мстислава Даниловича, Володимирським літописом. Ця автентична назва історичної традиції повинна замінити утверджену в науковій літературі упродовж останнього століття немало випадкову як за походженням, так і характером й змістом та відображенням реального історичного процесу виникнення літопису наявного зразка повсюдно прийняту тепер новішу й суто “кабінетну”, при цьому фактично позаісторичну та явно умовну назву

“Галицько-Волинського літопису”⁴². Зазначену штучність не лише самого походження, а й також аналогічного наповнення актуально поширеного сприйняття чи не найвиразніше доводить відзначене побутування немало виведеного також власне і від такої назви та співвіднесених із нею переконань знаменитого “привиду Галича”. Уже була нагода подивляти (див. вище) “умовність” при звичання до галицького (разом із волинським) окреслення: “*stosowane tradycyjnie w literaturze językoznawczej i nie odnoszą się do realnych miejsc powstania źródła*”⁴³. Тут варто би ще також привернути увагу до того, на який спосіб визначення “волинської” частини літопису мало би... не відноситися до “*realnych miejsc powstania źródła*”... Так само, як і намагання відписати такий погляд... винятково до середовища мовознавців (написане належить історикові...). Так, немов історикам з відповідного приводу ніколи й висловлюватися не належалося. Про практикувану в актуально модній фразеології координацію міждисциплінарних зусиль на такому тлі згадувати не випадало би ніяк.

З приводу вживання обох понять у передмові до новішого польського видання західноукраїнського літопису XIII ст. зазначено: “*decydujemy się, by zastosować powszechnie używany przez badaczy derywat “halicko-wołyńska”, choć wcale nie opierając się na z gruntu fałszywych powodach, które często podawane są w literaturze (pierwsza część “halicka”, bo dotyczy głównie wydarzeń halickich lub tam powstała, druga “wołyńska”, gdyż koncentruje się na opisie faktów zachodzących na Wołyniu lub została spisana w tej ruskiej dzielnicy). Używać określenia “halicko-wołyńska” można wyłącznie dlatego, że nasz zabytek, będący... pod względem genologicznym kroniką dworską, związany jest z państwem Romanowiczów, a więc Rusią halicko-wołyńską, o której losach z perspektywy poszczególnych przedstawicieli dynastii opowiada*”⁴⁴. Тобто, літопис, виявляється, здатен функціонувати з іменуванням Галицько-Волинського немов би тільки й насамперед з огляду на... виклад у ньому історії Галицько-Волинської дер-

⁴² Увагу до цього явища вперше принагідно привернуто: *Александрович В.* “*Kronika Romanowiczów*”... С. 275–276.

⁴³ *Juriewa S.* *Opis gramatyczny oraz specyfika leksykalna i składniowa zabytku Kronika...* S. XCVII, przyp. 505.

⁴⁴ *Jusupović A.* *Miejsce...* S. LI–LII.

жави. Стосовно самого іменування та його місця в історії водночас ще також визнано: “odnosimy się z pietyzmem do długotrwałej tradycji terminologicznej. Wiadomo mianowicie, że wprowadzanie nowych pojęć i związane z tym odrzucanie starych ich odpowiedników może wywołać chaos”⁴⁵. Конкретним прикладом такого хаосу у примітці подано: “Zwracamy uwagę Czytelników na znakomity przykład co do tej zasady w postaci pomyłek związanych z funkcjonowaniem dwóch nazw pewnego zabytku ruskiego dziejopisarstwa średniowiecznego. Chodzi o Latopis radziwiłłowski zwany inaczej königsberskim (królewieckim). Zdarzało nam się spotkać prace historyków, w których pojawiało się przekonanie, że są to dwa odrębne źródła”⁴⁶. Цілком очевидно, що “наукові муки” засвідченої “глибини” “знавців” (разом із запrezentованим явним перестрахом перед їхнім “знанням”) не повинні стати якимось бар’єром для повернення правди історичної. Наведена явно анекдотичного характеру пропозиція не схильна зауважувати й оцінювати найголовнішого – у власному ж докладенні до підтримування та утвердження так само очевидного та безперечного “хаосу”, хоч і зовсім іншого характеру... Адже йдеться про хоч і для останнього часу загальноприйнятій, проте явно випадковий та поверховий за походженням новітній кабінетний термін. Що – окрім навряд чи зовсім здорового “пієтизму” – мало б мотивувати збереження новішої випадкового походження поверхової за суттю традиції – і навіть ціною відмови від тепер уже встановленого автентичного власного історичного іменування – розважати зайве. Не випадало би обстоювати, що загальноновизнаний останніми часами й давно вже звичний новотвір повинен відійти перед задокументованим, хоча й досі “не побаченим”, власним історичним автентичним іменуванням. На зразок того, як давно випало відійти загальнопоширеному свого часу переконанню у наявності в чоловіків на одне ребро менше, ніж у жінок, заснованому тільки на тому, що, згідно з біблійною розповіддю, Єва мала бути створена з ребра Адама...

Що ж до засвідченого зіставлення київського разом із західно-українським літописанням XIII ст., то його існування має у самих списках цих літописів одну додаткову істотну паралель, досі так само не зауважену й не оцінену в усій повноті її справжнього

⁴⁵ Ibidem. S. LII.

⁴⁶ Ibidem. S. LII, przyp. 192.

наповнення та значення. Отож, на початку списків протографу Володимирського літопису вміщено перелік під назвою “А СЕ ЖЕ СУТЬ ИМЕНА КНЯЗЕМЪ Кієвскимъ Кнажившим в Кієвѣ До избита Батієва” від князів Діра і Аскольда до князя Володимира Рюриковича, якого “Данїиль посади его в себе мѣсто в Кієвѣ” та Данилового посадника Дмитра, при якому “взаша Татарове за Батіа КІЄВЪ”⁴⁷. Адріан Юсуповіц загалом слушно відзначив, що цей перелік “łączy w sobie Powieść doroczną, Latopis kijowski oraz Kronikę halicko-wołyńską w jedną całość”⁴⁸.

Проте авторові чи ініціаторові – постать якого видається ніяк не менш реальною – укладеного на такий спосіб вилічення, якнайочевидніше, мало би йтися про зовсім інший, і навіть не до порівняння істотніший акцент. Укладеному на такий спосіб і вміщеному перед Холмським літописом короля Данила Романовича перелікові – якнайвиразніше – належалося наголосити на постаті самого Данила Романовича як не лише спадкоємця, а й продовжувача київської династії. Саме тому, зокрема, відповідна частина літопису виявилася наповненою відкликаннями до окремих аспектів старокіївської традиції, насамперед історичного предка в особі святого Володимира Великого “инѣи бо князь не входилъ бѣ в землю Ладѣскоу толь глоубоко . проче Володимера Великаго . иже бѣ землю крестилъ”⁴⁹, з вимовним співставленням самого Данила Романовича з його пращуром у яскравому зіставленні: “не бѣ бо в землѣ Роусѣи первое . иже бѣ воевалъ землю . Чѣшскоу ни Сѣославѣ

⁴⁷ Сторінку літопису з переліком за списком літопису князів Острозьких (Хлебніковскій) репродуковано: *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles*. Р. 3.; *Kronika...* ІІ. 12; *Jusupović A. Kronika...* S. 20. Докладніший досі аналіз самого запису та ширші міркування щодо контексту його появи див.: *Александрович В. “Задаммнені” проблеми...*

⁴⁸ *Jusupović A. Kronika...* S. 21.

⁴⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 758. З цього огляду вимовним видається виділення цього пращура поміж іншими київськими володарями через прийняття християнства: “Володымеръ. Иже Кнажив в Кієвѣ и просвѣти Землю Рѣскую Сѣмъ Крщеніємъ”: *The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles*. Р. 4.; *Kronika...* ІІ. 12; *Jusupović A. Kronika...* S. 20. Докладніший розгляд відповідного переказу наведено: *Александрович В. “Задаммнені” проблеми...*

хоробры . ни Володимиръ сѣи”⁵⁰. Власне цей вияв історичної свідомості, зі свого боку, належалося утверджувати так само й спискові старокиївського літописання, продовженому Холмським літописом короля Данила Романовича⁵¹. Тому є усі підстави вважати відповідний перелік укладеним у холмському середовищі часів короля при формуванні його літопису. І тільки згодом, при остаточному упорядкуванні тексту в доступній нині версії, уже разом із його молодшим володимирським продовженням, перелік явно випадково – виявляється з огляду його первісного призначення – вміщено на початку прикінцевої версії загального повного списку.

Відкриття “забутого” володимирського походження західно-українського літопису XIII ст. у комплекті разом із давнішим київським літописанням з-перед кінця XII ст. важливе й ще з одного, по-своєму так само не менш істотного огляду. Воно сприймається очевидною переконливою підставою для розширення географії осередків творення української літописної спадщини, що в такому

⁵⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 821. Правда, у наведеному твердженні не враховано знаного походу князів Володимира Всеволодовича Мономаха та Олега Святославовича 1075/1076 рр., згідно зі свідченням самого князя Володимира Всеволодовича, “за Глоговы до Чеськаго лѣса . ходивъ в земли ихъ” (Лаврентьевская летопись. Стб. 247) чи, в літописній версії, – “Ходи Володимиръ сѣъ Всеволожь . і Шлегъ Сватѣславъ[†] . Лахомъ в помощь на Чехы” (Ипатьевская летопись. Стб. 190), “Ходи Володимиръ сѣъ Всеволожь и Шлегъ сѣъ Сѣославль Лахомъ в помощь на Чехы” (Лаврентьевская летопись. Стб. 199).

⁵¹ Володимирське продовження Холмського літопису так само відкликається до старокиївської традиції – при обширному цитуванні Слова про закон і благодать митрополита Іларіона у викладі передсмертної розповіді про князя Володимира Васильковича: *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles*. Р. 384–385, 721–722; Ипатьевская летопись. Стб. 915–916. Пор.: *Kronika...* S. 609–616. Проте тема київських предків у завершальній, володимирській частині літописного викладу не тільки ніяк не висекспонувана, а й виявляється відсутньою взагалі. Останній момент здатний не тільки послужити додатковим підтвердженням вперше наголошене тут значення як літописного переліку київських князів. Водночас він спроможний також підтвердити і запропонований висновок стосовно контексту, у якому йому випало з’явитися.

сенсі раніше, звісно, не мало особливо широких можливостей повернути увагу. Поверхово утверджене ніяк не співвіднесене зі зна-ними реальними історичними обставинами виникнення самого зве-дення та не виведене від того конкретного осередку, в якому цьому комплектові літописів випало постати, загальноприйняте дотепер цілком штучне кабінетного походження “загальне” іменування як-найвиразніше здатне було відвертати увагу не тільки від обставин генези самого конкретного списку та його безпосереднього напов-нення. Водночас воно ще й впроваджувало до історії літописання старокиївської традиції виразно зовсім чужорідне для відповідно-го власного кола поняття, якнайочевидніше сформоване не тільки поза автентичним історичним досвідом, а й так само – без належ-ного врахування такого. На тлі стійкої, однозначної за вимовою традиції загальноприйнятого іменування поодиноких комплексів літописання княжої доби – київського, новгородського і т. п. єди-не в колі сформованих на зазначений спосіб автентичних історич-них назв “зручне” й “за давністю літ” уже навіть немов “звичне” (див. вище) називання “галицько-волинським” виглядає (хоча – за дотеперішнього заглиблення до відповідної проблематики – та-ким ніколи досі й не було зауважене!) не тільки чимось не зовсім органічним, а й навіть – випадало би врешті з усім можливим на-повненням переконання визнати – недоречним та на тлі однознач-ної у вимові попередньої літописної традиції відверто інорідним.

Цей виразний і явний недолік загальнопоширеного дотепер сприйняття важливого моменту українсько літописної культури княжої доби дає змогу усунути віднайдене в давно відомій, проте до останнього часу не побаченій у власне такому її переказі вели-кокняжій грамоті 1415 р. відсилання до зведення західноукраїнсько-го разом із давнішим київським літописанням як Володимирського літопису. У ньому – відповідно до контексту, в якому витупає залу-чене окреслення, – віднаходяться усі підстави вбачати безперечне відображення автентичної історично складеної традиції. Володи-мирське іменування повертає літопис до кола його власного істо-ричного досвіду та, виправляючи явну некоректність новішої як-найширшої історіографічної практики, здатне наголосити водночас ще й також на різних способами засвідченому в самому тексті лі-топису короля Данила Романовича притаманному його викладові згідному з широкою історичною традицією київському родоводові

та тяжінню цієї початкової частини західноукраїнського комплексу українського літописання. Тому запропоноване відкриття важливе ще й також як виразна пропозиція сприйняття холмського літописного досвіду своєрідною паралеллю знаному визначальному для XIII ст. історичному перенесенню ядра та найактивнішого центру еволюції національної традиції із Києва до Галицько-Волинської держави. Практично не зауважений донедавна взагалі, а не тільки в такому основному для самих творців сенсі вимовний перелік київських князів з-перед монгольської навали, опрацьований для холмського літопису короля Данила Романовича й завершений його особою, з усією очевидністю послідовно наголошує на вже тоді виразно усвідомленому власне такому сприйнятті зазначеної знаменної особливості історичного процесу епохи на місцевому ґрунті. Це спроможне вказати ще одну донедавна не побачену зовсім й через те все ще не оцінену важливу сторону історичної традиції у багатьох з-поміж найістотніших його характеристик дотепер так і не побаченого у винятковій для епохи самотності унікального для усієї Центрально-Східної Європи холмського культурного середовища часів короля Данила Романовича.

Для самого міста Володимира відкриття зазначеного сенсу майже не усвідомленого дотепер в його самостійному значенні літописного аспекту історії – укладення власне в ньому завершальної частини західноукраїнського літописання XIII ст., звісно, ніколи не було таємницею, хоча водночас так само ніколи досі не мало належного повноцінного наголошення – прикметне поверненням ще однієї винятково важливого наповнення з-поміж найяскравіших сторінок його власної історії. У національному досвіді непідважальним лідером як осередок літописання одноосібно випало утвердитися Києву. Окрім нього, розвиток літописної практики молодшого періоду засвідчено ще тільки в двох немало споріднених не лише взаємозв'язком історичної долі, а й так само спільним літописним контекстом західноукраїнських центрів княжої доби XIII ст. – Холмі та Володимирі. Ця обставина наділяє Володимир значення самотнього – поза Києвом – історичного осередку України, у власному досвіді якого наявний також важливий для загального культурного контексту винятково яскравий елемент літописної традиції. Причому, повинно йтися не тільки про власне регіональне літописання. Літописна культура міста на Лузі ознаменована також спорядженням

комплекту літопису з його зіставленням із давнішим – початковим для національної традиції київським – як безпосереднім продовженням. Правда, сама така ідея – тепер є всі належні підстави визнавати – визріла та мала скластися раніше, в холмському середовищі короля Данила Романовича. Володимирському осередкові випало разом із холмським літописанням не тільки перейняти її, а й зберегти для історії. Така його заслуга вже сама по собі вартує того, аби утвердити за її посередництвом належне середовищу співвіднесенне з нею окреме почесне місце в історії.

Щобільше, власне київське літописання – поза одиноким винятком в унікальному для старокиївської традиції багато ілюстрованому “Радивилівському” спискові – в Україні відоме досі тільки в цій “володимирській” копії – разом із холмським та володимирським продовженнями і доповненнями XIII ст. Зрештою, поза ними само київське літописання збереглося ще тільки у викладі Лаврентіївського списку літопису, укладеного – варто мати на увазі – за таким самим принципом: давніше київське літописання тут доповнює молодший регіональний Суздальський літопис. У наведеному документальному переказі 1415 р. зі середовища литовського великокнязівського двору та київської церковної ієрархії йдеться саме про Володимирський літопис. Чи існувало щось подібне до нього й на власне київському ґрунті – при знаному винищенні київської спадщини пізньосередньовічної доби – гадати не випадало би ніяк. Відкликання у наведеному джерельному переказі до “иных” літописів спроможне вказати на потенційну ймовірність чогось ще й іншого аналогічного, проте жодних реальних слідів для хоч якоїсь можливої матеріалізації такого припущення дотепер розшукати не віднайшлося нагоди. Поодинокі пізніші списки українського літописання княжих часів, зі свого боку, здатні підтвердити таку можливість.

Лаконічний випадкового походження скромний переказ литовської великокняжої грамоти про віднайдені джерела історичного прецеденту поставлення без згоди патріарха митрополита для відновленої 1415 р. Київської митрополії зберіг унікальне свідчення до історії як київського, так і його органічного продовження – західноукраїнського літописання XIII ст. При цьому грамота виявляється ще й також одиноким актуально доступним автентичним доказом функціонування укладеного у Володимирі спільного зведення давнішого київського та молодшого західноукраїнського

літописання під засвідченою назвою Володимирського літопису. У такому іменуванні й випадає вбачати власну історичну назву не тільки самого завершеного у Володимирі західноукраїнського літопису XIII ст., а й так само володимирського списку загального українського літописання у складі найдавніших київських та західноукраїнських Холмського – короля Данила Романовича – й Володимирського – князя Володимира Васильковича з молодшим доповненням – літописів.

Повернене власне іменування, як і все, що стосується свідомості та позначене не тільки явною, а й на тлі попередньої традиції так само ще немало несподіваною новизною, безперечно, здатне викликати певний “початковий” опір щодо його сприйняття. Необхідно, однак, мати на увазі, що пропозиція неспроможна нести в собі жодного елементу можливого “хаосу” (див. вище) й нічим хоч якось подібним на нього не здатна бути наділеною зовсім. Адже повинно йтися найперше – і тільки – про закономірне повернення до автентичної історичної традиції – надто скупі задокументовані й через те за дотеперішнього стану осмислення національної спадщини разом із її літописним контекстом княжої доби досі – цілком випадковим збігом обставин – донедавна все ще “не зауважено”. Водночас заснована на зазначеному відкритті пропозиція так само повертає західноукраїнське літописання як до кола його власної історичної практики, так і широкого контексту старокиївського літописного досвіду в поєднанні з винятково важливим для самої західноукраїнської літописної традиції вихідним київським родоводом. При цьому також на засвідчений спосіб забезпечено належне Володимирському літописові унікальне місце в багатоплановому культурно-історичному процесі княжої доби.

Наукове видання

Галицько-волинська доба Т. І: Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. Колективна монографія. / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 216 с.

Підписано до друку 24.12.2019. Ум. друк. арк. 32,56
Друк офсетний. Формат 70x100/16.
Наклад 75 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4. Тел: (032)-270-14-18